

REVISTA ISTORICĂ

Anul al XXIII-lea
Iulie-Septembrie 1937.

7-9

SUPT CONDUCEREA

LUI

N. I O R G A

BCU Cluj / Central University Library Cluj

C U P R I N S U L :

N. Iorga: Un mare negustor macedonean din secolul al XVII-lea.

" " Mișcarea țerânească din 1862 (acte ale Poliției din București).

Dr. Andrei Antalffy: Vechea cronică otomană (ca izvor pentru Istoria Românilor).

C. Göllner: Conspirația emigratului polon Adolf David (1824).

N. Iorga: O societate literară uitată.

Gh. Duzinchevici: Din legăturile lui Petru Rareș cu Polonia.

Valeriu Papahagi: Constantin Hagi Gheorghiu Gehani din Moscopole (un învățat aromin din secolul al XVIII-lea).

Dări de samă de *N. Iorga*.

Cronică de *N. Iorga* și *T. Holban*.

Notițe de *N. Iorga*.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXIII-lea, n-le 7-9.

Iulie-Septembrie 1937.

Un mare negustor macedonean din secolul al XVII-lea

Încetul pe încetul însemnătatea elementului românesc în Balcani prinde a se afirma.

În frumosul studiu al d-lui Andrei Veress despre pribegia lui Grigore-Vodă Ghica în Apus¹ se cuprinde un interesant raport din Viena, 8 Mart 1665, care ni arată *cât de întinse erau la această dată legăturile de comerț al unui Macedonean și cât de mult ele erau în legătură cu împrejurările politice ale vremii.*

El se numește Marcu Manicati, dintr'o familie al cărei nume, de la *a măneca*, se întâlnește adesea în rosturile de negoț ardelenice din secolul al XVIII-lea, trăind până la noi, cu numele derivat, printr'un sufix grecesc, al profesorului Manicatide. Raportul îl intitulează: „Marco Manicate aus Macedonia“ și adaugă că e „de nație și religie grecească“.

Printr'o cetire greșită, a d-lui Veress sau a înaintașului său, el e prefăcut din „Kaufmann zu Griechisch-Weissenburg“,; adecă „negustor din Belgradul Sirbesc, în „Hauptmann“, căpitan, ceea ce nu poate să aibă niciun sens, Belgradul fiind atunci o cetate turcească și avind drept comandant, firește, un Pașă.

Marcu Manicate — numele de botez vine prin legăturile comerciale cu Veneția Sfântului Marcu — *se află la Viena și el povestește, naiv, lucruri de la Constantinopol, ceea ce arată deci raza intereselor sale.*

Spune că Marele-Vizir, Ah-med Chiupruliul, tot un Macedonean, în legătură cu Ghica-Vodă, care tocmai se întorsese pe la Belgrad, unde se presintase și, după campania nenorocită de la Léva, Domnul Moldovei, Istrate Dabija, ca să-și îndreptățească purtarea²,

---

¹ *Memoriile Academiei Române*, secț. ist., seria 3, II, p. 50.

² Și reprezentantul Habsburgilor la Turci, Simon Reniger, era acolo în Maiu al acestui an; *ibid.*

a trimis să se aducă din Ardeal Doamna lui Grigorașcu-Vodă Ghica. Știm că acesta fugise prin Moldova, iar soția sa, Maria Sturdza, se adăpostise în aceste părți ardelene, unde a născut pe fiul ei, Matei. Se credea că Apaffy, Domnul Ardealului, o va preda și i se aștepta deci sosirea acolo, la Belgrad.

Aici se adauge cea ce e fără îndoială o simplă fabulă. Cum ea, frumoasa Doamnă, ar fi rudă (*befreundet*) cu vestitul Mare Dragoman al Împărăției, Panaioti Nikusios, acesta ar fi declarat că, decît s'o lase a fi silită de Turci să-și părăsească legea creștinească, ar lua-o de nevastă, de și mai are una. În adevăr, el era soțul unei Levantine din Chios.

Acestea se spun Consiliului de Războiu al Imperiului. Deci *Marcu Manicate, ca și alți negustori români din aceste părți balcanice, îndeplinia și funcțiunea de informator secret al politicii austriece față de Turci.*

N. Iorga.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Mișcarea țerănească din 1862

— acte ale Poliției din București —

Se cunoaște — acum mai în urmă prin Istoria lui Cuza-Vodă de A. D. Xenopol — acea mișcare țerănească din 1862 pusă la cale de adversarii Domnului Unirii pentru a-i aduce pe această cale căderea.

S'a scăzut prea mult însemnătatea acestei agitații.

Dintr'o colecție particulară căpătăm acum actele Poliției bucureștene care ni-o arată în toată serioșitatea ei.

I.

Ianuarie 22.

Cu respect, cocoane Alexandre,

Întocmai după ordinul d-voastră No. 1796 am regulat, și, ca să fie executate întocmai am trimis și pe grefier cu doi jandarmi a revizui toată noaptea pe sub-comisari, gardiști de zi. Din care cauză nu știm, niciunul n'a venit astă seară să dea raport de bună pace, după cum da până astă seară și prin urmare niciun gardist de zi nu este la casarmă.

Plecat

I. Andronescu.

II.

1862, Ianuar 23.

Sărut mina,
Cocoane Alecsandre,

Bogati¹ veni acum de la Pantelimon, unde mi spuse că o bună trupă de oameni înarmați sînt ascunși în pădurea de acolo.

Mă grăbesc a vă anunța spre cele ce veți chibzui. Am osebite înțelegeri cu d-voastră: spuneți-mi dacă o să veniți pe aici sau nu.

Servitor devotat,
Iscălitură indescifrabilă.

Poliția.
11 ore noaptea.

III.

Vă anunț spre știntă și tot de-odată că pe drumul Tămădăului o masă ca de vre-o alți șapte sau opt sute de oameni își grăbiau pașii spre Capitală.

Din oraș până acum nuvele bune.

Serv devotat,
Iscălitura indescifrabilă.

1862, Ian. 23.
Poliția, 9¹/₂ ore.

IV.

Poliția.

Sărut mina,
cocoane Alecsandre,

În acest moment fuu prevenit că țăranii au pornit și din partea despre Tunari. Un jandarm de district veni și îmi raportă că la Teii Doamnei un număr ca de patruzeci de țărani stăruiesc cu orice preț în noaptea aceasta să intre în Capitală.

Mă grăbesc a vă anunța. Aștept ordin.

Servitor devotat,
Indescifrabil.

1862, Ianuarie 23.
7¹/₂ ore.

---

¹ Cel amestecat în uciderea lui Barbu Catargiu.

V.

Principatele Unite.

D-le Prefect,

În temeiul ordinului cu No. 1985, cu data de la 23, ivindu-se la orele 12 și jumătate niște maici, viind de la schitul Pasăre cu o sanie ordinară, cu un sătean gîrîgiu (*sic*), a-și tirgui pentru mănăstire, am căutat în acea sanie cu de-amăruntul și am găsit un iatagan în acea sanie, însă, viind și soția lui Ispas Ionașcu în unire cu acele călugărițe, pe care, la cercetarea făcută numitele femei au arătat că soțul său Ispas au fost circumar în acel sat, însă numitul se afla cu prăvălia de circumă în suburbia Iancului, lângă biserică, care pot da garanție mai mulți proprietari, și cari după datorie se înaintează onor. Prefecturi spre eczacul (*sic*) ordin.

Căpitan... (?) G. Zamcoviceanu.

Anul 1862,

Ghenar 23.

No. 27.

Onor Prefecturi a Capitalei.

VI.

Ghenarie 24, București.

Cu respect,

cucoane Alexandre,

În momentul acesta veni epistatul mahalalei Bărbătești, trimis de căpitania barierei Beilicu, anonsîndu-mă că, venind la barieră cu 7 sănii de fin un logofăt de la moșia Comana, carele a arătat căpitanului că în urma lui vine o trupă de 100 oameni pe jos însoșiți și de un panglicar (după halne se zice), și care trupă de oameni a apucat spre bariera Piscului, epistatul de la barieră a ieșit din barieră ca să vadă de vine această trupă și a mers pe margine până la bariera Piscului. Acolo i-a spus unterofițerul și cu epistatul de la acea barieră că a venit o trupă numai de 30 oameni să între în capitală, supt motiv de a tirgui. Unterofițerul și cu epistatul s'a înapoiat, și pr'încotro va fi apucat nu știm mai mult.

Căpitanul de la bariera Piscului este vestitul Brătianu și carele, după toate serioasele povești ce i s'a dat a fi neclintit la barieră, lipsește de la barieră de la 7 ceasuri de dimineață astăzi, și până acum nu se știe pe unde se află. Părerea mea este să întărim

acea barieră, fiind foarte slabă cu d. Brătianu, și nu mai puțin și Beilicul, căci poate acea trupă de oameni să intre la noapte.

Ordoneați cele ce veți bine chibzui.

Plecat

I. Andronescu.

VII.

Sărut mina,

c. c. Alexandre,

Astăzi am stat la curtea Mitropoliei până la cea de pe urmă. Am vrut să viu la Palat, dar, informindu-mă că s'au regulat a fi (coloarea) de galben, am venit în —, și, continuind măsurile precedente, am aflat următoarele :

Postelnicul Dumitru,

Ghinea Ioan,

Culea Drăgan și

Nae Enachi din mah. Popa Nanu au trecut acum pe la orele 7 prin barieră Vergului cu patru sănii cu orz. Au arătat că de la mănăstirea Pasărea mai încoace pe drum au întâlnit venind spre capitală ca la 200 de țărani. Li-au căutat prin sănii și asupra-le de arme și, negăsind nimic, li-au dat drumul fără ca să le facă ceva. Apoi, venind până la Pantelimon, acolo au văzut alți douăzeci de indivizi țărani, pe cari d-l subprefect i-a oprit la tact.

Aceste cu respect le vă comunic. Iscălitul se afla la comisie sau la marginea, gata la ordinele Domniei Voastre.

Binevoiți vă rog a primi cu această ocazie încredințarea osebitului meu respect.

Al d-voastră

plecat

serv

D. Ionescu.

1863, Ianuar 24,

București.

VIII.

Sărut mina,

Pe sătenii de la barieră cu No. de 51 ii trimit la prefectură cu procesul-verbal.

Unul din căpitanii lor carii s'au prins, numit Tachi Popescu, foarte sumeț și cu nepăsare striga că au venit la dreptate în contra căpitanului și a celoralanți. Am primit act de acusație din partea jefuiților.

N'au fost trebuință de putere, fiindcă restul jandarmii cari îi am la dispoziție de abia ajungea pentru paza și transportarea lor.

Pentru observarea barierelor și a localităților desfundate îmi trebuie doisprezece jandarmi cu un sub-ofițer, carii să nu părăsească posturile lor fără ordin, că mă aflu la bariera Moșilor, unde aștept ordinul domniei voastre dacă trebuie se trimit la Prefectură pe acei cînzeci și unu' săteni odată, sau cu ce regulă, spre a nu se face tapagiu.

A dv. plecat
serv
D. Ionescu.

Ianuarie 25
1862.

BCU Cluj / Cent IX: University Library Cluj

1862, Ghenarie 25.

Sărut mina,
Coane Alecsandre,

După ordinul d-voastră am trimis pe la bariera Tirgul-de-afară, și îmi scrie Vilceanu că au acolo ca vre-o cînzeci de săteni cu ciomege și o lance și o pușcă. Aceștia sînt din satul Drăgoești, Bițina și Boteni. Vilceanu i-a desarmat, și i-am mai trimis zece jandarmi spre paza lor acolo în loc, la barieră, iar, pe de alta, vă fac cunoscut d-voastră a-mi da ordin de urmarea ce trebuie să facem cu dinșii. Aștept ordinul d-voastră.

Al d-voastră
serv
Spirache Paris Mumuleanu¹.

X.

Proces-Verbal.

După verbalul ordin al domnului prefect am mers la comuna Moara Domnească, însoțit de jandarmi cuvincioși și, aproape de acea comună, la circiuma lui Voicu Circiumarul, fiind ordonat ca

¹ Fiul poetului.

să caute în circiuma aceluia Voicu armele de care s'a încredințat domnul prefect de la Ianache Grecu, sătean din comuna Drăgoești, că sînt acolo supt paza a cinci săteni tot din comuna Drăgoești, pe care săteni și arme să aducă la onor. Prefectură,

Conform dar expresului ordin pe la orele două după douăsprezece noaptea, între 25 și 26 ale următorului, mai întâiu am procedat în lucrare de a vesti pe membrii comunei din Moara Domnească și, însoțiți de dumnealor și martorii ce se văd suscriși, au mers la numitul circiumar. Am găsit de caraulă pe Tache Dumitru și Petrache Manolache, cărora făcîndu-li întrebare și ce păzesc cu puștile în mînă, mi-au răspuns întâiu că sînt călători, al doilea mi-au arătat că sînt lăsați la acea circumă de trupa lor ce au în calitate de comandir pe Ioniță Davera și Ion feciorul Popii, ca să păzească mai multe arme ce sînt în pivnița acei circumi, mai fiind cu dinșii și alți trei tovarăși, și anume Gheorghe Arțareanu, Ioan Stofan și Ianache Manea, până se va întoarce numiții lor comandiri din București. Dupa arătarea dar a acestor carauli am intrat în circumă, unde am găsit atîți (*sic*) pe numiții trei tovarăși și pe circiumar, pe urmă și în pivniță mai multe arme, adică unsprezece puști, patru cite două țevi, șapte cite o țevă, un iatagan, o pereche pistoale, o geantă de piele de vînătoare, un patruntaș cu țevi și două tinechele de iarbă de pușcă. După ce am văzut aceste însemnate arme, li-am făcut întrebare acelor cinci individe: care cas i-a silit pe dinșii să și părăsească căminele lor și să vie în acel loc cu atitea arme. Toți într'o glăsuire mi-au răspuns că au venit în comuna lor numiții comandiri, zicîndu-li, cu mai multe înfricoșări, de nenorociri, de a li da foc și altele, cu mic și mare să se scoale și prin sforță să meargă pe la arendași și proprietari și, ori la care va găsi arme, cit de multe, să le ia pe toate și să meargă în București să ceară de la Domnitor drepturile lor. Sforțați fiind de acei capi, s'au găsitărd din acea comună un oarecare număr și, uniți cu alte cete de lăcuitori din alte comune, au mers cu toții pe la proprietari și arendași și, unde au găsit arme, le-au luat prin sforță și, plecînd spre București, orice pasagher mai întîlnia pe drum care purta arme, le lua și de la aceia tot prin sforță, până ce au ajuns la această circumă, unde au lăsat pe dinșii numai cu armele sus arătate, și celelante trupe cu celelante arme au apucat spre București.

Atît cunoaştem şi nimic mai mult.

1862, Ghenarie 25 spre 26.

Comandir Jandarmilor Poliţiei: Spirache Paris Mumuleanu.

XI.

Dimitrie Ioanîdi, pomoşnicul sub-cirmuitorului de Fierbinţi, a venit în Bucureşti chiar acum şi spune că pe sub-cirmuitorul de la Fierbinţi şapte mii locuitori din mai multe sate l-au ucis.

Pe maşinistul de la Obor (povarnagiul), aflindu-se din intîmplare la sub-cirmuire, l-au bătut, încît este în pericol. Capii acestora sînt: Mircea Mălăeru, Tudor Constandin, Dumitru Casac. Toţi aceştia peste trei ceasuri sînt în Bucureşti.

XII.

Satul Afumaţi.

S'a poprit de către oştirea trimisă din capitală ca la patru sute locuitori.

XIII.

Satul Ileana.

Au fost arestaţi de către locuitori Dincă Niculescu şi Mihăilescu.

XIV.

Domnule Prefect,

Vă încunoştiinţez că Mircea Mălăeru a intrat în Bucureşti cu vre-o douăzeci de oameni.

Luaţi dispoziţiile ce veţi găsi de cuviinţă.

Indescifrabil.

XV.

Sărut mina,

Coane Alexandre,

Tot ce vă pot anunţa că băieţii cari au venit mi-au arătat că o sumă care era pe margini pe la hanuri şi au văzut soldaţii, s'au înapoiat la Vergu. D'înainte spre Pantilimon s'au ivit o sumă ca vre-o sută cinzeci, şi le iau leşit soldaţii înainte: atunci ei s'au împrăştiat, dar erau numai cu ciomege, iar nu cu arme.

Eu am plecat la Mitropolie.

Al d-voastră devotat: Mumuleanu.

N. I.

Vechea cronică otomană

editată de dr. Friedrich Giese¹,

Ca izvor pentru Istoria Românilor,

(traducere din limba turcească.)

de Dr. Andrei Antalfy.

Cataloagele manuscriselor orientale pomenesc de o sumedenie de cronici anonime, în limba turcească, aflătoare prin diferite biblioteci ale Europei, purtând fiecare titlul de *tevārîkh-i âl-i Osman* = *Vechea cronică otomană*².

Cele cercetate până acum din aceste anonime se citează în orientalistică modernă prin următoarele prescurtări: W₁ (Wiener Nat. Bibliothek), K (Prof. Dr. Kahle, Giessen), Gi (British Museum), Go (Gothaer Bibliothek), W₂ Wiener Nat. Bibliothek), R (Academia dei Lincei, Roma), B (Berlin, K. Bibliothek), W₃ (Wiener Nat. Bibliothek), G (Gotha, Herzogl. Bibliothek), M₁, M₂ (München, Staatsbibliothek), P (Berlin, K. Bibliothek), Dr. (Dresden, K. Bibliothek).

Dr. Fr. Giese, care, colecționând și analizând textele acestea, a constatat multe apropieri între ele ca fond și ca frasăre, ajunse la concluzia că anonimele, departe de a fi lucrări deosebite, cum se credea mai înainte, sint variantele a două arhetipuri. Precum crede el, arhetipul grupului W₁, W₂, K, Gi, Go, R și D trebuie să fi fost vre-o veche redacție a cronicii lui *Asîk Paşa-zâde*, în tot cazul una anterioară redacției tipărite la Stambul în 1913/14, iar restul variantelor își au prototipul în *tarîkh-i âl-i Osmân* al lui Muhji eddîn Muhammed ben Ali Gemali († 957/1550), o cronică turcească de de mult cunoscută Europeanilor dintr'o traducere latinească cuprinsă în partea numită „Codex Verantianus” din *Historiae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum excerptae libri XVIII* ale lui Ioannes Leunclavius³.

¹ *Die altosmanischen anonymen Chroniken...*, herausgegeben von dr. Friedrich Giese, Teil I. Text und Variantenverzeichnis, Teil II. Übersetzung (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, XVII, nr. 1).

² Înțelesul literar al titlului este: *Cronicile oștii lui Osman*. Fiindcă însă terminii *tewārîkh* și *tārîkh* se întrebuintează ca sinonime, traducerea titlului prin *Vechea cronică otomană* este tot așa de corectă, ca și cea prin *Vechi cronici otomane*.

³ „O altă colecție de izvoare orientale publicată de Leunclavius este „*Die Annales Sultanorum Othmanidorum*, Frankfurt 1588 = *Neuwe Chronica*

Varianța editată de Fr. Giese este cea indicată prin W_1 din grupul întâiu. Manuscriptul care a servit de basă ediției, cel mai comp'ect din toate celelalte, se păstrează în Biblioteca Națională din Viena supt No. A. F. 445. Afară de puținele îndreptări critice, necesitate de lacune și alte defecte ale textului, editorul a căutat să reproducă manuscrisul cit s'a putut de nealterat, respectindu-se până și particularitățile vechii ortografii turcești. Un bogat aparat de variante, însemnând toate diferențele de frasare din celelalte anonime înrudite, este anexat textului.

Privitor la data compunerii acestei cronici nu se pomeniște nimic în text. Atita e sigur, că ea trebuie să se fi compus în timpul lui Baiezid al II-lea, între anii 1490 și 1512 d. Hr.

Traducerea mea cuprinde toate pasajele în care sînt menționați Rominii. Cea d'întăiu știre despre Romini fiind din 1388, iar ultima din 1485/86, cuprînsul anonimei W_1 abia acopere un secol din istoria țerii noastre.

Interesanta știre despre participarea Rominilor în armata lui Baiezid I, la lupta dată între acesta și Timur-Lenk *nu departe de Ankara, se găsește și în cronica lui Nesri, unde însă, în loc de Eflakhogli e V L K - ogli*. Variantele W_1 , G, M_1 , M_2 , V și L scriu deasemenea V L K. Împotriva lui Th. Nöldeke, care în traducerea pasajului corespunzător din cronica lui Nesri cetește acest nume ca *Vulk-ogli*, noi susținem că vocalizarea corectă a consoanelor V L K trebuie să fie *Valak* și că în această înfățișare vocalică a cuvîntului ni s'a păstrat, după toată probabilitatea, *un termen curent în vechea limbă turcească, avînd aceiași accepțiune ca Eflak*¹.

În descrierea luptelor de la Varna și de la Cosovo nu putem

Türkischer Nation von Türcken selbst beschrieben, Frankfurt, 1590. Ediția germană a acestei opere are ca supratitlu: „Gitabi tevarichi, Chronic oder Zeitbuch der Fürsten osmanischen Stammes von ihrem Ursprung... biss auff den Sultan Suleiman Chan und das 1551. Jar Christi: welches der edel und gestreng Herr Jeronymus Beck von Leopoldstorff im nechstfolgenden Jar von Constantinopel mit sich bracht“. Ediția latinească are următorul supratitlu: „Annales Sultānorum othmanidōrum a Turcis sua lingua scripti: Hieronymi Beck a Leopoldstorff, Marci fil., studio et diligentia Constantinopoli advecti MDLI divo Ferdinando Caes. opt. max. D. D. iussuque Caes. a Joanne Gaudier, dicto Spiegel, interprete Turcico Germanice translati Editio altera Francofurdi, MDXCVI“.

¹ V. articolul meu *Cîteva însemnări scurte*, în *Revista Istorică*, Iul.-Sept. 1934. [Din nenorocire legătura istorică nu permite această lectură; N. I.]

trece cu vederea identitatea momentelor tactice din ambele lupte, expuse aproape cu aceeași frasare, așa încît, cetînd pasagiile respective, avem impresia că în ele cronicarul confundă cele două evenimente. În tot cazul, un document prelucrat de atîtea ori și copiat de atîția copiiști nepricepuți era inevitabil să sufere diformațiuni une ori din cele mai fatale. Vom putea fi lămuriți asupra greutăților de acest fel în legătură cu formarea textului anonimei W¹ numai atuncea cînd vom avea la îndemînă mult așteptata ediție critică a cronicii lui *Aşik Paşa-zadê* și a celei a lui Nesri, ambele de fundamentală însemnătate și din punctul de vedere al problemei izvoarelor vechilor cronicî turcești¹.

Cît despre limba anonimului nostru, ea este cea comună tuturor scrierilor otomane de prin secolul al XV-lea pînă în ultimele două decenii ale domniei lui Baiezid al II-lea: o limbă simplă, curat turcească, numită *kaba türki*. Încă în timpul lui Baiezid al II-lea însă, cu operele istoricilor Idris Bitlisi, Kemal Paşa-zadê, Tursunbeg, etc., se inaugurează o nouă limbă literară, meșteșugită și supraincărcată cu elemente lexicale din limbile arabă și persană. Tot această limbă cultă va fi adoptată și de cancelariile Sultanilor.

(Pag. 25, rîndurile 20-21)

(Aceasta)² s'a petrecut în anul 791 al Hegirei³. După aceea Baiezid, ridicîndu-și lagărul, a plecat la Edirne...

(Pag. 25, rîndul 28; pag. 26, rîndul 3.)

În anul acela⁴ Jildirim Baiezid a cucerit minele de la Caratova împreună cu ținuturile sale. Era [pe atunci] un bărbat viteaz pe care îl chema Firuz-beg. Pe acesta [Baiezid] l-a trimis; a mers [și] a cucerit Vidinul. După aceea s'a incredințat lui Firuz-beg [să facă] o incursiune. El a plecat și, răpezindu-se asupra Valahiei, făcu incursiunea. S'a adus foarte multă pradă⁵.

¹ Despre problema izvoarelor celor mai vechi cronicî otomane v. studiul lui P. Wittek, *Zum Quellenproblem der ältesten osmanischen Chroniken*, în *Mitteilungen z. osm. Gesch.*, I, 1921/22, caietele 2-3. Tot în numărul acesta a publicat și Fr. Giese introducerea sa la ediția textului anonimei W₁ („Einleitung zu meiner Textausgabe der altosmanischen anonymen Chroniken *tewarîh-i al-i osman*“).

² Moartea și înmormîntarea lui Murad.

³ Anul 791 H a început la 31 Decembrie 1388 d. Hr.

⁴ În anul 791/1389.

⁵ Termenul *doyum* din text, în înțelesul de pradă, îl întîlnim des la Neculce („cu mult plean de robî și duium“, „și aducea duiumuri multe“, „iar duium și robî au luat mult Tatarii“, „au scos multe vite duium ce le luase din țară“, etc.).

(Pag. 38, rîndurile 24-29.)

De partea aceasta, lui Jildirim-Han i s'a adus vestea că Timur-Han, venind, a căzut asupra Ankarei. Cînd Jildirim a auzit această veste, a strîns oaste și el, apoi a plecat la drum. Fiîndcă mai venise și oastea Tatarilor, i-a luat și pe aceștia cu sine. Ei veniseră din vilaietul Deşt¹, trecînd prin vilaietul Moldova. Asemenea a venit și oastea din Valahia. Stringînd astfel oști din Rumelia și Anatolia, el a adunat o armată asămuitoare cu cea a lui Timur. [Cu ea] el porni la drum cu răpezeală și a mers în continuu.

(Pag. 39, rîndul 26; pag. 40, rîndul 10.)

În chiar toiul luptei begii și oastea fiecărui ținut trecură la proprii lor begi, fără știrea Sultanului Jildirim-Han. Steagurile lui fură desfășurate și trupele orînduite; tobele cele mari și mici sunau; ei stăteau rînd după rînd. Cînd trupele fură așezate (în ordine de bătaie), cele două oștiri erau față în față. Oastea tătărească era și ea haină. Tahretin-beg, begul de Erzingian, fiul begilor lor, este nepotul de frate al lui Artana-beg. Oastea tătărească trecu [deci] la el. Oastea din Chermian trecu la fiul [prințului] de Chermian; oastea din Menteșe trecu la fiul [prințului] de Menteșe, iar oastea din Saruhan trecu la fiul [prințului] de Saruhan. Fiecare trecu la begul său. Așa dar begii tuturor acestor trupe erau lingă Timur-Han. Cu un cuvînt, oastea lui [Baiezid] s'a sfărîmat, s'a risipit. Pe urmă, supt Jildirim-Han a devenit haină până și oastea sa proprie, de oare ce erau exasperați. Ei s'au împrăștiat și au plecat. Numai [oastea] fiul[ui] prințului de Valahia, care era o oaste a necredincioșilor, aceia a mai luptat. Timur-Han, văzînd oastea necredincioșilor, i-a socotit drept derviși și a spus: „Ah, acei ișici² mișei s'au luptat strașnic!“ [Cei] din jurul lui i-au zis lui: „Hanul nostru, ei nu sînt ișici, ci necredincioși“. După aceia și fiul [prințului] de Valahia văzu că cu lupta nu mai merge, [fiîndcă] au rămas singuri. El asemenea își luă armata, fugi la o parte [și] plecă³.

¹ Adeacă din *Deşt-i Chipciac*. Despre teritoriul cu această numire v. *Revista Istorică*, Ianuar-Mart 1934, p. 39, nota 4.

² Terminul *ișic* este forma populară a termenului arab *aşic* și înseamnă: îndrăgostit de Dumnezeu, mistic, derviş.

³ Cit despre o variantă a acestei relatări, cu aproape aceleași amănunte din cronica lui Nesri, v. Nöideke, *Auszüge aus Neschri's Gesch. des osman. Hauses*, Z. d. D. M. G., XV, p. 363.

(Pag. 48, rîndurile 5-15.)

Emir Süleiman era pe atunci la Bursa¹. El a prins de veste că Musa Celebi plecase la Isfendiar. Și-a ridicat deci și el tabăra și pleacă în contra lui Isfendiar. El tot a mers și, cînd a ajuns la Göinüç, a iernat acolo pe malul apei. S'a dedat la chefuri și, petrecînd acolo, n'a mai mers mai departe. La piciorul unui plop, căruia încă în zilele de astăzi i se zice „plopul begului“, nu s'a lăsat o clipă de chefuri. Pe urmă s'a împăcat cu Isfendiar. După aceea a mers la Iznîc. Si acolo s'a ocupat numai cu petreceri. Ei văzură că nu se mai lasă de vin. Toți oamenii săi s'au supărat mult din pricina acestui rău obicei al lui. După aceea Isfendiar, cu știrea lui Alî pașa, pe Musa Celebi l-a imbarcat, la Sinap², pe o corabie și l-a trimis în Valahia³. În acel timp domnitorul (din Valahia) era necredinciosul Mircea⁴. Era un necredincios foarte viteaz. Mircea l-a primit pe Musa la el și după aceea l-a trecut în Rumelia. Unii spun că l-a trimis la Silistra. De acolo Musa a pornit la drum. Toți *tuvigia*⁵, toți deținătorii de feude militare, cu toții au venit la el.

(Pag. 52, rîndurile 13-18.)

Sultan Musa a domnit trei ani și jumătate. (Atunci) s'a mutat din lumea asta. Pe Mihal-oglu Mehmet-beg l-au prins. L-au trimis la Bedevi-Ciardac în Tocat și l-au întemnițat. Pe fiul cazii-lui din Simavna l-au prins de-asemenea. L-au trimis împreună cu fiul și fata lui la Iznîc (unde i-au rînduit lui o leafă de o mie de accè lunar). Begul azabilor a fugit în Valahia. Rumelia a trecut întreagă la Sultan Mehmet. El a ajuns padișah în anul 816 al Hegirei⁶. După aceea Sültan Mehmet a trimis soli în toate părțile

¹ Astfel numiau Turcii orașul Brusa

² Astăzi se pronunță Sînüp.

³ În text : Eflak-ili.

⁴ În text : Mirce.

⁵ În termenul enigmatic „*tuvigia*“ Friedrich Giese (*Die altosman, anonymen Chroniken*, in *Abh. f. die Kunde d. Morgent.*, XVII, Nr. 1, p. 65) bănuiește *tafigia* (Redhouse) sau *taficha* (Meninski), un fel de miliție feudală, afară de „*timar erleri*“, proprietari de feude propriu-ziși. La S'ad-ed-Dîn cuvîntul se scrie *tuvvagia*, *duvagia* și *tuvagia*. D. N. Iorga (*Cronicile turcești ca izvor p. ist. Romînilor*, p. 4), termenul îl identifică cu „*tugh*“ (tuiu). După părerea aceasta *gülmle tuvigia* din text ar însemna: toate tuiurile, adică toți vizirii cu tuiuri.

⁶ Anul 816 H a început la 3 Maiu 1413 d. Hr.

lumii, precum și la begii din împrejurime, și a încheiat pace cu ei¹.

(Pag. 53, rândurile 11-17.)

Întorcându-se Sultan Mehmet de acolo², a mers la Brusa. Ridicându-și tabăra de acolo, a mers la Edirne. De acolo a plezat contra Valahiei. S'a ridicat o oaste de la Caramân-oglu. Isfendiar-oglu Casim-beg a mai dat și el o oaste. Sultan Mehmet, mergînd, și-a așezat lagărul pe malul Dunării. Făcu un ocol, impresură³ cetatea Giurgiului și trimise acingii în Valahia. S'a făcut foarte multă pradă. După aceea begii valahi, încheind pace, au trimis haraciul. Ei au trimis copiii lor la Poartă⁴. Apoi Sultan Mehmet, ridicându-și tabăra, s'a întors la Bursa cu izbândă.

(Pag. 54, rîndurile 1-4.)

De partea aceasta Șeih Bedr-ed-Din, fiul caziului de la Simavna, a auzit asemenea despre aceasta, că Börclügè Mustafà se întărește. Fugînd deci și el din Iznîc, a mers la Isfendiar. În timp ce stătea la Isfendiar, s'a suît, într'o noapte, pe o corabie și a trecut în Valahia. De acolo a intrat în Agaci-Denizi. Însă sânt cari spun că el ar fi avut înțelegere cu Börclügè Mustafà⁵.

(Pag. 64, rîndurile 15-18.)

Istoricii spun că, în timp ce Sultan Murad⁶ stătea la Edirne, begul Valahiei, Dracul, trecând Dunărea, i-a causat Rumeliei mare desastru. Sultan Murad a pornit (impotriva lui) și, luînd multă pradă, s'a întors la Edirne și a rămas (acolo). (Aceasta) s'a petrecut în anul 826 al Hegirei⁷.

(P. 66, rîndul 20, pag. 73, rîndul 12.)

În anul 844 al Hegirei⁸ Sultan Murad, petrecînd iarăși la Edirne, pe Mezit-beg l-a trimis la o incursiune. Acesta, trecând prin Valahia, a mers în vilaietul Ungaria. N'a izbutit, (ci) a fost bătut

¹ Cuvînt cu cuvînt : au legat pace unul cu altul.

² De la Conia, din expediția contra lui Caraman-oglu.

³ Verbul *iapmak* înseamnă atît a face, cît și a impresura.

⁴ Ca ostatici.

⁵ Börclügè Mustafà a fost un răsvrătit și un profet mincinos, iar Șeih Bedr-ed-Din, rivnînd la tronul lui Mehmet, s'a dat drept *Mahdi*. Ambii au fost uciși. Börclügè la Caraburun, Șeih Bedr-ed-Din la Seres.

⁶ Murad al II-lea (1422-1451).

⁷ Anul 826 H a început la 15 Dec. 1422 d. Hr.

⁸ Anul 844 H a început la 2 Iunie 1440 d. Hr.

și a suferit martiriu. După ce musulmanilor li s'a întâmplat aceasta nenorocire, în anul 845 ¹ Sultan Murad stătea iarăși la Sofia. Sihab ed-Din-pașa, beglerbeg, cu oastea și acingii din Rumelia și cu ienicerii trecind prin Valahia, a mers în vilaietul Ungaria. (Însă) acingii și oștile au fost împrăștiți; beglerbegul Hadım-pașa s'a retras. Afurisitul de Iancu a dat năvală asupra lor. Precum îl surprinsese pe Mezit-beg fără veste, tot așa i-a lovit (și pe aceștia) fără veste. După aceea, în anul 846 al Hegirei ², Caraman-oglu Ibrahim-beg s'a răsvrătit. El a găsit vilaietul Anatolia în discordie. Sultan Murad a prins veste (despre aceasta). Sultan Murad a trimis în Anatolia pe fiul său, prințul Ala-ed-Din cu oastea din Rum. Acesta, după sosire, a dat iureș asupra lui Caraman-oglu. Caraman-oglu a luat-o la fugă și s'a refugiat în Cilicia. După aceea s'a făcut pace. Sultan Murad s'a întors la Edirne și a stat acolo. După aceea a sosit vestea despre moartea prințului Ala-ed-Din. În timp ce Sultan Murad era încă în doliu, de partea aceasta blăstămatul craiu al Ungariei și cu afurisitul de Iancu și Despotul Laz-oglu, răpezindu-se înainte, au ajuns până la pasul de la Izladi ³. Acel Casım-pașa, beglerbegul din Rumelia, și Turahan-beg, (acesta) cu acingii, Casım-pașa cu ienicerii din Rumelia, au pornit (impotriva lor). Însă Turahan-beg n'a urmat (aceiași) drum cu Casım-pașa. (Acesta) a trecut dincolo de Sofia și, (după ce) a suferit o înfringere, a luat-o la fugă și s'a dus (de acolo) ⁴. (Dușmanii), venind, au incendiat Sofia. Sultanul Murad, ajungându-i vestea (despre aceasta), și-a ridicat tabăra de la Edirne și a pornit la drum cu trupele sale de Poartă, cu azabii și cu oștile din Rumelia și Anatolia. La Izladi, într-o zi de iarnă ⁵ foarte aspră, (oștirile) s'au ciocnit. (Sultan Murad) s'a bătut strașnic cu necredincioșii. Oastea necredincioșilor s'a întors și a fugit. După ce s'au dus, o (parte din) oaste a fost trimisă în urma lor. Pe Rumelioți ⁶ i-au împărțit lui Turahan-beg. Din oastea din Anatolia [s]au ales șase sangiacuri. În Anatolia era un beg cu numele de Balaban-pașa. Aceste sangiacuri i-au fost împărțite

¹ Anul 845 H a început la 22 Maiu 1441 d. Hr.

² Anul 846 H a început la 12 Maiu 1442 d. Hr.

³ În text *gelip* de după *önüne koşup* este de prisos.

⁴ În text *gelip* dintre *kacılıp* și *gittii* este de șters.

⁵ *Zemheri* din text se scrie, corect, *zemherir*.

⁶ Turcește: *rum-illi*, fără indoială din *rum-ilili*.

lui. Ei au ajuns oastea necredincioșilor. Balaban-pașa și cu Turahan-beg ținură sfat pe malul unui riu, numit Misava. (Unii) au spus: „În timpul ce necredincioșii se duc fugind în desordine, haideți să-i lovim din ură!”¹. Ei s'au învoit. Numai decît¹ însă, în chiar clipa cînd (oastea) din Anatolia s'a ciocnit cu necredincioșii, Turahan-beg cu Rumelioșii² s'a întors și a fugit. Necredincioșii, văzînd fuga Rumelioșilor, au dat năvală asupra Anatoliei și au biruit Anatolia. Mahmut Celebi, fratele lui Halil-pașa, fu prins acolo din cauza falsității Rumelioșilor³. De nu era Turahan-beg, în pasul de la Izladi un singur necredincios nu scăpa cu viață. El ar fi spus Rumelioșilor: „Sînt un mănunchiu de necredincioși. Loviți-i pe ei, apoi duceți-vă (acasă), de lucrați ogoarele voastre”⁴. (Astfel) ar fi vorbit el. Din pricina acestui cuvînt l-au prins pe Turahan-beg. Mai tirziu, în urma jăluirii sale, i-au dat drumul.

Sultan Murad, întorcîndu-se de acolo, a venit la Edirne. Cu Laz-oglu a încheiat pace. Ei au încheiat (cu condiția că acesta) și-a predat țara, vilaietul și cetățile sale.

După aceia Caraman-oglu Ibrahim-beg a năvălit asupra Anatoliei, pricinuind acolo mare vîlmășeală. Sultan Murad, auzînd despre aceasta, a trecut iarăși în Anatolia cu trupele sale de Poartă și cu oastea din Anatolia. La venirea lui, Caraman-oglu a fugit. Neavînd încotro, el a trimis pe Sari Iakub Aziz, cel mai vrednic din ulemale, și s'a făcut pace. În acel timp, cînd, de partea aceasta, necredincioșii au propășit, iar de cealaltă parte era să înainteze Caraman-oglu, acesta a avut un caraghios. El i-ar fi spus lui Caraman-oglu: „E bine că plecați ca să loviți pe acești Osmanlii”. Caraman-oglu l-ar fi întrebat: „De ce, bre?” Caraghiosul i-a răspuns: „Sultanul meu, (așa fiind), tu, de partea aceasta, și fratele tău Iancu, de partea aceia, ați putea, poate, să exterminați pe toți musulmanii”. De altfel, acest „Caramanli” era din soiul oamenilor cari, pe vremurile acelea, trimeteau soli la

¹ Kim de după *hemen* din text nu se potrivește cu construcția propozițiunii.

² În textul turcesc *rumilentiyle* este o greșeală a copistului. Ar fi trebuit scris: *rumilliyile*.

³ Și aicea: *Rumilentinin*.

⁴ *Kîrîn*, *varîn* și *sûren* din text sînt arhaisme. Ele trebuie înțelese: *kîrînz*, *varînz* și *sareniz*.

necredincioși, era una cu ei și căuta a nimici pe musulmani prin minile necredincioșilor, ca ei ¹ să nu știe ce să mai facă.

După aceea Sultan Murad a dat drumul ienicerilor și altor trupe, a renunțat la domnie și, plecând la Manissa, a stat acolo. Pe prințul Mehmet l-a așezat pe tron. Halil-pașa a devenit vizir, iar Mevlana Hosrev kazi-asker. Pe prințul Mehmet l-au înscăunat. Aceasta s'a petrecut în anul 847 al Hegirei ². Blăstămatul craiu ³ și murdarul lăncu făcură iarăși o năvălire. Ungurii făcuseră alianțe. Oastea Sașilor, a Germanilor, a Cehilor și a Latinilor, cea din Bosnia și din Apulia, apoi Valahia, Frincii și Caraman-oglu, toți erau în alianță și toți, afară de Caraman-oglu, erau lângă craiu. Ei au strins oștiri foarte multe; trupe cam în număr de 70-80.000 au adunat ei. Au mai tirit după ei și cîteva mii de tunuri, cu carele lor cu tot. Trupele ⁴ erau acoperite pe de-a'tregul de (platoșe de) fier albăstriu. Cu asemenea măreție au trecut ele prin Belgrad. Trecind și prin Severin, au mers înainte și au devastat vilaielele Madara și Șumla. (Apoi) au mers la Nicopole ⁵, au impresurat cetatea Pravadia, însă n'au putut s'o ia. De acolo au plecat mai departe. Begul sangiacului Nicopole, Mehmet-beg, fiul lui Firuz-beg, cu oastea [d]in Nicopole și cu acinghii aflători acolo, a urmărit pe necredincioși. Lovind și nimicind mulți necredincioși, a și prins (câțiva) necredincioși cu cămăși de zale, platoșe și armură și i-a adus cu sine ⁶.

De partea aceasta, Sultanului Murad, în Manissa, i-a sosit știre. Dar Sultan Murad n'a venit, ci a spus: „Begul vostru ⁷ este acolo; duceți-vă și luptați“. În sfîrșit begii i-au spus: „Noi nu ne putem duce fără tine; begul nostru ești tu. Într'adevăr, trebuie neapărat să fim cu noi“. Ei au insistat. Sultan Murad, neavînd încotro, a fost silit să-și părăsească locul și să meargă la Galipoli. Frîncul blăstămat însă, trimițînd o puzderie de corăbii, a ținut marea ocupată. În sfîrșit, nu departe de Galata, în fața lenihi-sarului, pe o corabie frîncă, a trecut în Rumelia. Oastea din

¹ Musulmanii.

² 847 H a început la 1 Maiu 1443 d. Hr.

³ Craiul Ungariei.

⁴ În text *cerisi* = oastea lui.

⁵ Turcește *Nikeboli*.

⁶ În text după *göfürmekde* lipsește *idi*.

⁷ Sultan Mehmet.

Anatolia a trecut și ea. În timp ce (Sultan Murad) stătea la Edirne, Mehmet-beg, fiul Firuz-beg, a trimis (la el) pe necredincioșii cu platoșe. Sultanul zise: „Această biruință a lui (Mehmet-beg) prevestește a bine. Causa noastră este dreaptă“. El a mulțămît lui Dumnezeu pentru grija Sa dumnezească și, prin făgăduială solemnă declarându-și intenția pentru un războiu sfânt¹, și-a ridicat tabăra din Edirne. El a scos un număr mare de ieniceri, trupe din Rumelia și trupe din Anatolia, acingii, azabi, serahori². Supt cuvînt că este o chemare obștească la arme, mulțimea poporului islamului s'a strîns din toate părțile lumii. Sultan Murad a și pornit asupra Ungariei blăstămate, și ciocnirea avu loc la Varna³. A fost o luptă crîncenă. Ei au tras unii asupra altora cu tunuri, puști și arbalette, ca și cum s'ar fi deslănțuit potopul⁴. Afurisitul craiu era la mijloc⁵; de o parte Iancu, de cealaltă Cara-Mihal⁶, răpezindu-se înainte, au dat iureș și l-au învins pe Sultan Murad. Amîndouă aripile ale (oștirii) lui le-au tîrît cu ei, apoi s'au încăierat cu oastea din Anatolia. Lupta era din cele mai crîncene. Pe Ghüveghü Caragia, beglerbegul Anatoliei, l-au ucis. Oastea din Anatolia, văzînd această situație, se risipi. Abia oastea din Rumelia și acingii văzură (pe cei din) Anatolia împrăștiindu-se, că și ei o luară la fugă, înainte ca necredincioșii să fi venit asupra lor⁷. Unul singur din ei n'a rămas. Îndată au fugit; nici nu s'au uitat îndărăt. Cînd Sultan Murad a văzut cele întimplate, și-a ridicat ochii spre cer și s'a rugat lui Dumnezeu astfel: „Dumnezeul meu!, dă religiei islamului putere și, de dragul strălucirii biruinții lui Muhammed, dăruiește ajutorul Tău religiei islamului, de dragul luminii lui

¹ Literalmente: *încingîndu-și șalele pentru intenția unui războiu sfînt*. După dreptul canonic muhammedan, rugăciunile și toate actele devoționale trebuie precedate de formula de declarare a intenției (niyyet ederim...).

² *Serahor*, vechiu termen militar, avea înțelesul de l., *emiri-achor* = întendentul grajdurilor Sultanului (v. Dim. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, pp. 632-3); 2. corp special de soldați, însărcinați cu transportul bagajelor și aprovizionarea trupelor.

³ *Varip* din text este o greșeală a copistului.

⁴ *Kaza iaghmur*, cuvînt cu cuvînt, înseamnă o *plouă de pedeapsă*.

⁵ Pentru *orta göküünde* din textul lui Giese, în variantele B, RW₂ întîlnim *orta göküside*.

⁶ Numele dat de Turci lui Szilágyi Mihály, cumnațul lui Ioan Hunyadi.

⁷ *Gelmeden* în înțelesul de *gelmezden*.

Muhammed¹. Astfel s'a rușat el, oftind și suspinind. Înainte ca săgeata rugăciunii sale să fi atins ținta ascultării, Dumnezeu Cel de sus i-a împlinit rugăciunea. Prin binecuvîntarea faptelor miraculoase ale prea-cuviosului Muhammed, prin solicitudinea sfinților și prin binecuvîntarea credinței neclintite a eroilor islamului, Dumnezeu Cel de sus i-a dat biruință. Prin însuflare în mintea blăstămatului craiu, a făcut ca acesta să cadă în ispită și să devină prea încrezut. (Astfel), cînd a năvălit asupra Sultanului Murad, crezîndu-se un viteaz prea strălucit, socoteala lui a fost: „Oastea aceasta am s'o împrăștiu singur“. Și s'a virit în chiar mijlocul trupelor Sultanului Murat. Intervenind însă harul solicitudinii lui Allah, caful craiului se poticni, iar (craiul), prăvălindu-se peste cap, căzu și el peste cap. Tocmai acolo erau de față doi ieniceri. Numele unuia din acești doi, cari au fost de față, era Cogiaz Hızir². Era bărbat viteaz, unul cu mult curaj. Numai decît i-a tăiat capul craiului și l-a adus la Sultan Murad. Sultan Murad, văzîndu-l, l-a mulțumit tare lui Dumnezeu. Capul (craiu)lui, împlîntat într'o lance, l-au ridicat sus³. Craiului au strigat în cele patru părți ale lumii: „Capul craiului a fost tăiat și împlîntat în lance!“. Toată oastea împrăștiată s'a strîns iarăși în jurul lui Murad. Oastea necredincioșilor, văzînd această situație, i-a dat lui lancu veste. Afurisitul de lancu a înțeles situația. Oastea lui început să se risipească. El însă nu i-a lăsat pe ei să se împrăștie. Istoricii povestesc următoarele: Cînd afurisitul de lancu văzu că oastea sa a început să se risipească, el li-ar fi spus necredincioșilor: „Noi am venit aicea pentru religia noastră. N'am venit pentru craiu“. (Prin aceasta) el a izbutit să pună oastea iarăși în ordine. El s'a întors și a mai făcut eforturi de vre-o trei ori⁴. Văzu însă că musulmanii se îngîmădesc (iarăși). Atuncea a căutat scăpare prin fugă⁴. Cînd oastea necredincioșilor fu astfel învinsă și a început să fugă, oștirea islamului, văzînd aceasta, a pornit din toate părțile în urmărirea necredincioșilor. Oștirea islamului, biruind astfel pe necredincioși, s'a

¹ *Oı hazır olun kişiyе...* din text nu se potrivește cu construcția propozițiunii precedente.

² *Sancidilar* din textul copiat de Giese este o greșeală. Trebuie îndreptat în *sacidilar* (sacimak = piquer, percer, planter).

³ *Uci* din original nu se potrivește cu contextul. Trebuie înlocuit prin *üci*.

⁴ Construcția propozițiunii ar fi mai clară cu *oldu* decît cu *oldular*.

pus să-i măcelărească. Toate trupele care se împrăștiaseră, toate au revenit. Ienicerii și azabii ce se găseau de față s'au aruncat asupra carelor necredincioșilor. Lupta a fost strașnică. În sfârșit ei au jăfuit carele, luând foarte multă pradă. Apoi au mers la Sultan Murad și l-au felicitat cu astfel de vorbe: „Serbătoarea ta să fie fericită“. Au rămas acolo încă trei zile. În ziua a patra plecând la drum, s'au înapoiat la Edirne cu multe bogății și pradă.

În anul 848 al Hegirei¹ Sultan Murad, după ce a mai rămas cîteva zile (sultan), a abdicat iarăși. El a pus pe tron pe prințul Mehmet, încredințîndu-i un tron independent. S'a întors iarăși la Manissa și a rămas acolo. Prințul Mehmet, ajungînd (iarăși) padișah, puse să se bată monedă nouă și a rămas la Edirne în anul 849 al Hegirei². Mai târziu, după ce Sultan Mehmet ajunsese padișah și era încă în domnie, orașul Edirne a luat foc și s'a nimicit cu totul, în anul 850 al Hegirei³. Mai târziu ienicerii s'au răscolat. Ei au ieșit pe Buciu-tepesi, pe locuitorii orașului i-au băgat în groază și au vrut să-l omoare pe Hadim-pașa. Hadim-pașa s'a refugiat în seraiul Sultanului Mehmet, de unde a scăpat. Apoi, solda ienicerilor mărindu-se cu o jumătate, ei s'au potolit.

După aceia Hadim-pașa, luînd înțelegere cu alți viziri, pe Sultan Murad l-au readus și l-au așezat iarăși pe tron, iar pe Sultan Mehmet l-au trimis din nou la Manissa. De atunci Sultan Murad a rămas pe tron. De-abia s'a făcut iarna, că el porni o campanie în Moreia, a luat Cherme și l-a supus la haraciu. După ce s'a întors de acolo și a stat la Edirne, în anul 850 al Hegirei Sultan Murad n'a mai făcut nicio campanie, ci a rămas la Edirne. S'a născut prințul Baiezit, fiul lui Mehmet-Han. În anul 851 al Hegirei⁴ Sultan Murad-Han a pornit o campanie contra Albaniei⁵ și a vilaietului Arnăuților⁶. A cucerit cetatea Cociagic, a luat încă două întărituri și, după ce Albania a jăfuit-o complet, iar begul Albanesilor, Ischender, l-a izgonit, vilaietul i l-a luat în

¹ 848 H a început la 20 April 1444 d. Hr.

² 849 H a început la 9 April 1445 d. Hr.

³ 850 H a început la 29 Martie 1446 d. Hr.

⁴ 851 H a început la 19 Mart 1447 d. Hr.

⁵ În text *Juvan-ili*, adică țara lui Ioan Castriota, cuprinzînd o parte din Albania.

⁶ Albanesilor.

stăpînire. Mănăstirile (din cuprinsul) lui dărimindu-le, în locul lor a ridicat moschei.

Tocmai cînd poporul islamului în acel vilaiet se bucura de o putere statornică, tocmai în acest timp Sultanului Murad i-a venit vestea că afurisitul de lancu în Ungaria¹, însușindu-și puterea craiului², pornește o campanie. I s'a mai comunicat că trupele Ungurilor, Sașilor, Cehilor, Germanilor și ale Latinilor, precum și oastea din Valahia, unindu-se, au format o armată din cale afară de mare, care, trecînd prin Belgrad și Cubin³, este mereu în înaintare. Sultan Murad, cînd a auzit această veste, (numai decît) a părăsit Albania și, mergînd la Sofia, a rămas acolo. El a trimis scrisori⁴ în cele patru părți ale lumii, a strîns trupe în Anatolia și Rumelia: 10.000 de azabi împreună cu contingentul ienicerilor. Apoi a scos serahori din toate provinciile, precum și alte feluri de oameni. Supt cuvînt că este un războiu sfînt și o chemare obștească la arme, s'au adunat foarte multe trupe și (toate) au venit lîngă Sultan Murad. A pregătit tunurile, puștile, arbaletetele, scuturile și tot ce exista ca unealtă de războiu, precum și munițiile pentru armată. La plecare, el a luat cu sine și pe prințul Mehmet.

De partea aceasta, oastea din Valahia, plănuiind să meargă asupra Nicopolului, a încercat să-î devasteze împrejurimea. Numai decît begii-grăniceri, Firuz-beg-oglu, Mehmet-beg și cu Hasan-beg, au luat oastea din Valahia la goană cu cîteva mii de acingii și, surprinzîndu-i, i-au nimicit pe necredincioși. Întăiu a fost această biruință, apoi i s'a adus Sultanului Murad această veste bună. În această mare bucurie o oaste de vre-o 50-60.000 de ieniceri, călăreți și pedestrași, (ciți) s'au strîns, au plecat în urmărirea necredincioșilor și, ajungîndu-i la Cosova, s'au ciocnit cu necredinciosul de lancu, cel afurisit. S'a dat o luptă crîncenă. Însă ei stătură o zi și o noapte față în față. Trăgînd unii asupra altora cu tunuri, puști și arbalete⁵, parcă s'ar fi deslănțuit asupra

¹ *Unguros ve Jancu la'n* din text este un nonsens. Traducerea mea urmează variantele BR, unde se găsește *Jancu la'n Ungurosda*.

² Literalmente: virîndu-se în locul craiului.

³ „Oppidum Kowinii.”

⁴ *Geli* din text trebuie corectat în *gele* (gele durdular).

⁵ În traducerea mea am urmat variantele în care se scrie: *toplarla, lü-jerkler ve zenbereklerile*, etc.

celor două armate potopul. S'au luptat foarte aspru. Întăiu afurisi-
tul de Iancu, dînd năvală din ambele părți, a tîrit cu sine
amîdouă aripile (oștirii) Padișahului: oastea din Anatolia și
Rumelia. Au fost bătute aripa dreaptă și aripa stîngă. Padișahul
a rămas singur, iar ienicerii și azabii au și ridicat înaintea lor
scuturile. Se sloboziau mereu tunuri și puști unele asupra altora.
(Cu un cuvînt) sa dat o luptă care nu se poate descrie. Însă
Sultan Murad stătea și el așa de neclîntit, încît, oricît de mult
s'ar fi opintit oastea necredincioșilor, ei n'au fost în stare să-l
smulgă pe Sultan Murad din poziția sa. Mai apoi oastea islamu-
lui văzu că necredincioșii sînt acoperiți pe de-a'ntregul cu (platoșe
de) fier albăstriu și că ei au risipit poporul islamului. (Musulmanii)
au înțeles că necredinciosul îi bate, (fiindcă) nu se poate da
piept cu fierul. S'au împărțit deci în două părți în fața necredin-
cioșilor și, (amîdouă) dîndu-se la o parte, cele două părți¹ s'au
îndepărtat una de alta. În momentul mersului înainte al necredin-
cioșilor (oastea islamului) a pătruns în urma lor și a tras săbiile.
Necredincioșii, văzînd această ispravă a musulmanilor, cei din
urmă s'au îmbulzit peste cei din fața lor.

Caii necredincioșilor erau goi². Unora (musulmanii) li-au tăiat
genunchii, pe alții, scoțîndu-i³ la o parte, i-au omorît. Necre-
dincioșii au început să ia unul pe altul supt copitele cailor.
Astfel, necredincioșilor nu li mai era cu puțință să se întoarcă,
(așa că) s'au gîndit la fugă. Oastea islamului, văzînd pe necre-
dincioși în acest hal, toți musulmanii fugiți s'au adunat iarăși la un
loc și s'au răpezit asupra necredincioșilor. S'a luptat până seara. Din
necredincioși, acei cari au fost omoriți, au fost omoriți; din acei
cari n'au fost omoriți, unii⁴ s'au refugiat în tabăra de cară, alții au
fugit în pustietate. Musulmanii i-au urmărit. Necredincioșii au
rămas fără cai. Ne mai avînd (alta) posibilitate, ei au mers pe
jos. Era pe acolo un sat mare. Acei necredincioși cari mergeau
pe jos au intrat în casele din acest sat și au baricadat ușile.

¹ Impotriva părerii lui Giese „tarafi” din text trebuie menținut, fiind, la
acusativ, complementul direct al verbului *ayrılı vermek* = a despărți, a
îndepărta unul de altul.

² Adecă fără armură.

³ *Soglayup* din text Giese îl identifică cu verbul *soylamak* din *Altosm-
Sprachproben*, p. 206, ale lui A. Vámbéry.

⁴ *Ki* dintre *bazisi* și *gene* trebuie suprimat.

Musulmanii au dat foc satului. Noaptea aceia toată întinderea șesului era ca și în ziua mare. După aceasta, eroii (islamului) au luat la mijloc tabăra de cară, și de seara până dimineața trăgeau cu tunuri unii asupra altora. În sfârșit afurisitul de Iancu a înțeles că situația este fără sorți de izbândă. El făcu o păcăleală necredincioșilor. Li spuse lor: „Stați aicea; eu mă duc să trec¹ în spatele Turcilor. Apoi, voi din față, eu de dinapoi, să-i lovim pe ei“. (Cu aceasta), el a luat pe oamenii săi și a fugit. Necredincioșii, cari erau în tabăra de cară, au luptat până dimineața. Numai dimineața au văzut ei că afurisitului de Iancu nici urmă nu i se vede² nici în mijlocul lor, nici afară și că musulmanii tabăra de cară o țin încunjurată. Necredincioșii și-au pierdut capul și au vrut s'o ia la fugă. Necredincioșii fiind astfel bătuși, în ziua aceia musulmanii au câștigat o mare biruință asupra necredincioșilor. Aceștia s'au împrăștiat, însă musulmanii s'au pus să-i urmărească. Li-au luat și tabăra de cară, iar pe cei cari erau înăuntru[^l taberei], i-au trecut prin ascuțișul săbiilor. Pe unii (din ei) i-au făcut robi. Câțiva *bani* au fost duși la Sultan Murad. Unuia din *banii* (aceia) pe cari l-au adus în mare triumf i se zicea Cara-Mihal. Acestuia i s'a dat drumul. Begii venind, Sultanului Murad i-au sărutat mina, felicitându-l astfel: „Serbătoarea ta să fie fericită“. Ei au mai rămas trei zile pe cîmpul de luptă. Lupta își luase începutul după amiază într'o zi de Vineri. Se luptase și în noaptea aceia, iar în ziua următoare necredincioșii fusese bătuși și puși pe fugă. Parte au fost prinși, parte au scăpat, parte au fost omoriți. Apoi Sultan Murad făcu o plimbare prin cîmpul de luptă, privind infringerea necredincioșilor. Prin șesul acela zăceau nenumărați morți, ca niște snopi, unul peste altul. De față era un om bătrîn, cu barba albă, cu numele de Azab-beg. Acestuia i-a spus Sultan Murad: „Azab-beg!, precum se vede³, printre acești necredincioși morți nu este niciunul cu barba albă“. Azab-beg a răspuns zicînd: „Sultanul meu, de aceia a și venit asupra capetelor lor această nenorocire. De era printre ei un singur om bătrîn și priceput,

¹ *Varayın, geceyın* din text astăzi se spun *varayım; geceyim*.

² *Belirmez* din text astăzi se pronunță *belemmez*.

³ *Göre* este adverb („göz göre“), și nu imperativ, cum îl traduce Giese.

ei nu dădeau în această nenorocire¹. Acestea s'au petrecut în anul 852 al Hegirei¹.

Acuma trecem la istoria afurisitului de Iancu². În noaptea aceia el văzu că situația este fără sorți de izbândă. O luă deci la fugă, luind și cițiva credincioși ai săi cu sine. Pe drum Despotul Laz-ogli a trimis un călăreț în urma lui, (care) l-a dus la Semendria. Va să zică (Despotul) l-a primit în găzduire. (Iancu) stătu câteva zile la el. De partea aceasta, begii, aflind acest lucru, i-au zis Sultanului Murad: „Afurisitul de Iancu s'a refugiat la Semendria. El se află la Despot. Stăruiește la Despot (pentru extrădarea lui), ca să-l prinzi“. Sultan Murad însă li-a răspuns: „De ce? Oare să fiu eu mai slab decât un mojić³ necredincios de felul acestuia? Să cerșesc eu pentru un necredincios biruit, ca să-l omor cînd îl voi prinde? Barem să dea Dumnezeu să am cit de mulți necredincioși ca ăsta. Numai să vie ei împotriva mea și să fie luptă, ca eroii miei să facă pe cit de multă pradă“.

Cînd Iancu s'a întors în țara lui, el a spus lui Laz-ogli: „Tu ai umblat cu șiretlicuri față de mine. Dacă Turcul ar fi insistat, m'ai fi dat pe mina lui“. (De aceia) îl dușmăni și-l uri mereu și, pornind dese campanii împotriva lui, îl combătea. Însă Laz-ogli n'a avut niciodată intenția de a-l da pe mina Turcilor. Țelul lui a fost numai să-i ofere găzduire.

După aceia Sultan Murad s'a înapoiat la Edirne și a petrecut acolo. În anul acela el n'a mai făcut nicio campanie. În anul următor (însă), plecînd iarăși, a pus să se impresoare cetatea Giurgiu. Mai apoi el năvăli în Valahia și odată cu aceasta pe Tiracul-ogli Cazăcli⁴ îl făcu beg al Valahiei, îi dădu sangiac⁵, caftane și fel de fel de daruri. Apoi l-a trimis. L-a trimis împreună cu acingii (cari) au mers și l-au așezat în locul tatălui său. După aceia (Sultan Murad) s'a întors iarăși la Edirne și a petrecut acolo.

În anul 853 al Hegirei⁶ Sultan Murad a pornit iarăși o campanie în Albania...

¹ 852 H a început la 7 Martie 1440 J. Hr.

² Cuvînt cu cuvînt: „Am ajuns pînă aicea, la povestea afurisitului de Iancu“.

³ *Khoryat* = *χοχιάτης*.

⁴ Fiul lui Dracul, Țepeș.

⁵ Tuîu.

⁶ 853 H a început la 24 Februar 1449 J. Hr.

(Pag. 112, rîndurile 1-15.)

În anul 865 al Hegîrei¹ (Sultan Mehmet) a pornit iarăși o campanie în vilaietul Valahia. A trecut Dunărea, însă Tîracul-ogli Cazicli n'a dat față cu el. Acesta, de cu noapte, puse la cale un atac nocturn. Neizbutind, el a fugit, oastea lui s'a nimicit, el a rămas singur singurel. A părăsit poporul și vilaietul său și a trecut în vilaietul Ungaria. Pe urmă craiul Ungariei a pus capăt vieții sale. Sultan Mehmet a pus ca Domn pentru vilaietul Valahia pe fratele lui Cazicli. După ce Sultan Mehmet a supus Valahia cu desăvîrșire, trimițînd corăbii pe mare, în acelaș timp plecînd și el pe uscat, a cucerit insula Midillu și cetatea ei. A prins și pe regele ei și l-a dus cu sine. Valahia și Midillu, amîndouă au fost cucerite în aceiași vreme.

În anul 866 al Hegîrei² Sultan Mehmet a rămas iarăși la Istambul.

(Pag. 115, rîndurile 7-20.)

De partea aceasta, Suleiman-pașa, neputînd lua Ischenderie, a ridicat asediul și a pornit o campanie contra Moldovei. S'a ciocnit cu (Domnul din) Moldova și a luptat cu el. Însă oastea islamului era slabă. Ea încă făcuse campania de la Ischenderie. Afară de aceasta, fiind o iarnă aspră, (oastea) nu putu rezista nici chinurilor frigului și (astfel) a suferit înfrîngere. După această expediție³, în anul 879 al Hegîrei⁴ Sultan Mehmet a rămas iarăși la Istambul. Pe Ghedic-Ahmed trimițîndu-l pe mare, cu corăbii, (el însuși) plecînd (pe uscat) cu o oaste de mai multe mii, a cucerit Caffa și Mancub. El a mai luat și alte cetăți, ținuturi și vilaiete ale lor. A scos oastea din Crimeia și din Deșt⁵ și s'a supus. În anul 880 al Hegîrei⁶ Sultan Mehmet a condus iarăși o campanie contra Moldovei. El strînsese oștiri din toate părțile lumii. Ciocnîndu-se cu Domnul Moldovei în ziua a patra a lunii Rebi ul-evvel⁷, oastea acestuia fu bătută și nimicită; el însuși a fugit. Vilaietul Moldova Sultan Mehmet l-a lăsat pradă (oștirii). Plecând de acolo, a pornit o expediție de iarnă, (în care)

¹ 865 H. a început la 17 Octombrie 1460 d. Hr.

² 866 H. a început la 6 Octombrie 1461 d. Hr.

³ Gideliden.

⁴ 879 H. a început la 18 Maiu 1474 d. Hr.

⁵ Deșt-i Chipeiac.

⁶ 880 H. a început la 7 Maiu 1475 d. Hr.

⁷ La 7 Iulie 1475.

el a luat și a dărimat cetatea făcută de Unguri pe malul riului Morava¹. În ziua a cincea a lunii Ramazan el s'a întors și a rămas la Istambul...

(Pag. 115, rîndul 20; pag. 116, rîndul 5.)

În anul 883 al Hegirei² Sultan Mehmet a rămas iarăși la Istambul. Michal-oglu Ali-beg, Hasan-beg oglu Isa-beg, Malcoci-oglu Bali-beg și alți begi au trecut cu achingii prin Valahia. În Ungaria oastea Ungurilor veni pe neașteptate. Avînd loc o ciocnire, Isabeg căzu, oastea islamului fu înfrîntă ..

(Pag. 117, rîndul 6; pag. 26.)

În anul 888 al Hegirei³... (Sultan Baiezit), plecînd din Edirne a mers în Moldova, a cucerit Chilia la 27 ale (lunii) Gemazi-ül-achir, într'o zi de Miercuri, și Cetatea-Albă la 20 ale (lunii) Regeb⁴. El a cucerit acel ținut, s'a întors la Edirne și a rămas acolo. În anul 889 al Hegirei⁵, la 27 ale lunii Safer⁶, între chindie⁷ și rugăciunea de seară, avu loc o eclipsă a soarelui. S'a putut vedea o parte din trei. Sultan Baiezit s'a mutat în „iaia“⁸ din Cioghhe. Au sosit solii din Egipt, Ungaria și India. După ce li s'au ascultat dorințele, ei au plecat. După aceia eunucul Ali-beg, beglerbegul, pornînd cu oastea din Rumelia și, cu voia Padișahului, cu unele părți din trupele Palatului, silihdari⁹ și sipahii¹⁰,

¹ V. Hammer, II, 145.

² 883 H a început la 4 April 1478 d. Hr.

³ 888 H. a început la 9 Februar 1483 d. Hr.

⁴ Deci Chilia, după cronica noastră, s'ar fi luat la 30 Iulie, iar Cetatea-Albă la 21 August 1483 (!). Data săptămînii (ziua de Miercuri) pentru 30 Iulie 1483 e corectă. Data anului însă, cît și zilele din amîndouă datele, nu se potrivesc cu cronologia admisă pentru aceste două evenimente. În ce privește datarea cuceririi cetăților acestora, dintr'un alt document oriental, tot cu date false, v. articolul meu *Două documente din Biblioteca egipteană despre cucerirea Chiliei și Cetății-Albe*, în *Revista Istorică*, Ianuar-Februar-Mart 1934.

⁵ 889 H a început la 30 Ianuar 1484.

⁶ La 28 Mart 1484.

⁷ Turcește *ikinti* = oara ce desparte după-amiaza în două părți egale.

⁸ Locuință de vară.

⁹ Silihdar (din silahdar) înseamnă *armaș*. Astfel se numia însă și un corp special de călăreți, puși supt comanda unui ofițer superior numit *silihdar-aghasi*.

¹⁰ Călăreți deținători de feude militare și timaruri. Compară în graiul Românilor bănașeni termenul *spâhie* în înțelesul de mare proprietar.

și trimițând înainte pe acingii din Rumelia și oastea din Valahia, a plecat contra Moldovei. El a jăfuit Moldova cu vre-o 30-40.000 de ostași. Pe la sfârșitul Ramazanului¹ el s'a întors la Edirne și a rămas acolo. În anul 890 al Hegirei², pe la începutul lunii Muharrem³ Sultan Baieziț a petrecut cu strălucire și maiestate la Istanbul. Fratele lui Ali-beg, Ischender-beg și Malcoci-oglı Bali-beg, plecând contra Moldovei cu oastea din Valahia, făcură o incursiune. Cu ajutorul lui Dumnezeu ei au avut izbândă de vre-o două-trei ori și s'au înapoiat cu foarte mulți bani, jeaf și robi.

(Pag. 118, rîndurile 9-19.)

Cînd Sultan Baieziț a prins de veste această înfringere⁴, a dispus ca vizirul său, Daud-pașa, (cu)⁵ 4.000 de ieniceri, cu cîțiva oameni din trupele Palatului și cu oștile din Rumelia și Anatolia, să treacă (împreună cu) beglerbegul Rumeliei și Ali-pașa eunucul, de ceia parte, de la Galipole. (El însuși) a luat drumul teritoriului arab, cu tunuri, puști și cu fel de fel de unelte de războiu. Aicea a sosit solul Moldovei, care, după încheierea păcii, plecă.

Conspirația emigrantului polon Adolf David (1834)

C. Göllner.

Două răscoale ale căror flacări se ridicau de-asupra creștelor Munților Apuseni, luminînd șesul Transilvaniei și dealurile îndepărtate de dincolo de Mureș, răscoala lui Horea și a lui Tudor Vladimirescu, sint expresia dinamică a spiritului de adîncă nemulțămire a iobagilor din Transilvania. După revoluția înăbușită în singe a lui Horea se întinde peste zbuciumările țerănești un vâl de tăcere; flacăra revendicărilor țerănești, înălțată o clipă,

¹ Corespunzător în anul 889/1484 lunii lui Septembrie.

² 890 H a început la 18 Ianuar 1485.

³ Deci în prima parte a intervalului dintre 18 Ianuar și 18 Februar din anul 1485, Muharrem fiind prima lună din lunile anului muhammedan și cuprinzînd 30 de zile.

⁴ Înfringerea armatei turcești în lupta dată lingă Adana cu arabii Sultanului Egiptului, Cait-beg și cu aliații acestuia din Damasc și Halep, povestită în Cronică tot printre evenimentele din anul 890/1485.

⁵ De aceia traducerea mea urmează textul din varianta W.

parea că se stinge. Focul ei însă a rămas în așteptările țerănimii din Transilvania.

Aceleași frământări sociale și naționale care însuflețesc țeră-nimea din Munții Apuseni se întâmpină și în Sudul Transilvaniei și în Banat; aici însă nu găsim desceștarea dramatică a temperamentului impetuos al țeranului de munte. Concentrându-se cercetările istorice asupra celor două răscoale din Munții Apuseni, răstimpul dintre 1784 și 1848 a fost în general lăsat în afară de orbita preocupărilor.

Temerile unei răscoale țerănești se accentuau în Transilvania mai ales în anii 1830 și 1831. În arhiva Guvernului ardelean se găsește o adresă a nobililor unguri, cerind armele necesare pentru a putea face față unei răscoale țerănești care se pregătea în Transilvania. Guvernul ardelean a făcut demersurile necesare la Viena, unde însă, la început, nu s'a dat importanță acestor cereri. Înmulțindu-se însă știrile alarmante, Consiliul Aulic de Războiu a dispus să se trimeată armele solicitate și să se ia măsurile preventive necesare. Teamă de revoluție a rămas fără urmări¹.

În acest timp, în Banat, cei nemulțămii se adunau în tovărășii tainice. Așa a fost descoperită de agenții secreți ai lui Metternich societatea revoluționară „Constituția“. Un aderent fervent al ideologiei constituționale a fost în Transilvania un bogătaș din Cluj, Caletan Biasini, care a dispus să i se înscrie pe săbiu: „Trăiască Constituția“².

Un nou și puternic impuls primește ideea revoluționară romină din Transilvania prin contactul cu emigrația polonă, care își întindea ramificațiile în Principatele Romine și în Transilvania.

D. P. P. Panaiteșcu a studiat legăturile lui Ioan Cîmpineanu cu emigrația polonă, întrebuițind actele din arhiva emigrației polone păstrate în Muzeul principilor Czartoryski din Cracovia³. Primejdia propagandei emigrației polone pentru monarhia austriacă, care se găsea în „anticamera revoluției“, n'a scăpat din vedere lui Metternich, care-i urmăria cu deosebită atenție activitatea în

¹ Cf. *Hofkriegsrakten*, 1830-1831, Arhiva Ministeriului de Războiu, Viena.

² Cf. Ede Wertheimer, *Magyarország és a forradalmi propaganda*, în *Századok*, 1916, pp. 112-4.

³ P. P. Panaiteșcu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a Romînilor*, în „Anuarul Inst. de Ist. Națională“, Cluj, vol. III, pp. 63-112; cf. *ibid.*, *Emigrația polonă și revoluția de la 1848*, București 1929.

Austria. Rapoartele confidentiale ale diferiților agenți secreți au fost în mare parte distruse de marele incendiu al Palatului de Justiție din Viena. Abia câteva hîrtii arse pe jumătate ale acestei arhive evocă propaganda revoluționară polonă printre Rominii din Transilvania, completînd materialul arhival din Muzeul Czartoryski.

Încă la congresul din Viena Metternich s'a opus anexării totale a Poloniei din partea Statului rus. Temerea unei întinderi teritoriale rusești până în centrul Europei, impunea cancelariului austriac această menajare a unei semi-autonomii polone¹. Izbucnind în anul 1830 la Varșovia revoluția polonă, Metternich, inamicul încarnat al oricărei încercări violente de a schimba sistemul social și politic existent, nu sta la îndoială să mențină contactul cu revoluționarii din Polonia. Consulul austriac n'a fost rechemat ca acel prusian din Varșovia, ci a stat acolo în decursul revoluției în legătură cu șefii mișcării. Răscoala fiind înăbușită în singe de autoritățile rusești, mulți revoluționari poloni au luat calea pribegiei, propagînd în străinătate ideile lor de răsturnare. Polonii emigranți sperau că în urma unei revoluții generale europene să se refacă vechiul Stat polon².

Metternich a simpatizat activitatea revoluționarilor poloni cît timp mișcarea lor a fost îndreptată împotriva Țarului; în momentul însă cînd emigranții poloni încep activitatea lor și în monarhia habsburgică, cancelariul atot-puternic ia toate măsurile pentru a li combate propaganda revoluționară. Lobkowitz, guvernatorul Galiei, a fost înlocuit cu arhiducele Ferdinand d'Este, care avea misiunea de a înăbuși în simburile orice încercare de conspirație polonă. Prin convenția ruso-polonă de la München-grätz din 19 Septembrie 1833, Austria își asigura ajutorul armat rusesc în cazul unei răscoale polone. Societățile secrete polone

---

¹ Cf. Memoriul Comitatelor ungare, apud Springer, *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden*, Lipsca 1863, vol. I, p. 413: „Russicum Imperium, ditiones austriacas brachiis quasi cingens, ulterius quoque Orientem et Occidentem versus se incessanter extendere connitens, existentiae Nationis Hungaræ futuris temporibus vicissitudines minatur”.

² H. v. Srbik, *Metternich, der Staatsmann und Mensch*, München 1925, vol. I, pp. 653-5; A. Springer, *o. c.*, p. 413; H. Schlitter, *Aus Österreichs Vormärz*, Viena 1920, pp. 1-11; Uhlirz, *Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer*, Viena 1930, p. 536.

continuau, cu toate măsurile luate, activitatea lor insurgentă mai ales în Ungaria și Transilvania¹. În Ungaria emisarii revoluționari poloni făceau apel la cunoscutele simpatii ungare pentru cauza polonă, iar în Transilvania și Banat găslau printre Rominii nemulțamiți, aderenți ai ideilor revoluționare. Cu mare vigilență poliția austriacă urmărea activitatea emisarului revoluționar Adolf David, care plănuia unirea Transilvaniei și a Principatelor Romine într-o republică românească.

Autoritățile austriece au primit cele d'întăiu informații mai amănunțite despre această conspirație polono-romină printr'un denunț al învățătorului Maschek din Rusca (Banat), fost membru al acestei societăți secrete.

Capul conspirației a fost acel inspector de mine, Adolf David, care activa în Polonia în legătură cu comitetul revoluționar polon. El vine în vara anului 1834 în Transilvania, unde începe să organizeze după modelul mișcării polone o societate secretă cu scopuri revoluționare. Fiind bănuț și urmărit de autoritățile austriece, el preferă să se otrăvească la Sibiu decit să fie silit să dea informații despre societatea secretă întemeiată de dînsul în Transilvania și în Banat².

Organele polițienești austriece, fiind înștiințate de sinuciderea lui Adolf David, au sechestrat hirtii rămase. Datele lor însă nu permiteau poliției lui Sedlnitzky să aresteze pe ceilalți membri ai conspirației. Toate aceste hirtii, între care se afla și interesantul proiect de constituție al unei republici polono-romine, au fost predate tribunalului din Liov, în ale cărui arhive ele sînt probabil și astăzi, la îndemina cercetătorilor.

Întregind descrierile sumare care se află în Archiva Ministeriului de Interne din Viena cu denunțul învățătorului Maschek și cu un memoriu din Liov adresat lui Sedlnitzky, se poate reconstitui ideologia lui Adolf David, ca și planurile pe care le urmărea și organizarea societății revoluționare polono-romine. Astfel David încerca, întocmai ca și ceilalți revoluționari poloni, să ia

¹ H. Schlitter, *o. c.*, pp. 3-10.

² *Denunțul învățătorului Maschek*, 20 Novembre 1834, Archiva Ministeriului de Interne, Viena, *Polizeihofstelle*, fasc. 374.

³ *Raport din Cluj către Sedlnitzky*, 20 Februar 1835; *ibid.* Poliția a găsit în portofoliul lui A. David 500 de florini, cari au fost depuși la Primăria orașului Sibiu; *Raport din Cluj*, 3 Novembre 1834, către Sedlnitzky, *ibid.*

contact cu clasele sociale nemulțămite și cu alte societăți secrete revoluționare, pentru a reface în urma unei revoluții europene Statul polon. Ca aderent al doctrinei revoluționare republicane, David nu căuta numai refacerea vechiului Stat al privilegiilor aristocratice, ci milita pentru o republică polonă. „Sintem gata a ne uni cu toate societățile revoluționare de același tendință liberală pentru o acțiune comună, nu însă cu celelalte societăți care urmăresc și ele scuturarea jugului actual odios printr'o revoluție, însă ale căror principii sint aristocratice¹.” Adolf David, activind în Transilvania, a început să adapteze ideile revoluționare polone generale împrejurărilor locale. Revoluționarul polon și-a dat sama că în Transilvania nu va trebui să organizeze conspirația proiectată atita pe base sociale, cit pe basa principiului național. El nu se adresează deci unei clase sociale, ci elementului etnic român, plănuiind unirea poporului român de dincolo și de dincoace de Carpați într'o republică romină². Cit de mult a evoluat în Transilvania idealul său revoluționar internațional spre un ideal național o arată deplin accentuarea elementului etnic în programul său de propagandă și sublinierea importanței pe care o are portul, limba și istoria pentru o națiune³. Principiile de organizare ale noii republici romine erau formulate în următoarele puncte:

Egalitatea de drepturi și datorii.

Posibilitatea fiecărui cetățean de a ocupa oricare demnitate în Stat.

Alegerea membrilor adunărilor legislative prin votul universal.

Desființarea titlurilor de nobleță.

Libertatea muncii.

„Eliberarea țăranilor de supt jugul aristocrației și reforma agrară.”

Libertatea învățămîntului.

Egalitatea cultelor religioase.

Obligativitatea serviciului militar.

Fiecare membru era obligat să ia angajamentul solemn („declar în fața lui Dumnezeu”) de a milita pentru aceste principii⁴.

¹ Raport din Liov către Sedlnitzky, 24 April 1835; *ibid.*

² Denunțul lui Maschek, 20 Novembre 1834; *ibid.* Cf. Wertheimer, *o. c.*, pp. 112-4.

³ Raport din Liov, 24 April 1835, al. *Vorbereitende Arbeiten*, in „Arch. Ministeriului de Interne”, *Polizeihofstelle*, fasc. 374.

⁴ *Ibid.*

Organisarea societăţii este similară cu organisarea societăţilor secrete revoluţionare răspindite în vremea aceasta în întreagă Europa. Membrii societăţii erau încadraţi într'o ierarhie bine stabilită. Erău membri de grad superior şi membri de grad inferior, cei din treptele inferioare necunoscînd niciodată pe cei din gradele superioare. Fiecare membru era obligat la cea mai strictă subordonare¹. Pe lîngă secţiunea bărbătească societatea avea şi o ramificaţie feminină². Membrii purtau la întrunirile secrete obişnuite o cocardă albastră, galbenă şi roşie, iar la izbucnirea revoluţiei semnul convenit urma să fie un cap de mort răzimat de un pumnal³. Scopul ce se urmăria fiind o revoltă armată, Adolf David nu neglija instrucţia militară a membrilor. Nucleele locale aveau un fond special pentru procurarea muniţiei şi a armelor, însă şi fiecare membru era obligat a-şi procura individual o puşcă, o sabie şi două pistoale⁴.

O atenţie specială se acorda recrutării noilor membri. În primul rînd, propagandiştii revoluţionari se adresau preoţilor şi învăţătorilor ortodocşi, sperînd să cîştige prin aceştia şerănimea românească pentru cauza lor. Pentru propagarea ideilor revoluţionare se prevedea tipărirea şi răspîndirea cîntecelor şi a scrierilor revoluţionare⁵.

Data răscoalei nu era încă fixată. Conducătorii mişcării aşteptau izbucnirea unei revoluţii în Galizia, care ar fi avut ca urmare dislocarea trupelor din Transilvania spre Nord. În momentul acesta, cînd contingentele militare din Transilvania ar fi fost reduse, era să fie dat semnalul revoluţiei, venind astfel şi în ajutorul revoluţionarilor poloni⁶.

După sinuciderea lui Adolf David în Sibîiu, activitatea membrilor societăţii secrete continua. De şi agenţii secreţi ai Fouché-ului austriac, Sedlnitzky, au reuşit să procure şefului de poliţie austriacă anumite informaţii asupra activităţii conjuraţiei, acesta, după principiile sale, nu ordonă arestarea conspiratorilor, ci ur-

¹ *Denunţul lui Maschek*, 20 Novembre ; *ibid.*

² *Raport din Liov*, 24 April 1834 ; *ibid.*

³ *Denunţul lui Maschek* ; *ibid.*

⁴ *Raportul din Liov* ; *ibid.*

⁵ *Denunţul lui Maschek* ; *ibid.*

⁶ *Metternich către Sedlnitzky*, Februar 1835 ; *ibid.*

mărește pisteles descoperite, așteptînd să se întrunească în minile sale toate ramificațiile unui complot.

Centrul conspirației se găsea în Banat în satul minier Rusca, sediul unui regiment grăniceresc, de unde se puteau ușor întreține legăturile cu Principatele românești. Un denunț din 3 Maiu 1835 enumera autorităților austriece pe conducătorii societății secrete. Sînt în general tineri intelectuali plini de entuziasm pentru ideea daco-romină și pentru refacerea Poloniei pe baze republicane. După moartea lui Adolf David conducerea conspirației a luat-o un anume Müller (probabil nume fictiv), fiind ajutat de Guido Kistl, Fridolin Niuny, Cornides, Dimitrievics și învățătorul romin Maran¹.

Societatea secretă avînd scopul de a uni pe Rominii de dincolo și de dincoace de Carpați într-o republică românească, programul ei sublinia importanța unui contact cit mai strîns cu Principatele. Acolo ideile revoluționare ale lui Adolf David au fost propagate de un anume Neagoe². Un alt membru al societății activa cu succes în Moldova. Ca simbol al colaborării între Romini și Poloni, revoluționarul acesta aducea din Moldova un desen, reprezentînd două mini frățești ținînd un pumnal îndreptat împotriva celor două Coroane, Coroana Imperiului german și Coroana rusească. La o perchisiție făcută s'a găsit la dînsul un pumnal cu inscripția: „Pro patria et pro gloria“³. Membrii societății secrete sperau să cîștige pentru cauza lor și pe episcopul răsăritean al Bucovinei, Isala Bălășescu⁴.

Metternich urmărea cu o mare îngrijorare ramificațiile întinse ale conspirației în Moldova și în Țara-Românească. Activitatea revoluționarilor austrieци în Principatele Românești îl neliniștea cu atît mai mult, cu cît nu avea posibilitatea de a supraveghea de aproape activitatea celor de dincolo de Carpați. Pentru a urmări cu folos organizația revoluționară de aici se impunea o colaborare strînsă cu poliția rusească. În sensul acesta Metternich roagă pe Ministrul Poliției, Sedlitzky, să se pună în legătură cu poliția rusească. Ca să alarmeze autoritățile rusești, Cancelariul credea că ar fi

¹ Denunțul lui K. Wachtel, 3 Maiu 1835; *ibid.*

² Raport din Timișoara, 31 Iulie 1835; *ibid.*

³ Raport din Liov, 24 April 1835; *ibid.*

⁴ Raportul colonelului Roth, Caransebeș, 27 Ianuar 1835; *ibid.* Cf. I. Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina*, București 1916, p. 45.

indicat să nu se insiste asupra caracterului românesc al conspirației, ci asupra celui polon¹. Sedlnitzky s'a conformat sugestiilor primate de la Metternich. Agentul secret austriac Karl Wachtel a fost trimis la București cu misiunea să lucreze în Principatele Române în înțelegere cu Consulatul rusesc din București².

Se pare că între aderenții conspirației s'a găsit și Zaharia Carcalechi, editorul revistei „Biblioteca Românească”³, și prietenul său, colaborator la această revistă, Damaschin Bojinca. Zaharia Carcalechi, ducându-se în toamna anului 1835 la Budapesta, se întâlnește la Caransebeș, în ziua de 2 August, cu Damaschin Bojinca și învățătorul Maran⁴. În consfătuirea lungă ce a avut loc aici, Maran a pus de sigur pe Carcalechi și Bojinca în curent cu ideile și planurile urmărite de conspirația polono-romină. Carcalechi a stat și mai târziu în legătură cu șefii societății secrete. Un raport confidențial informează pe Metternich de o întâlnire secretă între Maran și Carcalechi la Budapesta⁵.

Contactul între revoluționarii din Galiția și societatea aceasta secretă polono-romină din Transilvania și Banat l-a întreținut personal Adolf David, asigurând prin legăturile sale printre Români și printre Poloni unitatea ideologică și unitatea de acțiune ce ar fi urmat la momentul potrivit. Pentru a menține acest contact necesar cu revoluționarii poloni, Müller, originar din Galiția, s'a hotărât să plece personal la Liov. Trebuia să fie găsită și o cale de transmitere a corespondenței secrete, aceasta fiind întreruptă după moartea lui Adolf David. Însoțit de Polonul Demischewsky, Müller a plecat, la începutul lui Mart, la Cluj, dînd aici instrucțiunile necesare membrilor locali. Din Cluj avea intenția să continue drumul spre Galiția⁶. Dar n'a reușit să-și realizeze planurile, fiind urmărit și probabil arestat de agenții

¹ Sedlnitzky către Metternich, 9 Mart 1835, în „Arhiva Ministeriului de Interne”, *Polizeihofstelle*, fasc. 374, 1835.

² Sedlnitzky către Metternich, 22 Februar 1835; *ibid.* Cf. *Anexele*.

³ Cf. I. Lupaș, *Cea mai veche revistă literară*, în „Anuariat Inst. de Ist. Națională”, I, Cluj 1922.

⁴ Raport din Timișoara, 8 August 1835, „Arhiva Ministeriului de Interne”, *Polizeihofstelle*, fasc. 374, 1835.

⁵ Raport din Budapesta, 31 August 1835; *ibid.*

⁶ Împăratul Francisc către Sedlnitzky, 21 Februar 1835, *ibid.*; *Denunțul lui Maschek*, 28 Februar 1835, *ibid.*; Metternich către Sedlnitzky, 10 Mart 1835, *ibid.*

secreți ai poliției austriece. Conțineau oare hirtile, astăzi păstrate doar în rămășițe scăpate din incendiu, pe colțul cărora se deslușește cite un nume ca Maran, David, Müller, și alte indicații despre itinerariul acestui revoluționar? Nu știm!

Cu organizarea societății secrete în Munții Apuseni și cu recrutarea membrilor în această regiune a fost însărcinat Guido Kistl¹.

Învățătorul Maran, cunoscând preoți ortodocși din Banat, spera să-i poată cîștiga pentru organizația lor. Cu ajutorul lor s'ar fi putut influența țerănimea romină². Acest învățător activ a încercat să formeze nuclee ale societății revoluționare și între grănicerii romini bănățeni³. Pentru a propaga ideia republicii romine, Maran făcea apel la elevii săi, cari cutreierau în timpul vacanțelor satele din Banat, răspindind scrierile revoluționare⁴.

Între aceste scrieri răspindite de membrii conspirației s'a găsit o Marsiliesă tradusă în limba romină⁵.—Cance'ariul Metternich, înștiințat de generalul Hardegg, președintele Consiliului Aulic de Războiu, de existența acestor cîntece, n'a întirziat să ordone organelor competente a lua măsurile necesare⁶.

Marsiliesa, scrisă cu litere latine, într'o ortografie fonetică primitivă, este o încercare nedibace de adaptare a faimosului cîntec revoluționar frances la situația locală românească. Transcriitorul ei se vede că n'a prea știut românește, căci în multe locuri nu poți desprinde înțelesul decit consultind originalul frances sau traducerea germană a versiunii românești⁷. Prima parte a cîntecului revoluționar a fost fidel redată în românește, avînd un caracter general revoluționar care corespundea și cu împrejurările din regiunile noastre. Începînd cu strofa a treia, se constată tendința adaptării. Așa cetîm :

„Kum pe watra Romlînilor
Sza rinduaszt Koloni sztrein

¹ Metternich către Sedlnitzky, 28 Ianuar 1835; *ibid.*

² Denunțul lui Maschek, 20 Novembre 1834; *ibid.*

³ Concept cu parafa lui Sedlnitzky, 28 Ianuar 1835; *ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ Anexa No. 1.

⁶ Anexa No. 4.

⁷ Anexa No. 2.

Kum Kohorzi Mongolilor
Sza derimeasz pe nepotul Romlin“,

in loc de: „Quoi! des cohortes étrangères
Feraient la loi dans nos foyers!
Quoi ces phalanges mercenaires
Terrasseraient nos fiers guerriers!“

Iar ultimele strofe ale Marsiliesei¹, neputînd fi adaptate, nici n'au fost traduse.

Activitatea societății revoluționare polono-romîne fiind supra-veghlată cu deosebită vigilență și tipărirea manifestelor revoluționare întîmpinînd mari greutăți în Transilvania, s'a plănuît imprimarea acestui material de propagandă în Principatele Romîne. De aici scrierile revoluționare puteau să fie ușor trecute clandestin în Transilvania. Nu s'a pierdut din vedere nici importanța ziarelor pentru popularizarea planului republicii daco-romîne². Poliția austriacă, cunoscînd aceste intenții, a găsit foarte suspecte întrevederile lui Carcalechi cu Eliad Rădulescu la București în vara anului 1835, bănuind că Eliad putea să tipărească manifestele revoluționare³.

Presintarea aceasta a conspirației emigrantului polon Adolf David este în mod fatal fragmentară. Informațiile sînt răslețe. Studiul de față nu este un tablou complet al unui crimpeu din Istoria Romînilor, ci un mosaic alcătuit din fragmentele documentare rămase după incendiul unei archive.

¹ Nous entrerons dans la carrière, Quand nos aînés n'y seront plus. Nous y trouverons leur poussière. Et la trace de leurs vertus. Bien moins jaloux de leur survivre. Que de partager leur cercueil. Nous aurons le sublime orgueil De les venger ou de les suivre. Aux armes, etc. Amour sacré de la patrie. Conduis, soutiens nos bras vengeurs. Liberté, liberté chérie. Combat avec tes défenseurs. Sous nos drapeaux que la victoire Accours à tes mâles accents. Que tes ennemis expirants Voient ton triomphe et notre gloire. Aux armes, citoyens, formez vos bataillons, Marchons, qu'un sang impur abreuve nos sillons.

² Cf. *Raportul loc.-col. Roth*, 27 Ianuar 1835, în „Arhiva Minist. de Int.", *Polizeihofstelle*, fasc. 374, 1835; *Sedlnitzky către Metternich*, 31 Maiu 1835; *ibid.* Cf. *Anexa*, no. 4.

³ *Raport confidențial din Budapesta*, 31 August 1835, fasc. 374, 1835.

ANEXE:

I. *Marsilea română*¹.

„Archiva Ministeriului de Interne“, Viena, *Polizeihofstelle*, fasc 374/1835, 1497/1835.

Haidem fis'or' de la zara
Sloboz e reszkolat'
Enkotro noi tirania
(: Pe szteag szindserat, redikat :)
Nu auziz woy en pleezurile
Rekni as' ei hingerar !
Ei pun pe prusi en par
Blasznesk pe muiear en Kolibele
(La arme oresani :) — Rinduiz
Pre turmele-Heidem, Heidem
Sy szindselor² — sza spal pe
pamunt.

Se wrei as ei roburi
Desoz' sy Kray Kusvraz'
Se face ei ku armuri
(: De wream la lung aszkuziz :)
Enkotro noy o wikleasuga
Affara cu szpata pentru zara
De noi tirania astiapta
Sza fim plekaz ! Szupta suguri
La arme etc.

Tremurez wandato Romlinilor
Sza rinduiazsk Koloni sztrein
Kum Kohorzi Mongolilor
(: Sza derimeask pe nepotul
Romlin :))

Nu putea fie, ka sugul asel
Mai wina szupra de noy
Sza fuga Romlinul napoy
Sy sze tem' de tiranul misel.
La arme, etc.

Tremurez wandatorii
Sy woy hingerar feris'iz
Tremurez, ka grozimi
(: O fie pe arma plitiz :)
Sztem sza luptem noy en Kimpina³.
Nu tremurem' nainte de tun'
Dumnezeu ku noi, Dumnezeu e
bun
Or pusz el pe fuokal en inima
La arme etc.

Dusmani szint iarea uomeni.
Sza batem sy ertasem eu nu
Trebuie sza sze arme roburi
(: De ahaia en marekuwinza
somun :))

Numa pe s'el iszkoade
Nobil cu szibsu, sy Despotul
Sza win preste ei potopul
De szinds sy lukrem uomenest.
La arme etc.⁴

II. *Versiunea germană*.

Ibid.

Hört Jünglinge der Wallachey Erhebt die mit Blut getünchte
Es tont der Ruf der Freyheit Fahne

¹ Exemplar litografiat.

² Singe lor.

³ Cimpie.

⁴ Cf. Carol Göllner, *Un cîntec revoluționar românesc din anul 1835*, in *Tara Birsei*, 1935, p. 269,

Und lasst sie flattern gegen die Tyrannen! Doch nein. Es bleibe fern von uns die Schuld
 Hört Ihr nicht ringsum Euch Dass wir das Joch so willig
 Die Donnerstimme Eurer Henker hingenommen
 Die Eure Kinder an die Pfahle Und zugegeben, dass der Römer
 stecken fliehe
 Und Eure Weiber schanden in Aus der Furcht vor den Tyrannen.
 den Hutten! Auf zu den Waffen, etc.
 Auf zu den Waffen, Bürger! Veräther, zittert! Henker, schau-
 Die Heer ordnet schnell und dert!
 lasst uns ziehen: Es nahet die Vergeltungsstunde!
 Ihr Blut soll die Erde färben. Wir stehen zum Kampf bereit
 in Kämpfina
 Die Könige und ihre Helfershelfer Und beben nicht von Euren
 Die scharf geschliffenen Waffen Feuerschlünden!
 gegen Euch. Denn Gott ist gut, er ist mit Uns
 Doch aufgedeckt ist Ihre List! Und unsere Herzen sind an ihm
 Drum zieht das Schwert fürs entzündet.
 Vaterland,
 Und duldet nicht dass die Tyran- Auf zu den Waffen, etc.
 ney
 Noch ferner beuge unter Ihr schlich auch,
 verhasstes Joch. Gebraucht die Waffen nicht wie
 Auf zu den Waffen, etc. Sklaven;
 Und, wenn ihr schlagt, verzeiht
 Vertreiben wollen sie uns aus dem
 der Heymat Der seinen Willen ändert, euch
 Und fremde Kolonien stiften, vertraut.
 Gleich den Cohorten der Mon- Der Adlige aber mit der Peitsche
 golen, Und der Despot versinke in des
 Um auszurotten Uns, der Römer Blutes Fluth.
 Enkel. Auf zu den Waffen!

III. *Locotenent-Colonelul Roth către Generalul Schneller. Caransebeș,*
27 Ianuar 1835.

„Archiva Ministeriului de Interne“, Viena, *Polizeihofstelle*, fasc.
 374 1835, No. 1497/1835¹.

...[Es gelang mir] Er[fahrung] zu bringen, [dass sie].

1. Zur Förderung des Planes hauptsächlich dienlich erachten
 dass die Verbindung in der Wallachey mit deren vornehmen
 Individuen fortan unterhalten werde, ob man gleich der Walla-
 chey Zeit gönnen müsse sich vorerst zu erhöhen, weil die

¹ Manuscriptul arată urmele incendiului. Am completat în parte textul.

dortorts bestehende Presse benützt werden soll, den Zweck fördernde wallachische Zeitungen und französische Freiheit athmende Werke wallachisch übersetzt aufzulegen um solche unter die wallachische Nation im Banat und Siebenbürgen zu vertheilen.

2. Der Ankauf dieser Werke und Schriften soll aus den in der Centralkasse vorhandenen Gelder bestritten werden.

5. Die Summe in der Centralkasse [ist bestimmt] den ersten Anfang eines Ausbruchs zu decken, jedoch rechne man jedenfalls auf die zu plündernden aerarischen und sonstigen Kassen, Waffendepots, Munitionsmagazine und Pulverdepositionen, um so mehr als die k. k. Militärmacht in den betreffenden Provinzen keinen kräftigen Widerstand wird leisten können. Es sollen nemlich, wenn der Ausbruch in Polen geschieht, die übrigen Provinzen sich ruhig verhalten und erst dann, wenn der grösste Theil der Militärmacht zur Unterdrückung dahin disponirt und auch wirklich abgerückt sein wird, hätte in den übrigen Provinzen Alles zu den Waffen zu greifen.

4. Die Gesellschaft hofft auch den griechisch nicht-unirten Bischof von Csernövich¹ für ihr Beginnen zu gewinnen: sie soll aber diese Hoffnung nur auf sein gefälliges Benehmen mit...

5. Herr Miller (eben aus jener Anzeige bekannt), ein geborener Pohle und sehr feuriger Demagog, soll im nächsten Frühjahr eine Reise in dieser Angelegenheit nach Pohlen machen. Da ich von der Zeit seines Abgehens sichere Nachricht erhalte, so werde ich keinen Augenblick säumen solche zur hohen Kenntniss zu bringen, weil sein Überwachung auf dieser Reise zum Resultate führen dürfte.

Endlich habe ich die Gnade die von dieser Gesellschaft zur Vertheilung unter das Volk ins Wallachische übersetzte Marseillade ein Exemplär anzuschliessen und zugleich gehohrsamst zu bemerken dass wie... auch aus Siebenbürgen von Baron Wes-selenyi durch Bothen Mittheilung erhalten soll, doch war es ihm bisher nicht möglich hierüber Gewissheit zu erlangen ohne Verdacht zu erregen; auch halten wegen Verhinderung der übrigen Individuen keine bisher fernere Sitzungen statt...

Caransebes, am 27 Jänner 825.

Roth, Oberstltnt.

¹ Isaia Bălășescu. Cf. *Raportul Col. Roth*, 27 Ianuar 18.5; *ibid.* Cf. I. Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina*, București 1916, p. 45.

IV. *Metternich către preşedintele aulic de poliţie contele Sedlnitzky.*
Viena, 15 Februar 1835.

Ibid.

Mittelst der gegen gefällige Rückstellung anverwahrte Note hat mir der Herr Hofkriegsraths-Präsident einen von dem Hr. Commandirenden General im Banat [Schneller] einbegleiteten Bericht des Oberstlieutenant Roth mitgetheilt, worin einige neuere und nicht unwichtige Umstände in Betreff der von dem Ruskberger Lehrer Maschek angezeigten geheimen Gesellschaft vorkommen.

Selbst bey der auf einer noch niedern Stufe der Cultur stehenden wallachischen Nation will die Propagande das Mittel versuchen, welches sie leider mit so reichem Erfolge überall verwendet. Sie will den Geist der Unzufriedenheit und des Aufruhrs durch Schriften, die der Fassungskraft der Wallachen angemessen sind, unter diese Völkerschaften aussäen, und es sollen die Beyträge der Gesellschaftsmitglieder vorerst dazu verwendet werden derley Schriften in Bukarest drucken zu lassen und selbe sod[ann] mög[lichst] zu verbreiten. Da hierbey die Absicht der Ober[leiter] der Umtriebe auch weniger auf die Aussicht einer Bewegung in der Wallachey als auf den Zweck in diesem Nachbarlande ungestört ihre Pläne ausspinnen zu können und von ihm aus auf unsere Länder zurückzuwirken, so verdient die Verfolgung eines solchen Planes ebenmässig die gemessenste Aufmerksamkeit von Seiten der Staatsverwaltung.

Es scheint ferner dass die Personen den Plan haben mit dem Ausbruch des Aufstandes so lange zu zögern bis die in einer andern Provinz und zwar in Galizien ausgebrochene Insurrektion den Truppenstand im Banat und Siebenbürgen vermindern würde. Zu beachten ist auch der Umstand dass der Bergwerksbeamte Miller, ein Pole von Geburt, im Frühjahr eine Reise nach seinem Vaterland antreten will...

Was nun die Umtriebe dieser geheimen Gesellschaft in der Wallachey und besonders die Benützung der dortigen Presse zu revolutionären Zwecken betrifft, so bin ich der Meinung dass uns Russlands Mitwirkung sehr nützlich werden kann um die Anstregungen der Secte in Russland zu vereiteln. Hierzu könnte ein vertrauter russischer Agent nach der Wallachey beordnet

werden und angewiesen werden mit einem von Eurer Excellenz dahin abgeschickten Kundschafter gemeinschaftlich diese Umtriebe zu verfolgen. Im Falle Eure Excellenz diese Sendung zweckmässig finden und bereit seyn sollte Jemanden Ihres Vertrauens in diese Gegenden zu schicken, würde ich meinerseits dem Hr. General-Adjutanten Benkendorf den gleichen Antrag machen. Hiebey würde ich jedoch die Vorsicht gebrauchen ihn von den im Banat und in Siebenbürgen entdeckten propagandischen Umtrieben nicht zu unterrichten, sondern auf den *polnischen* Ursprung dieser Machinationen das vorzüglichste Gewicht legen, weil Russland hiebey mit uns gleich, wo nicht noch mehr, betheilig ist...

Wien, den 15. Februar 1835.

Metternich.

O societate literară uitată

În publicația, puțin observată, a clubului „Rominului“, a cărei a doua serie începu în 1893, se dă, de Vintilă C. A. Rosetti, cu-prinsul unui dosar de mare importanță pentru istoria culturii românești înaintea Unirii: acela al „societății pentru înaintarea literaturii“, întemeiată la 1845, în București.

Membrii munteni erau: Ștefan Golescu, I. E. Florescu, I. Voinescu II, împreună cu Bolintineanu, Boliac și cu August Laurian. Aceștia, cu alți doi, neiscăliți, formînd grupul „patronilor soțietari“, își adaugă alți opt și anume: bătrînul Iancu Văcărescu, boierii tineri C. Gh. Filipescu și C. N. Filipescu, Grigore și Alexandru Filipescu, C. Predescu, apoi R. Rosetti, lingă juristul C. Brăiloiu, lingă viitorul emigrat Ioan Voinescu I (19 Februar 1846).

De la început, ei „chibzuiesc că este de neapărată trebuință a se întinde această asociație în toate provinciile românești, de vreme ce țelul acestei asociațiuni nu e numai local, ci, din potrivă, țintește a înlesni progresul literar în toată Romînia“. Se aleg deci, pe un an, la 22 Iunie din acel an 1845: Costachi Negruzzi, Vasile Alecsandri, Negri, Bariț, Cipariu și dr. Vasici, cari vor aduna bani și manuscrise în părțile lor. Se decide și întemeierea unei tipografii, cele aflătoare fiind prea scumpe.

Zece soțietari aleg apoi, la 28 ale Iunii, un comitet, cu Const.

Gh. Filipescu, Văcărescu, Ștefan Goleșcu și Ioan Voinescu II¹.

La 20 Iulie, din Paris, *Kogălniceanu și Bălcescu se oferă a redacta pentru societate „un dicționar biografic, care să cuprindă viețile celor mai însemnați Români din toate țările și din toate vremurile*². Vor fi măcar „două tomuri in-8°“, care se vor termina într'un an. De oare ce „șederea noastră în Paris, precum și scumpetia traiului nu ne iartă să prelucrăm această scriere fără onorare“, ei cer suma de 400 de galbeni.

Comitetul primește, dar recomandă în loc Istoria Universală germană a lui Rotteck și „Elementele de geografie“ ale unui „Balki“ (?)³.

În Octombrie se răspinge demisia, printr'o neînțelegere, a lui Grigore Alexandrescu și se admite că pentru plata de cinci galbeni pe an se poate avea orice se va tipări în acest timp. Boliac cercetează niște manuscripte de mitologie și le aprobă. Se acordă un credit lui Brăiloiu pentru a tipări un ziar la Rosetti și Winterhalder.

În același timp, Ioan Voinescu II, observind că „sînt doi ani de cînd de la Moldova ni s'a făgăduit traducerea Istoriei Universale a lui Rotec“, oferă a face el o astfel de lucrare, care n'ar traduce pe cele trei mai bune: Müller (Johannes von), Rotteck și Canth, ci ar fi o istorie universală, și pentru școli, făcută după cea, școlară, a lui Poirson și Cayx. Și el se vede silit a cere o remunerație din cauza împrejurărilor⁴.

Rosetti și Wintenthalder primiseră materialul de tipografie comandat de societate la vestitul Brockhaus⁵. Se vor da măcar două coli in-8° pe săptămînă, dacă există manuscript și se fac rapide corecturile.

Se adaugă la membri Ștefan Ferechidi⁶, apoi și Dimitrie răs-Brătianu⁷. Iar din Moldova vine acceptarea lui Asachi, care și pîndește publicația societății, *Prietenul Tinerimii*. El recomandă, dintre Moldoveni, în calitate de colaboratori, pe Negruzzi, pe

¹ L. c., pp. 19 și urm., 25 și urm.

² Adresa e: 39 Rue de la Chaussée d'Antin.

³ *Ibid.*, pp. 76-8.

⁴ Pp. 107-9. Propunerea se adoptă, pp. 170-1.

⁵ Pp. 139-41.

⁶ Pp. 141-2.

⁷ Pp. 171-2.

Săulescu, pe Petru Cimpéanu, pe Ștefan Stamate, Ioan Ionescu, Albineț, D. Gusti și un „D. Pop“, fiind gata de prelucrări și traduceri¹.

Tot odată la „patroni“ se adaugă Petrache Poenaru, Aaron Florian, Ion Negulici, Costache Moroiu și Ioan Al. Filipescu².

Îndată se redactează noile statute, cu „patroni“, „membri ajutători, subscriitori“ și „membri corespondenți“, prevăzându-se „cite un comitet împreună-lucrător în Moldova și peste Carpați“. Ca „patroni“ pot fi aleși „numai Românii aceia cari se îndeletnicesc cu literatura română în toată întinderea cuvîntului și vor fi dat dovezi despre aceasta“. „Această asociație se pune supt nemijlocita protecție a Î. S. Domnului Stăpînitor“³, care va aproba aceste statute.

Contra lor protestă C. A. Rosetti, amintind că *societatea s'a făcut de „tinerii de la Paris“*⁴. I se pare că noile hotărîri sînt jignitor de „negustorești“.

La 16 Mart 1847 și Florian Aaron primește a fi ales ca „patron“⁵. Urmează mulțămirile lui Poenaru⁶. Apoi iscălește și Alecsandri⁷.

Procesul-verbal din Maiu al acestui an încredințează sarcina de a scrie o carte de „instrucție elementară“, după modelul frances, lui Ion Ghica, Ștefan Golescu și Constantin Bălcescu. Radu Rosetti va traduce pe Ouliver. Se editează „Învățătorul comunal“ de I. Brezoianu; se „încurajează“ N. D. Racoviță pentru traducerea unui roman, de și se observă că el nu intră în ceroul voit de societate⁸. Bolintineanu capătă un ajutor de 1.500 de lei. Cînd Teulescu, care dă o Aritmetică, oferă a prelucra mica enciclopedie francesă, *Un million de faits*, chestiunea caracterelor de întrebuintat se ridică, și cu acest prilej semnăază în litere: Ștefan Golescu, Brăiloiu, Negulici și Laurian. Nu se aprobă o ediție cu caractere latine, pentru că nu este încă „o ortografie și un

¹ P. 173.

² P. 174.

³ Pp. 196-202.

⁴ Pp. 244-7.

⁵ Pp. 399-403.

⁶ P. 404.

⁷ P. 405.

⁸ *Ibid.*

mod de scriere hotărît¹, alegindu-se o comisiune pentru a le fixa. În ea sînt: Laurian, Negulici, Ghica, Ferichidi și Florian Aaron.

Raportul se presintă în Novembre. Se cere o ortografie „cît se va putea mai înlesnicioasă“. Se propune pentru a a cirilic, pentru a d. Laurian va elabora „regule gramaticale“.

La 10 August, Nicolae Bălcescu, neputînd veni din Paris, demisionează. Se alege căpitanul Costache Cornescu Olteniceanu, culegător de documente.

Se presintă cărți de istorie antică, medievală și modernă, Geometria și Algebra lui Teulescu, Calculul Probabilităților de Ion Ghica².

Dar mișcările revoluționare puseră capăt și acestor lucrări și acestor proiecte.

N. Iorga.

Din legăturile lui Petru Rareș cu Polonia

Gh. Duzinchevici.

Misiunile pe care le au astăzi diferiți oameni politici în țeri străine nici pe departe nu se compară cu acelea de acum cîteva sute de ani. Astăzi, trimesul, nu numai că întreprinde călătoria în condiții foarte bune, dar siguranța în ceea ce privește persoana sa îi este garantată. Trimeșii străini, chiar dacă vin să aducă lucruri neplăcute pentru o anumită țară, știu bine că vor fi tratați cu delicateță. În trecut însă nu era tot așa. De și chiar pe acele vremuri se luau măsuri de siguranță, atît pentru viața solului, cît și pentru reușita soliei și pentru siguranța scrisorilor pe care el le avea asupra sa, totuși solia era una din însărcinările periculoase ale diplomației vremurilor apuse. Mijloacele de comunicație din cele mai rudimentare pe drumuri uneori destul de sălbatece făceau ca misiunea să fie în primul rînd un act de curaj. Chiar salvconductul pe care-l căpăta solul pentru a trece printr-o țară nu era o cheazășie că persoana lui va fi respectată. Diferite neînțelegeri ivite în urma plecării solului, bănueli, de multe ori neintemeiate, că ar avea asupra lui acte compromițătoare pentru țara prin care a trecut sau că a uneltit împotriva celei care i-a acordat salvconductul aveau drept ur-

¹ Pp. 426-9.

² P. 429.

mare arestarea solului. El era responsabil de ceea ce făcea principele său și asupra lui, până la lămurirea definitivă a unui diferend, cădea răsbunarea principelui care se socotia nedreptățit. Dacă la toate aceste pericole s'ar mai adăuga și spionii cari căutau prin toate mijloacele să afle tainele unei solii — și în istoria relațiilor polono-romine avem casuri de acestea¹ —, nu va părea exagerată afirmația că solia, în veacurile trecute, era una din însărcinările cele mai pline de riscuri.

În rindurile care urmează vom căuta să schițăm, atit-cît ni va îngădui informația, o mică parte din legăturile lui Petru Rareș cu Polonia și anume aceia în legătură cu diferitele solii ale lui Iacob Wilamowski.

Știm cum s'a ajuns la conflictul armat cu Polonia din anul 1531. Cunoaștem amănunțit evenimentele care au precedat lupta de la Obertyn, detaliile luptei² și înfringerea voevodului moldovean, pe care un istoric bine informat o pune pe sama trădării boierilor³, pentru a nu mai insista asupra lor.

Polonia lui Sigismund I-lea Bătrînul (1506-48) avea destul de multe complicații în politica externă pentru a nu mai căuta să-și atragă asupra ei pe Turcii conduși tocmai în vremea aceasta, de energicul Sultan Soliman. Politica regelui polon era una de pace⁴ și nu se ajungea la războiu decît atunci cînd acesta nu mai putea fi înlăturat. Polonii își dădeau samă de puterea Statului turcesc, și nu puțin va fi influențat în acest sens victoria repurtată la Mohács în 1526, cînd Ludovic Jagellonul și-a pierdut viața. Cum vedem, erau motive puternice care impuneau cercurilor conducătoare polone o politică de mare prudență față de Turci.

¹ Gh. Duzinchevici, *Jeân Baptiste Linchou* („Contribuții la Istoria Romînilor în secolul al XVIII-lea”), extras din „Arhiva”, Iași 1935.

² Aleksander Czołowski, *Bitwa pod Obertynem*, Liov 1931, ed. II. Vezi și recensia noastră în *Kwartalnik Historyczny*, XLVIII, Liov 1934, pp. 159-62; I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec și Obertyn* („An. Ac. Rom.”), București 1913. Asupra luptei și Gh. Duzinchevici, *Informație asupra luptei de la Obertyn* („Revista Istorică”, nr. 7-9 pe 1936, pp. 250-2). Asupra legăturilor lui Rareș cu Polonia, în cele două Domnii, Aleksander Jabłonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów. Akta i listy* („Źródła dziejowe”, X), Varșovia 1878, pp. CXI-XXIX.

³ I. Ursu, *Petru Rareș*, București 1923, pp. 23, 28-30.

⁴ Oskar Halecki, *Dwaj ostatni Jagiellonowie*, pp. 60-1, în *Historja polityczna Polski*, II („Encyklopedia polska”, tom V, część I, dział VI, część II).

Continuă pe sprijinul Țarului Moscovei, Vasile, Petru Rareș ocupă, spre sfârșitul anului 1530, Pocuția¹. Faptul acesta nu putea fi plăcut Polonilor, căci, avându-se în vedere situația lui Rareș față de Poartă, putea da loc la complicații atât de nedorite de regele polon. Nu credem că revanșa polonă ar fi zăbovit atîta, dacă n'ar fi fost teama de Turci². Nu se știa în Polonia dacă Rareș acționase din proprie inițiativă sau avea consimțimîntul Sultanului. Pentru a căpăta informații asupra acestui fapt de cea mai mare însemnătate pentru Polonia, — căci nu se putea lua nicio hotărîre în privința atitudinii de urmat față de Rareș, — Polonii trimet tainic la Constantinopol pe Ocieski. Temindu-se ca Rareș să nu afle de solie și de rostul ei, solul a trecut prin Ardeal. La 19 April 1531 Ocieski a fost primit de Vizir. Atît acest dregător, cit și însuși Sultanul, au asigurat pe sol că Rareș minția atunci cînd afirma că pentru ocuparea Pocuției ar fi avut învoirea Porții³.

S'ar părea că, cu toată paza ca solia să rămîie necunoscută Moldovenilor, aceștia tot au aflat ceva despre ea. Ori sosirea la Constantinopol la 18 April, decî chiar cu o zi înaintea audienței lui Ocieski la Vizir, a unor trimeși moldoveni cu scrisori de la Rareș pentru capuchehaielele lui, putea să fie numai o simplă coincidență? Nu s'ar putea mai degrabă presupune că Rareș, bănuind că Polonii au trimis pe cineva la Constantinopol, a scris capuchehaielelor să afle rostul acestei solii și, evident, să ia măsurile necesare? Chiar Ocieski bănuia acest lucru⁴.

Răspunsul adus de Ocieski a dat mină liberă Polonilor și astfel s'a ajuns la război⁵. Acum Polonii știau ce aveau de făcut. În

¹ Oskar Halecki, *Dwaj ostatni Jagiellonowie*, etc., p. 32.

² Pentru ocuparea Pocuției și pentru atitudinea lui Rareș și a Polonilor, v. și N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldavia*, București 1914, pp. 101, 103.

³ N. Iorga, *Studii de istorie și de istorie literară*, II, în *Literatură și artă romînă*, 1899, IV, No. 3, pp. 139-44 și anexele, pp. 144-9.

⁴ *Ibid.*, p. 143.

⁵ I. Ursu, *Petru Rareș*, pp. 22-23. Acest istoric crede că Soliman a ațîțat pe Poloni contra Moldovenilor, temindu-se ca Petru Rareș să nu unească supt stăpînirea sa Muntenia, Moldova și Transilvania și, astfel, fiind puternic, să scape Turcilor. Apoi războiul dintre creștini usa pe acei cari s'ar fi putut cîndva uni împotriva Turcilor. E drept că din neînțelegerile dintre creștini Turcii trăgeau foloase. Vezi și Oscar Halecki, *Les relations polono-roumaines*, în *Revue Historique du Sud-Est européen*, XIII, n.-le 7-9 pe 1936, p. 24'.

timpul cel mai scurt, — fapt care a făcut imposibil un ajutor moscovit, — Pocuția a fost recuștigată. Cu toată această victorie, are, dacă nu-l distrusese pe Rareș, în orice cas îl slăbise simțitor și cu toate că se știa precis punctul de vedere turcesc față de acțiunea Domnului Moldovei, Sigismund I-*u*, din considerație pentru Turcia, — și faptul acesta nu e lipsit de însemnătate —, nu voi să asculte de acei cari-l sfătuiau să ducă victoria pînă la capăt și să silească la omagiu pe Petru Rareș¹. Numai cunoscînd aces-
tea înțelegem rostul soliei lui Iacob Wilamowski la Sultanul Soliman.

În Octombre 1531, pleca la Constantinopol. Acest sol trebuia, nu numai să aducă la cunoștința Sultanului victoria împotriva Moldovenilor, dar chiar să ceară lui Soliman să ordone lui Rareș a nu ataca Polonia și „a se mulțami cu hotarele sale“. Sultanul a primit bine solia, a prezentat felicitări pentru victorie și a trimis un sol la Domnul Moldovei ca să-i puie în vedere să menție pacea cu Polonia și să n'o atace².

Deci, cererile Poloniei, erau pe deplin satisfăcute.

La 15 Maiu 1532, solul polon, care n'avea niciun motiv să nu fie mulțămît de reușita soliei sale, era acum la Cracovia³.

Petru Rareș, cu toată înfrîngerea, nu era omul care să se dea învins. Plin de hotărîre se arăta și regele Poloniei. Mediația lui Ferdinand în neînțelegerile moldo-polone a fost refușată de Sigismund. La seimul din Piotrków (Novembre 1535), s'a hotărît

¹ Oscar Halecki, *Dwaj ostatni Jagiellonowie*, p. 32.

² *Scriptores Rerum Polonicarum*, II, Cracovia 1874 (Cronica lui Wapowski), p. 233; Émile Picot, *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIV-e siècle jusqu'à l'an 1594 par Grégoire Urechi*, Paris, 1878 p. 296; Hurmuzaki Iorga, XI, no. XL, pp. 30-1; I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527-1538)*, Viena 1908, p. 87. Nu e lipsită de interes și cuvîntarea funebă a lui Kromer pentru Sigismund I-*u*, în care caută să se explice politica polonă în legătură, mai ales, cu evenimentele din timpul Domniei lui Petru Rareș: „De și a putut să-și supuie Moldova, totuși n'a vrut pe de o parte văzînd că [Moldovenii] nu-și țin niciodată cuvîntul, pe de altă parte temîndu-se să nu se închine Turcului din cîșperare, apoi pentru că, alipînd Moldova la Polonia, ne-am învecina cu Turcii și, în sfîrșit, din cauza neînțelegerilor de la graniță, ca să nu se ajungă cîndva la război“. Vezi *Deliberacya o spótku i związku korony polskiej z pany chrześcijańskimi przeciwko Turkowi. Przydane są poselstwa i responsa sławnego króla Zygmunta pierwszego...* Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego, Cracovia, 1858, p. 35

³ Hurmuzaki-Iorga XI, no. XLI, pp. 31-3.

mobilitizarea împotriva lui Rareș. Dar, de oare ce gruparea forțelor se făcea încet, răsbunarea Polonilor împotriva lui Rareș a fost amân timeră. Din acest motiv și pentru a se apăra de Moldovean, a trimis Sigismund pe Wilamowski la Sultanul Soliman ca să-l felicite pentru succesul în războiul cu Perșii. Solul trebuia să se scuse față de dănsul că se presintă așa de tirziu felicitările, dind vina pe Domnul Moldovei, care a împiedecat trecerea solilor. Solia aceasta a avut loc în primăvara anului 1536¹.

Și în timpul cind Rareș nu mai era pe tron, — se pare, — Wilamowski e folosit ca sol. Astfel de două ori e pomenit în anul 1538 ca îndeplinind această funcție², și un alt document, din 21 Ianuar 1541, spune că s'a întors de la Turci³.

Abia reasezat pe tronul Moldovei în Februar 1541, Petru Rareș reia legăturile cu Polonia, trimetind un sol în această țară. Cel puțin așa se poate deduce din instrucția dată de regele Sigismund I-ii lui Wilamowski în anul 1542, cind era din nou trimis la Turci. Solul avea ordin ca în trecerea prin țerile noastre să salute pe Domni în numele regelui, să li spuie că merge în solie la Turci și să li ceară să-i asigure călătoria, pentru care fapt și regele îi va servi. „Personal“, — continuă instrucția —, „vei aminti Voevodului moldovean despre solul său care a fost aici la noi [și] cum l-am expeditat înapoi.“⁴ Evident că regele Sigismund nu-i putea aminti lui Rareș de o solie care ar fi avut loc în prima Domnie.

În August 1545, soli ai lui Rareș obțin la Wilno un salvcon-

¹ Antoni Prochaska, *Rokosz lwowski z r. 1537* în *Kwartalnik Historyczny*, XVI¹, Liov 1902, pp. 7-9 și nota 4 la p. 9; I. Ursu, *Die auswärtige Politik*, p. 134.

² N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, București 1913, p. 39, no. xxxviii. De și scris în două feluri în cuprinsul aceluiași document, Wilamowski și Wy-lamowski, și cu toate că e vorba de două solii, una la Turci și alta la regele Romanilor, trebuie să fie una și același persoană.

³ *Ibid.*, p. 50, no. XLVII. Vezi și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății-Albe*, București 1900, no. xxxv, p. 327.

⁴ Am. Grabowski. *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej, Polski. Diaryusze, Relacye, Pamietniki...*, Cracovia 1845. Vezi, *Dokładna i formalna instrukcja Jakóbowi Wilamowskiemu od króla Jmci Zygmunta I, do Turek wystanemu, dana r. 1542*, p. 3. Vezi și Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, I, București 1929, pp. 26-7, no. 27.

duct pentru solia pe care voia să o expedieze la Moscova. La 15 August se acorda salvconductul, indicându-se și drumul pe care avea să-l urmeze solia¹. Pomenim despre această solie pentru că ea a cauzat, în anul următor, arestarea lui Wilamowski în Moldova.

Din cauza hojiilor la granița Moldovei cu Polonia și din cauza suferințelor la care erau supuși negustorii poloni la noi, regele Poloniei scria, la 16 Ianuar 1546, prin Wilamowski, lui Rareș cerind îndepărtarea tuturor relexor și amenințind „vel certe mercatoribus nostris iter in Valachiam interdiciamus, fines autem ita muniamus, ut ne impune quis abeat, si praedas agere ex iis velit...”². De data aceasta, solia s'a sfârșit rău, căci Rareș l-a arestat pe sol. Domnul Moldovei voia în felul acesta să silească pe regele polon să-i dea despăgubiri pentru pierderile suferite de solia moldoveană trimisă la Moscova cu un an înainte și pentru a-l hotări să convoace comisîia care să judece neînțelegerile de la graniță³.

Această atitudine hotărîtă a lui Rareș l-a pus în incurcătură pe regele polon. Iată ce spun documentele vremii: „Regele se temea ca pretențiile Voevodului să nu fie sprijinite de Soliman Turcul, și, voind să lămurească întreaga chestie în mod împăciuitoare, la 19 Iulie a cerut de la fiul său, Sigismund August, o amănunțită dare de samă despre întrêaga întimplare, iar de la senatorii re-

¹ Al. lablonowski, *o. c.*, pp. 137-8; B. Petriceicu-Hasdeu, *Archiva istorică a Romîniei*, I, București 1865, pp. 33-4.

² Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, II, Halle 1804, p. 187.

³ *Ibid.*, pp. 187-8; Gh. Șincai, *Chronica Romînilor*, II, ed. a 2-a, București 1866, p. 290; A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, IV, ed. a 3-a, p. 261. Printre motivele care au îndemnat pe Poloni să reție în Wilno timp de două săptămîni — e vorba de solia din 1545 — pe trimeșii moldoveni, era și teama că aceștia au uelutit cu Moscova împotriva Poloniei. V. Engel, *l. c.*, p. 187. Dacă solia moldoveană va fi avut și acest scop, nu se știe. Un lucru însă e sigur: legăturile Moldovei cu Rusia în timpul lui Rareș au influențat legăturile moldo-polone. Vezi P. P. Panaitecu, *Petrî Rareș și Moscova*, București 1934; extras din volumul *In memoria lui Vasile Pirvan*. În *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, I, Cracovia 1878, găsim următoarele, relativ la neînțelegerile dintre Rareș și Poloni: „Wojewoda wołoski Piotr uwięził przysłanego do siebie „z rozkazania sejmu“ posła polskiego Wilamowskiego“ („Generosum iacobum Wilamowski, capitaneum boleslaviensem“), i zażądał zadosyćuczynienia za zabicie w ziemi włodziemskiej wracającego z Moskwy poselstwa wołoskiego, mimo że miało salvum conductum od Zygmunta I i Zygmunta Augusta... [r. 1546]“; nota 4, la pp. 18-19.

gatului să-i dea un sfat, ce se cuvine să se facă în această intimplare"¹. Avem răspunsul unuia din demnitarii poloni, A. Zebrzydowski, la întrebarea regelui: „...Vixdum satis restinctus est ignis oczacoviensis, quum ecce veluti camino oleum est additum, haec valachii nuncii caedes et interitus tam immanis, ut non immerito Walfodam, barbarum licet hominem, permoverit... Totam rationem, qua S. Mtas V. Valachum absolvit, de caede suorum conquerentem, et intelligo, et, quantum sententiam (*sic*) quoque tempore, sed longa etiam deliberatissima cogitatione melior reperiri non potuisse videatur. Ceterum per servitorem praeterea dni Wilamowski, eius, qui a Valacho detentus est, ita agendum existimarem, ut copiosius et revera intelligat Valachus rem non modo consilio et voluntate S. Mtatis V. non esse perpetrata, sed summo etiam cum dolore illius et animi acerbitate audita...“².

La Liov, în biblioteca Institutului Ossolineum, am găsit instrucțiunile date lui Wilamowski în legătură cu solia din 1546. În ele se găsesc toate cele ce trebuia să spună solul polon lui Rareș ca o lămurire a scrisorii adresată de rege Domnului Moldovei. Dăm în rindurile următoare un resumat amănunțit al acestor instrucții:

După ce va da scrisoarea și va saluta pe Domn și pe boieri, — dacă vor fi de față, — în numele regelui și ale sfetnicilor lui, Wilamowski va spune că solii trimeși la Rareș pentru a lua o hotărîre în privința neînțelegerilor de la graniță se întorc fără niciun rezultat. Ultimul sol, starostele de Camenița, trimis special pentru alcătuirea comisiei care să se ocupe de aceste neînțelegeri, s'a înapoiat fără ispravă: „n'a adus nimic sigur și folositor pentru stabilirea lucrurilor comune...“, ci doar un răspuns care a jignit pe rege. Rareș cerea ca mai întâiu să se facă dreptate în chestiile sale. Wilamowski, în termeni destul de tari, trebuia să-i aducă aminte lui Rareș că pretențiile lui de intiletate față de rege sînt împotriva bunei cuviințe, a legilor și a obiceiului din vechiu, pe care l-au respectat strămoșii. Cu toate concesile

¹ *Acta historica res gestas Poloniae...*, I, nota 4 la pagina 19. „Król obawiał się, żeby żądań wojewody nie poparł Soliman turecki, i chcąc sprawę całą w pokojowy sposób załagodzić, zazaądał dnia 19 lipca od syna Zygmunta Augusta dokładnego sprawozdania o całym tem wydarzeniu, od senatorów zaś królestwa udzielenia sobe rady, co w tym wypadku uczynić należy“.

² *Ibid.* Documentul e datat: „Vladislaviae, ineunte Augusto 1546“.

făcute de rege în chestia numiților : Koroboaty (*sic*), Iordan, Sienko, Iskrzycki, nu s'a făcut nimic, Rareș nearătînd bunăvoință.

Domnul Moldovei n'a luat nici o măsură, de și regele a cerut-o, împotriva aceloră cari au atacat în 1545 Curtea regală din Sniatyn, Nici despăgubire n'a căpătat.

Supușii poloni sînt nedreptățiți prin taxele vamale mari pe care trebuie să le plătească. Unii au fost pedepsiți cu confiscarea averilor, alții chiar cu moartea. Și întîmplările de felul acesta se înmulțesc.

Comisia pentru judecarea neînțelegerilor să fie fixată la Sf. Vartolemeiu.

Despre antrepozitele pentru boi, pe care regele le-a înființat la graniți, comisarii poloni cari vor face parte din comisie vor da relații.

Instrucțiile sfîrșesc cu încredințarea că supușii poloni vor avea aceeași libertate să meargă prin Moldova ca aceia pe care o au supușii Împăratului turcesc și ai lui Rareș în Polonia¹.

De și aceste instrucții nu au dată, de sigur că au fost scrise odată cu scrisoarea pe care a adus-o Wilamowski lui Rareș: 16 Ianuar 1546.

Răspunsul la această solie a fost arestarea lui Wilamowski. Procedînd astfel, Petru Rareș s'a simțit obligat să dea explicații regelui Poloniei, ba chiar să se scuse, după cum scrie documentul găsit de noi în aceeași Bibliotecă din Liov. Iată ce scrie Domnul Moldovei²:

Comisia pentru judecarea neînțelegerilor se va întruni atunci cînd va vrea regele. Mai departe se arată amănunțit ce a avut de suferit solia lui Rareș trimisă la Moscova în 1545. La ducere, solii au fost respectați. La înapoiere însă, fiind bănuși că au uneltit cu Moscova împotriva Poloniei, solii moldoveni au fost opriți la Wilno. „Și boierii din Wilno spuneau că solii noștri au mers acolo la Moscova și că eu aș fi îndemnat pe principele Moscovei ca să lupte cu Statul M. V. Acest lucru îl spuneau boierii din Wilno în fața solilor noștri. Dar, milostive rege, binevoiască M. V. să creadă că nu sînt acestea în gîndul nostru și că nîci odată

¹ Vezi anexa I.

² Documentul e fără dată. De sigur că a fost scris nu mult după 16 Ianuar 1546.

n'a fost în sufletul meu și în credința mea creștină. Să dea Dumnezeu să nu fie aceasta în timpul vieții noastre. M. V. binevoiască să nu dea crezare acestui fapt, căci, milostive rege, eu [am] prietenie și vecinătate și jurămint cu M. V. Și, cînd solii noștri au sosit de la Moscova la Wilno, de la nimeni nicăiri n'au avut nicio bucată de pine, ci pretutîndenea s'au hrănit cu banii noștri. Și regele tînăr, cu boierii, a regretat faptul că li-a dat drumul spre Moscova și i-a ținut două săptămîni la Wilno. Și n'au avut escortă [și] nici găzduire de la M. S. regele tînăr, nici nu li-a poruncit [regele], la plecare, să-i sărute mîna, după cum este obiceiul între domnii creștini...“.

Rareș avea motiv să fie supărat, căci după cum spunea el, solii au fost trimiși la Moscova cu aprobarea regelui Poloniei, care li-a dat salvconduct, „nu pentru altceva, ci numai pentru soboli, blăni de singeap și pentru șoimi și pentru alte nevoi pe care trebuie să le dăm Turcului pentru ca să mă pot răscumpăra de la Sultan“.

Cînd au ajuns solii în apropierea orașului Kłodno din Volhinia, au fost atacați de slujbașii principilor Wiśniowiecki. Un sol a fost omorît, al doilea a fost rănit, iar al treilea bătut tare. Atacatorii au furat o căruță cu trei cai, în care erau multe blăni de sobol și de singeap. Din cei doi șoimi, unul a fost omorît, iar celălalt furat. De la solul ucis s'au mai furat și alte lucruri. O listă a acestora se află la autoritățile din Korzemieniec. În legătură cu acest furt Rareș trimite regelui declarația lui Szczesny Herczyk.

Domnul Moldovei roagă pe rege să nu se supere că pînă se va dovedi cine e vinovat în atentatul de mai sus și pînă nu va fi despăgubit va reține pe Wilamowski. Rareș cere, de asemenea, să i se plătească suma pe care i-o datorește negustorul Skoroboaty (*sic*) pentru niște boi pe cari i-a luat din Moldova.

Starostele din Camenița — rezultă din document că acesta ar fi fost purtătorul scrisorii către rege — va explica Suveranului de ce Rareș a pus piedeci unor negustori cari au fost în Turcia: aceștia au vorbit acolo lucruri „rușinoase“ despre dînsul.

Wilamowski va fi tratat bine, dar nu va fi liberat decît cînd se va face dreptate cererilor Moldoveanului, sau cînd se va întoarce solul trimis la regele Poloniei.

Ca dovadă că îi este prieten, Domnul amintește întimplarea — se pare din 1545 —, cînd tîlmaciul din Liöv, sol în Turcia,

de și nu avea nicio scrisoare de la stăpîn, a fost tratat foarte bine și condus pînă la Dunăre.

Petru Rareș făgăduiește că și el va face dreptate supușilor vecinului¹.

Cu toată această scrisoare, nu s'a ajuns la aplanarea neînțelegerilor moldo-polone, și Wilamowski a rămas arestat. La 12 Septembrie 1546 Sigismund scria din Cracovia, cerind liberarea solului său². Neînfricatul Petru-Vodă însă nu înțelegea să cedeze. Urmașul lui de abia, Iliăș-Vodă, pentru a restabili relațiile cu Polonia, pune în libertate pe cel oprit; acesta probabil chiar în anul suirii pe tron³.

ANEXA I.

Legatio a Sigismundo primo, rege P[oloniae], ad Petrum, Voievodam Valachiae, data Iacobo Wilamowski Capitaneo Boleslaviensi, anno Domini 1546.

Przyiechawszy do P. Woiewody Wałaskiego poseł nasz przodkiem powie pozdrowienie y łaskę naszą sąsiadowi bliskiemu naszemu będąli też którzy Panowie przynim, tedy im łaskę naszą powie, a od rad naszych P. Wojewodzie powie, pozdrowienie brackie, a iego radom Sąsieceką przyiaśń, potym list odda, a gdy będzie czczon, będzie mowił to co na dole napisano.

Mosciwi Panowie Krol Jęgo Mę Pan moy dziwnie się temu, iż na Posły które ślą Starostowie do W. M. i na listy które Krol J. M. częstokroć śle, nie może od waszey Mei odpowiedzi konieczney około uczynienia sprawiedliwosci ludziom y poddanym swym, teraz ten ostatni poseł Starosty Kamienieckiego który tu był o złożeniu Seymu na spólną sprawiedliwość, ludzi pogranieznych zboiey strony, nic nie przyniosł pewnego y potrzebnego ku postanowieniu rzeczy spólnych, które Krol J. M. sobie y poddanyym swym wedle przymierza iestescie powinni, iedno to powiedział iż Wasza M. pierwey chce mieć o Borzo-

¹ Vezi anexa II.

² Engel, *o. c.*, p. 188.

³ I. Nistor, *Die moldavischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena 1910, p. 153; Xenopol, *o. c.*, V, ed. a 3-a, p. 52. V. și N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 57.

boatego y Jordana sprawiedliwość y zapłatę, toż potym Krol J. M. y poddani jego Krolewskiej Mci, y my by się spodziewali Seymu, która rzecz Krola Jmci barzo obrażała, ztey przyczyny iż W. M. Y. przodek chcesz mieć przed Krolem J. Mcią nad wszystkie przystoynosci nad zapisy, nad przymierze, y starodawny zwyczaj, wedle którego powinniście W. M. Y. przodkowie W. M. byli powinnowaci pierwey Krolow J. Mci y poddanym jego Mci sprawiedliwość uczynić y potym się też swey sprawiedliwości dopominać, Tak Krol Jego Mość rozumie iż to zniskąd inąd nie pochodzi iedno z dobroci y złaski Sąmsieckiey, którą I. K. M. przeciwko osobie W. K. M. y poddanym zachować raczy, iż nie patrząc na ten przodek któryś W. M. powinien wuczynieniu sprawiedliwości kaze ią W. M. czynić bez odwołki, kiedy wasza M. ku J. K. Mości posła poslesz abo list przyślesz, y tego by J. K. Mci niebyło żal, byś to W. M. znał a wdzięcznie przyjmował ale ztego pisania W. M. ktore ku J. K. M. W. M. uczynili i wskazania też przez sługę Starosty Kamienieckiego, rozumie J. K. M. że tego W. M. wdzięcznie przyjmujesz A nietylko iżby J. K. Mci albo poddanym J. K. M. sprawiedliwość W. M. czynić miał, ale iżby Sejm wedle swego zwyczaju yopisanego przymierza na granicach być miał, pozwolić niechce, gdyż iednak od J. K. Mci W. M. sprawiedliwość taka, iaka wedle przymierza powinne mu być czyniona dzieje się za te rzeczy ktore u Sienka zabrał był Jaskrzycki, a które Sienko pod przysięgą swą przyznał za roskazaniem J. K. M. Iordan pieniądze posłom W. M. którzy teraz u J. K. Mci byli, oddał, z Borzoboatym też gotow był J. K. M. sprawiedliwość uczynić by byli mogli być wedle prawa koronnego pokonani, ale iż nietylko niebyli pokonani, ale iasnymi dostatecznymi dowodi niewinność swą okazywali niemógł J. K. M. wedle zachowania y prawa pospolitego koronnego nic inszego uczynić, iedno ie ztego, o co obwinieni przez posły W. Mci byli, wypuścić, a wszakoż zostawił to, nad zwyczaj prawa koronnego W. M. iż gdzieby na Seymie pogranicznym spolnym okazać się niewinność mogła iasniey Borzoboatych W. K. Mci raczyłby ie ktemu przycisnąć aby W. M. dosyć uczynili, ale iż W. M. tego Seymu niechce mieć, niemoże przyczyny inszey J. K. Mość baczyć iedno iż W. M. tych krzywd y ubliżenia ktore się osobie J. K. Mci y poddanym J. K. M. od W. M. y od Burkulabow pogranicznych y

innych poddanych W. M. dzieią nadgrodzić bo J. K. Mci y poddanym J. K. Mci niechciał.

Których nadgrodzenia przez posły y przez listy swoje J. K. M. napominać raczy y bardzo J. K. M. ciężko stał się przed rokiem najazd na Dwor J. K. Mci Sniatyński, która rzecz tak bardzo J. M. obraziła, iż oszacowana zadnem pieniądze być niemoże, abowiem dwory J. K. Mci są tak uprzywilejowane, iż bez obraze J. K. Mci osoby gwałt się im żaden dział niemoże. I stał J. K. M. ku W. M. żądając aby ten gwałt który się dworowi J. K. Mci z Ziemie W. M. stał, był J. K. Mci nadgrodzon a ci gwałtownicy byli karani, iednak do tego czasu nic się nie stało.

Poddanym też J. K. Mci wielkie krzywdy się dzieią, cła niezwyčajne na nie ustawiono, wiele ich małętnosci, niektórym też y gardła zabrano, a tym rzeczom, nietylko izby koniec był, ale im daley tym więcej się umozą, którym iakoby zabieżyć łatwie miał J. K. M. obyczaiem, iedno ich iakzwykl na zadną się rzecz niekwapiąc wzywać iż ieszcze niechce, raczey by to widział aby te krzywdy y roznice za sąmsiecką dobrą przyiaźnią byli porownane: y dla tego W. M. przez mie upomina aby wedle starodawnego zachowania y opisania przymierza które J. K. M. W. M. na Seym zobopolny na granicach był uczynion, a iż czas znieść niemoże aby przed świadkami być miał zda się J. K. M. aby na Święty Bartłomiey był położon iedno aby odmienion niebył.

Pisał też J. K. M. iż składy ku kupowaniu wołow na granicach postawił, o czym J. K. M. na ten czas nic na żadną stronę wskazywać nieraczył, poleci to tym Kommissarzom które na Seym wysłać będzie raczył, iednoby tego nierad widział, aby poddani J. K. Mci nie mieli mieć tey wolności w ziemi W. M. którą poddani J. K. M. Cesarza Tureckiego J. W. M. w ziemi J. K. Mci mają iż im po Państwach J. K. M. iezdzieć wolno, którzy gdyby nie mieli wolno iezdzieć po ziemi W. M. obraziło by się tym przymierze, które J. K. M. z Cesarzem iego M. Tureckim y z Waszą M. ma, czego J. K. M. nieradby widział y musiałby tych drog używać, za którym by to co zprzymierza J. K. M. y proddanym J. K. Mci powinnie ma być chowano.

(Lioy, Manuscripta Instituti Ossoliniani, No. 174/III, pp. 387-90.)

ANEXA II.

Petrus, Palatinus Valachiae, Sigismundo primo, regi Poloniae, de detento Wilamowski nuntio excusat se.

Nayiasniejszy miłościwy Krolu W. K. M.. oznaymuie, co się tknie o seym iżeśmy mi gotowi na każdy czas kiedy będzie wola W. K. M. Seym złożyć, y kiedy przyjadą Komissarze W. K. M. tedy nasi będą zawsze gotowi na który dzień W. K. M. każe. Bo ziemia nasza iest mała, moi rychło gotowi będą, ale iuż trzy lata zawżdy Seym W. K. M. składa, a do tych czasow nigdy go niemasz, a myśmy zawżdy gotowi kiedy będzie wola waszey K. Mci my temu radzi.

Drugie też oznaymuie W. K. M. iż tak rok posłaliśmy gońca naszego do W. K. M. prosząc o list dobrowolny y od młodego Krola W. K. M. Syna naszym posłom, któreśmy mieli posłać do Moskwy, niedla inszey rzeczy iedno dla soboli, popielic, a dla Białozorow y dla innych potrzeb ktore mamy dawać Turkowi abym się mógł odpłacić od Cesarza iedno W. K. M. y syn W. K. M. Krol młodi uczyniliscie jako Panowie Chrzesciańscy, daliscie W. K. M. list naszym Posłom dobrowolny, aby dobrowolnie przyiechali przez ziemie W. K. M. y tam, y sam a my spodziewaią się na list W. K. M. posłalismy posły nasze do Moskwy, tam iadąc przez Panswa W. M. hamowania nigdzie niemieli, ale przešli spokojnie do Xiędza Moskiewskiego (*sic*), za co dziękuiem W. Krolwskim Miłosciom iako Panom Chrzesciańskim, a mie barzo miłym przyiacielom, a Sąsiadom bliskim, gdy przyiechali do Xiążęcia Moskiewskiego, on nam obiecał żałowania siła na wspomozienie yna odkupienie Cesarza Tureckiego, y chciał wielkie Posły posłać z tym żałowaniem do was, a W. K. M. niechcieli Moskiewskich posłow puscic przez Państwa waszych K. M. a Moskiewski Xiądz to obaczywszy niechciał nam tego wszystkiego posłać przez nasze posły, ale dał nieco mało naszym posłom wręce tego wspomozienia, a drugie kupili za swoje pieniądze, sobole, popielec, szuby y białozory y odpuscil ie do nas Xiądz Moskiewski przez ziemie W. K. M. nadziewaiąc się na list waszych K. M. który oni mieli dobrowolny, bo oni niechodzili w żadnych złych rzeczach, co by się niegodziło, a W. K. M. domniemaiąc y kazali Panowie w Wilnie, iżby nasi posłowie chodzili tam do Moskwy, iakobym ia przywodził Xiędza Moskiewskiego żeby walczył na Państwo W. K. M. to mowili woczy posłom naszym Panowie w Wilnie. Ale miłościwy Krolu racz W. K. M. temu wierzyć iż te nieiest wumyśle naszym, ani było nigdy na mą duszę y na mą Chrzesciańską wiarę Boże tego

tego (*sic*) nieday aby to było przy naszym zywocie, temu W. K. M. nieracz wierzyć, bo miłościwy Krolu ia przyiacielstwa y sąmsiedztwa y przysięgę z W. K. Mcią a też nasze posłowie gdy przyiechali z Moskwy do Wilna, a nigdzie niemieli ni od kogo żadney sztuki chleba ale za nasze pieniądze się wszędy strawowali, y załował tego Krol młodi z Pany iż ich pusił do Moskwy, y zahamowano ich było dwie niedzieli w Wilnnie, a niemieli przystawa ani żadney stacyi od Krola J. Mci młodego, ani kazał im na odiezdaniu aby mu rękę całowali, iako tego obyczay między Pany Chrzesciańskimi, y poiechali z Wilna, przystawa im żadnego niedano, iechali niebożęta kiędi znali, kiędi przyiechali na Wołyń ku Kłodnu Knieyney Jliney Miasta, przyiechali urzędnicy Kniazia Fedora Michalojolowicza a Xiędza Domitra Jwanowicza Xiążąt Wisniowskich na imię Siemiol Witopski, on wie, z kim y ugonił posły nasze na Ziemi Kłodzińskiej, pobił y porąbał iako zboyca, który był poseł nasz wińcey tego do smierci zabił tam na mieyscu y zlistem waszey K. M. a drugiero (*sic*) żrąbali tam naśmierć leczy, a trzeciego zbito, skłoto, y na tym rozboiu wzięli woz z trzema końmi, a wtym wozie wzięli sześć a trzydziesti sorokow soboli y trzydziesti soboli poiedinkowych, trzkdziesti y sześć futer szub popielicznych y dwa Białozorow, iednego zabito na mieyscu a drugie wzięli, y insze rzeczy pobrali przy zabitym pośle, które są zapisane w Urzędzie Krzemienieckim co Pan Szczesny Herczyk dał zeznanie które Wasza K. M. śle.

Też Miłościwy Krolu nieracz W. K. M. się nanas gniewać, iżeśmy posła W. K. M. przy sobie zadzierżyli, cobyśmy się dowiedzieli od kogo się nam ta szkoda stała tak wielka, y lekkość, y poki się nam niezapłacą te szkodi wielkie y ten własny dług nas od kupca Jwaszka Skoroboatego, który sam wziął woły nasze unas w ziemi naszej, y dziś niemami żadney zapłaty, ani sprawiedliwosci od W. K. Mci, znim. Też ci kupcy ktorzy iechali byli do Turek przez ziemie nasze y wiele tam o nas sromotnych rzeczy mowili, iako W. M. K.¹ powie słuźebnik P. Starosty Kamienieckiego, co mu ią rozkazał żeby szczyrzey ustnie powiedział dla czegom ich zahamował. A my się W. K. Mci modlim Miłościwy Krolu iako naszemu dobremu, a miłemu przyiacielowi, aby się W. K. M. niegniewał na nas oto, cośmy P. Wilamows-

¹ Trebuie: W. K. M.

kiego sam zadzierżyli przy sobie do tych czasow, aż się nam sprawiedliwość stanie albo jako nasz poseł, przyechawszy od W. K. Mci sprawi, bo miłościwy Królu, nasi posłowie prawdziwie chodzili prosząc o wspomnienie do Moskwy, abyśmy się od Turkow odkupili, iakożmi y W. K. M. też pierwey prosili, y W. K. M. raczył nas pożałować y wspomoc, a my dziękuiem wysoce W. K. M., y dziś drugich Chrzesciańskich Panow prosiem i o wspomnienie ktorzy nas wspomagają.

Też Miłościwy Krolu temi czasy iechał w poselstwie tłumacz ze Lwowa od waszey K. M. Turek, przez Ziemie nasze, a listu żadnego nie miał od W. K. M., a myśmy go dobrowolnie przepuścili y stacyą każdemu posłowi dajemy ktorzy jeżdżą do Turek przez Ziemie nasze, y przewodniki do samego dunaja, aby spokoyne iechali, iako się między Chrzesciany godzi a o posła W. K. M. nieracz się na nas gniewać, bo my będziemy dzerzeć w wielkiey pociwości, iako się godzi od wielkiego Pana posła, poki w Ziemi od W. K. M. co się nam za sprawiedliwość stanie od W. K. M. niech by nam szkoda niebyła bośmy Chrzescianie, y też co będzie krzywda poddanym W. K. M. chciemy czynić sprawiedliwość słuszną a nieodwłoczną, y też co się tknie o Pana Jordana, bo my siła u niego zostało, a tak waszey Krolowskiey miłości prosiemy niechby się nam zapłaciło.

(Liov, Manuscripta Instituti Ossoliniani, 174/III, pp. 390-3.)

Constantin Hagi Gheorghiu Gehani din Moscopole

— Un învățat aromin din secolul al XVIII-lea —

de Valeriu Papahagi.

În secolul al XVIII-lea curente gindirii apusene au putut pătrunde la Aromini mulțămîta relațiilor economice și intelectuale pe care le-au avut aceștia cu marile centre din Europa.

Metropola comercială și culturală a romînimii balcanice era, acum două veacuri, orașul *Moscopole* sau *Voscopole*, situat spre Sud-Vest de lacul Ohrida. Iată ce scrie Pouqueville, consul al Franciei la Ianina în epoca lui Ali-Pașa, cu privire la acest centru românesc: „Se numărau pe la mijlocul secolului trecut aproape patruzeci de mii de suflete, iar, în 1788, populația, sporită cu o treime, făgăduia o soartă strălucită creștinilor din această parte aproape necunoscută a Greciei. Școlile din Voscopole înfloriau,

civiltizația se anunța supt auspiciile religiei și ale servitorilor săi ¹.”

Moscopolea a fost patria lui *Constantin Hagl Gheorghiu Gehani*, care face cunoscuți pe Aromini științii apusene din secolul al XVIII-lea. Credem că viața de student călător și setos de învățatură a acestui Moscopoléan merită atenția istoriografiei noastre.

Ne vom servi pentru alcătuirea biografiei lui Constantin Hagl Gheorghiu Gehani de informațiile pe care ni le dau doi contemporani ai acestuia, și anume Gheorghe Ioan Zavira din Șiaciște ² (mort în 1804), — care ni dă și o listă a operelor învățatului Moscopoléan, — și istoricul german Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle.

¹ Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, ed. I, II, pp. 392-3; ed. II, III, pp. 45-6.

² Iată biografia lui Constantin Hagl Gheorghiu Gehani, după G. I. Zavira, *Néu 'Ellás* (lucrare editată de G. P. Kremos, în 1872, la Atena), pp. 394-6.

«ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Χατζὶ Γεωργίου Τζεχάνη. Οἶπος ἦν γέννημα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Βοσκοπόλεως, ἐν ἣ ἐδιδάχθη τὰ τε γραμματικὰ καὶ ποιητικὰ μαθήματα, παρὰ τῷ ἱερολογιωτάτῳ ἀνδρὶ Θεωδώρῳ Ἀναστασίου Κυβυλλιώτου τῷ προτοπαπᾷ. Ἀποδημήσας διὰ τῆς πατρὶδος, ἦλθεν εἰς τὴν Οὐγγρλίαν ἐμπορίας χάριν· ἀλλὰ, πάντοτε κατακεντούμενος ὑπὸ τοῦ τῆς παιδείας ἔρωτος, ἄφηρε τὸν ἐμπορικὸν βίον καὶ ἐπῆγεν εἰς τὸ ἐν Μόδορ γερμανίον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐχορημάτησεν δύο ἔτη, ἱκανὸς ὅπως δῆποτε γενόμενος τῆς γερμανικῆς καὶ λατινικῆς διαλέκτου. Ἐκεῖθεν ἠθέλησε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀλλήν τῆς Σαξωνίας, ἀλλὰ, διαθὰς διὰ τῆς Βιέννης, ἐνεπόδιεν αὐτὸν ὁ τότε ἐκεῖ διατελλὼν πατὴρ αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος παρεκάλει αὐτὸν διακρυφῶς ἵνα ἀφήσῃ αὐτὸν ἐλεύθερον ὅπως ἀπολαύσῃ τὸ σκοπιδιώτατον αὐτοῦ τέλος, αἰτίᾳ ὅμως (κατὰ τὴν παροιμίαν) ἔδοξε σμῆχειν. Ὅθεν, 1766, κρυφίως φρυγῶν ἔφθασεν εἰς τὴν ποθουμένην αὐτῷ Ἀλλήν περὶ καὶ μηδ' ὁβολὸν ἔχων, καὶ ἐγένετο ἀκροατὴς πολυμαθεστάτων καὶ μαθηματικωτάτων ἀνδρῶν μετὰ μίαν τετραετίαν ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς ἐν Γερμανίᾳ Γ'οττίγγης, καὶ διατρέψας μικρὸν ἐκεῖ μετῆλθεν εἰς τὸ τῆς Γαλλίας Παρίσιον. Ἐκεῖθεν διέβη εἰς τὸ τῆς Ἀγγλίας Λονδίον καὶ κεικέναι εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Λονδοῦνον τῶν Βατανῶν, ὅπου ἰδὼν τὸν τῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου διδάσκαλον κατεπαιρούμενον καὶ ἐξευτελίζοντα τοὺς καθ' ἑμᾶς διδασκάλους ἐνόμιον τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ, δὲν ὑπέφερε νὰ ὁμιλῇται ὑπὸ τῶν τοιούτων ἢ νῦν κατεργασμένη Ἑλλάς, ἀλλὰ συνέθετο δύο ἔτη ὑπὲρ τοὺς ἐξήκοντα στίχους περιέχοντα, τὸ μὲν πρὸς ἑταίρων τῆς ἐν Λονδοῦνῳ Ἀκαδημίας, τὸ δὲ πρὸς ἐπιστομίσιμα καὶ σωφρονισμὸν τοῦ γεγραφισμένου ἐκείνων διδασκάλου, ἅτινα καὶ τῷ τοῖς ἐκεῖ ἐξέδοτο· δὲν ἠρκέσθη μὲν τοῦτο ὁ καλὸς Τζεχάνης, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα ὅπου αὐτὸς ἐξηγοῦσε λατινιστὶ ἐκ τῆς ἐλληνίδος πόρῳ πον τοῦ σκοποῦ ἀποπλάτῳμενα ἀπέδειξεν εἰς τοὺς ἄλλους ἐπαγγελματικοὺς καὶ εἰς τοὺς ὁμιλητὰς αὐτοῦ, ἐκεῖθεν διέβη εἰς τὸ Ἀμστερδάμον τῆς Ὀλλάνδης, εἰς τὴν Βενετίαν καὶ εἰς τὴν Ρώμην τῷ δὲ ἔτει 1771 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Βιέννην τῆς Ἀυστρίας. καὶ τῷ ἔτει 1773, Ἰουλίου πρώτῃ, ἐπαυρῶσθαι εἰς τὴν Ἀλλήν ἐκ δὲ τῆς Ἀλλης

Constantin Hagi Gheorghiu Gehani s'a născut la Moscopole. Primele studii le-a făcut în comuna natală, unde a învățat gramatica și arta poetică cu eruditul Teodor Anastasie Cavalioti, „protopop și prea-distins predicator din Moscopolea Macedoniei”¹. Thunmann ni-l înfățișează pe acesta din urmă ca pe „un bărbat învățat, cel mai învățat în neamul său”, care „a studiat cu folos limbile, filosofia și matematica” și „cunoaște și vorbește greaca, valaha și albanesa ca limbi materne”².

Pe la 1760, Arominii moscopoleni fac un comerț activ cu Ungaria și Germania³. Urmind curentul general, Constantin Hagi Gehani se duce și el în Ungaria cu scopul de a face negoț. El e însă stăpinit de dorința de a continua în străinătate studiile începute în comuna sa natală. Idealist și dornic de învățătură, el părăsește comerțul și urmează, timp de doi ani, cursurile gimnasiului din Modra (ung. Modor, germ. Modern), în Cehoslovacia de astăzi, unde învață germana și latina. De aci el se gindește să se ducă la Halle, în Saxonia.

În drum spre Halle, întâlnește la Viena pe tatăl său, venit probabil după afaceri comerciale în Capitala Habsburgilor. Acesta, aflind că fiul său are de gând să plece la Halle spre a-și continua studiile, se opune categoric. Lacrimile lui Constantin nu izbutesc să-l convingă.

În 1767, Constantin fuge fără știrea tatălui său. El străbate, pe jos și fără bani în buzunar, cei 500 de kilometri pînă la Halle. În acest centru universitar el audiază, ca student, mulți învățați. El însuși scrie, în 1769, la Halle, în grecește, un manual de aritmetică „pentru începători și mai ales pentru aceia cari vor face comerț în țara Împăratului”.

După o ședere de patru ani la Halle, Constantin se duce la Göttingen. Aci însă stă puțin și trece în Franța, la Paris, tocmai

διὰ τῆς Βιέννης ἀπῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπου ἐνέπλησε τὸν τε πατριάρχην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀρχιερεῖς τῶν ἐπὶ αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ τοῦτον ἀφῆσας διῆλθε διὰ τῆς Βλαχίας εἰς τὴν Δελφίαν ποῦ δὲ ἐξεῖθεν ἀπῆλθεν ἢ ποῦ τὸ ἔξῃ ἐξεμέτορσε τοῦτο μᾶς εἶναι ἀδήλον».

La pp. 396-97, Zavira ni dă o listă a operelor lui Constantin Hagi Gehani.

¹ Johann Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (Leipzig 1774), p. 177.

² *Ibid.*

³ V. lucrarea noastră *Arominii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea* (București 1935), p. 132.

în epoca în care se publica Enciclopedia. De la Paris se duce în Anglia, unde vizitează Londra și Cambridge, vestitul centru universitar.

Din Anglia, Constantin se întoarce pe continent și se oprește în Olanda, la Leida (Lugdunum Batavorum). Aici, la Universitatea unde se ilustrase în secolul al XVII-lea Grotius, el are ocazia să audă pe profesorul de limba greacă ironisind, în fața ascultătorilor săi, pe dascălii greci de atunci. Constantin, de și Aromin, e pătruns de spiritul culturii grecești, care e, în secolul al XVIII-lea, aceea a întregului Sud-Est european. El înțelege să-și apere profesorii de acasă.

Indignat de atitudinea profesorului olandez, el compune două poeme de peste șazeci de versuri pe care le publică. În primul poem, Constantin laudă Universitatea din Leida. În cel de al doilea, el ține să dea o lecție profesorului increzut. Constantin dovedește apoi discipolilor acestuia și specialiștilor că traducerea din grecește în latinește ale profesorului olandez sînt greșite.

De la Leida, Constantin trece la Amsterdam și apoi pleacă în Italia. Vizitează Veneția, unde există o numeroasă colonie grecească și aromânească strînsă împrejurul bisericii San-Giorgio dei Greci¹. Chiar atunci (1770) profesorul moscopolean Teodor Anastasie Cavalotti publicase, la Veneția, în tipografia lui Antonio Bortoli și cu cheltuiala lui Gheorghe Tricupa, zis Kosmiski, din Moscopole, o carte intitulată *Protopiria*², în care autorul dă, pe trei coloane, un vocabulariu paralel al limbilor greacă vulgară, romină (dialectul aromin) și albanesă.

La Veneția și-a procurat probabil Constantin cartea fostului său profesor, pe care o va da mai târziu învățatului german Johann Thunmann.

Din cetatea Sfintului Marcu, neastîmpăratul Moscopolean se duce la Roma. În 1771 îl găsim din nou la Viena, Capitala cul-

¹ V. pagina 78 a lucrării noastre citate mai sus.

² Un exemplar se găsește la Academia Română. V. Thunmann, *o. c.*, p., 177; Miklosich, *Rumunische Untersuchungen* (Viena 1882) I, 2; Gustav Meyer, *Albanische Studien* (Viena, 1895), IV; Per. Papahagi, *Scriitori aromîni din secolul al XVIII-lea* (Cavalotti, Ucuta, Daniil); Victor Papacostea, *Teodor Anastasie Cavalotti* (București 1932, extras din *Revista Istorică Română*) și *Povestea unei cărți. Protopiria lui Cavalotti. Eln Unicum*, în *Omăgiu lui Const. Kirilescu* (1937), p. 665-74.

turală a Europei sud-estice¹. Aici Constantin Hagi Gehani compune un poem închinat lui Scarlat Sturdza (15 Iunie 1771), o epigramă pentru ieromonahul Antim, un poem eroico-elegiac închinat lui Vincențiu Ioanovici, episcop al Timișoarei (1771), un poem eroico-elegiac pentru Francisc Kollar, „secretar intim al Maiestății Sale Imperiale și Apostolice“, și trei epigrame, în ediția lui Const. Alex. Filpide Gaia a Gramaticii lui Manuel Moschopoulos (1773)².

În ziua de 1-iulie 1773, Constantin Hagi Gehani se întoarce la Halle, după o absență de trei ani. Acum oferă el istoricului Johann Thunmann, profesor la Universitate, *Protopiria* lui Cavalioti, care apăruse în 1770 la Veneția, și tot acum dă el învățatului german informațiile cu privire la Aromâni și Albanesi, care vor servi acestuia la redactarea lucrării *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, publicată în 1774 la Leipzig.

Iată ce scrie Johann Thunmann despre învățatul Moscopolean care colindase Europa:

„D. Constantin Hagi Gehani din Moscopole m'a cinstit cu această carte rară³. E un om cu multe cunoștințe, mai ales în filosofie și matematică, cu o strălucită putere de cugetare și demn de o soartă mai fericită. După ce, la un interval de trei ani, s'a oprit de două ori la această Universitate, a vizitat Leida și Cambridge și a văzut Franța și Italia, se întoarce acum în patria sa, pentru ca, prin știința pe care și-a însușit-o, să fie de folos compatrioților săi. D. Gehani mi-a dat multe informații cu privire la Vlahi și la Albanesi, la numele, întinderea, numărul, limba lor și altele“⁴.

¹ Viena secolului al XVIII-lea era punctul de întâlnire a lumii balcanice cu aceia a Apusului. V. N. Iorga, *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe*, în *Études Roumaines*, III, p. 11.

² „Filele 8-9: Trei epigrame de C. H. Gh. Gehani (Κ. Χ. Γ. Γεχαγι), Macedonean, prima în onoarea lui Const. Alex. Filpide Gaia, a doua adresată cetitorului, a treia cu privire la gramatică“. Émile Legrand, *Bibliographie hellénique (XVIII-e siècle)*, II, p. 184.

³ E vorba de *Protopiria* lui Cavalioti.

⁴ „Herr Konstantin Hadgi Tzechani von Moschopolis hat mir dieses seltene Buch verehrt: ein Mann von vielen Kenntnissen, besonders in der Philosophie und Mathematik, von einer aufgeklärten Denkungsart und eines glücklichen Schicksals würdig. Nachdem er über drei Jahre zu zwei wiederholten malen

Pe temeiul informațiilor date de Hagi Gehani, Johann Thunmann scrie un întreg capitol, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und Wlachen*, în paginile 169-366 ale cărții mai sus amintite, unde reproduce și vocabulariul în trei limbi (greacă, aromână, albanesă) din *Protopiria* lui Cavaliotti, însoțindu-l de o traducere latină a cuvintelor.

Constantin Hagi Gehani informează pe profesorul german cu privire la așezarea și la limba comunei Moscopole: „Este”, — scrie Thunmann, — „un oraș destul de întins, cam la 1 $\frac{1}{2}$ mile geografice de Corița, unde locuiește cadiul, și la 4 mile de Ohrida, nu departe de lacul Prespa. Locuitorii vorbesc cu toții românește” („Die Einwohner reden alle vlachisch”) ¹.

Apărătorul culturii grecești moderne la Universitatea din Leida recunoaște că la Moscopole, comuna sa natală, se vorbește de toți locuitorii limba română.

Iată ce scrie Thunmann cu privire la Aromini, servindu-se de informațiile date de Constantin Hagi Gehani:

„Și Vlahii de dincolo de Dunăre, pe cari Grecii îi porecesc Cuțo-Vlahi, sint necunoscuți. Cunosce învățați istorici cari nu au auzit niciodată de existența lor. Sint un popor mare și numeros („sie sind ein grosses und zahlreiches Volk“). Ei alcătuiesc jumătate din populația Traciei și trei șferturi din aceia a Macedoniei și a Tesaliei. Și în Albania se găsesc mulți. Vorbesc același graiu ca și frații lor de dincoace de Dunăre, însă foarte amestecat cu cuvinte grecești („sie reden ebendieselbe Sprache als ihre Brüder diesseits der Donau: nur ist sie mit griechischen Wörtern stärker vermisch“). Ei nu sint emigrați din Dacia. De 750 de ani sint cunoscuți supt numele de Vlahi, și găsim urme de-ale graiului lor ² încă din secolul al VI-lea. Se numesc ei înșii Romini („sie nennen sich selbst Rumanje oder Rumunje“). Grecii îi numesc Vlahi, iar cite odată îi confundă cu Arnăuții. Albanesii

---

sich bei dieser Universität aufgehalten, Leiden und Cambridge besucht, und Frankreich und Italien besehen hat, geht er nun nach seinem Vaterland zurück, um durch seine erworbene Wissenschaft seinen Landsleuten zu nutzen. H. Tzechani hat mir überdies viele Nachrichten von den Wlachen und Albanern mitgetheilt, als von ihrer Benennung, Ausdehnung, Volksmenge, Sprache, u. s. w.“; Thunmann, *o. c.*, pp. 179-80, nota k.

¹ *Ibid* p. 178, nota f.

² Aluție la cuvintele „Torna torna, fratre”.

ii numesc Ciobani. Sînt și astăzi în mare parte nomazi. Au însă și multe locuințe stabile. Cea mai mare parte din orașele din Tracia de mijloc, Macedonia și Tesalia sînt locuite numai de Vlahi¹.

Mărturia din 1774 a unui învățat german, profesor la Universitatea din Halle, informat de un Moscopolean, e un argument zdrobitor împotriva acelor care susțin că Arominii au fost inventați de Statul român. În anul în care scrie Thunmann, — anul tratatului de la Chiuciuc-Cainargi —, România nu exista. Moldova, care pierdea în anul următor Bucovina, și Țara-Românească erau conduse de „Fanarioți” și supuse influenței culturii grecești. Nu exista prin urmare o propagandă culturală românească nord-dunăreană pentru trezirea conștiinței naționale a Arominilor. Cele spuse de Constantin Hagi Gehani Moscopoleanul istoricului Thunmann ni dovedesc că Românii din Peninsula Balcanică erau încă din secolul al XVIII-lea conștienți de originea lor, fără ca pentru aceasta să fi avut nevoie de o școală românească întreținută de un Stat românesc.

Thunmann se va fi întreținut cu Constantin Hagi Gehani cu privire la romanisarea Tracilor prin cucerirea romană, căci el afirmă că „Tracii cari locuiau în Macedonia, Tesalia și Moesia fuseseră supuși de Romani²”, și, vorbind de invazia Avarilor, în secolul al VI-lea, citează cuvintele „torna, torna, fratre”. Iată ce explicație dă acestor cuvinte învățatul de la Halle, servindu-se de părerea lui Hagi Gehani: „D. Gehani m’a informat că Valahii obișnuiesc și astăzi să zică „toarnă, frate”, cînd roagă pe cineva să-i ajute la ridicarea unui animal răsturnat sau a poverii acestuia („[Torna, torna, fratre:] Kehr zurück, oder kehr es um, Bruder. Dieses letztere ist wohl vermuthlich das richtigste. H. Tzechani hat mir berichtet, dass die Wlachen noch heutiges Tages Τοῖς τοῖς Φράτς zu sagen pflegen, wenn sie jemanden bitten, ein umgefallenes Thier oder dessen Last wieder aufzuhelfen“)³. Thunmann concludde: „Nu incăpe îndoială că graiul care ni apare în acest strigăt trebuie să fie limba locuitorilor din Hemus sau din Tracia⁴.”

¹ Thunmann, *o. c.* p. 174.

² *Ibid.*, p. 331.

³ *Ibid.*, p. 341 n. V. și Theodor Capidan, *Arominii, dialectul aromîn, studiu lingvistic* (Acad. Rom., *Studii și Cercetări*, XX) p. 47, nota 1.

⁴ Thunmann, *o. c.* p. 342.

Istoricul care va căuta să urmărească formarea conştiinţii latinităţii la Aromini va trebui să ştie samă că Hagî Gehani era elevul lui Cavalotti, autorul primului vocabulariu arominesc. Acesta fusese, la rîndul său, elevul preotului Ion Halcheu. Vorbînd despre Cavalotti, Thunmann afirmă că acesta „a studiat umanităţile în oraşul său natal cu Halcheu, un învăţat Moscopolean”¹. Cu privire la preotul Ion Halcheu ştim că „era bărbat înţelept şi foarte învăţat, cunoscător al limbilor greacă, latină şi italiană” şi că „fusese director al Colegiului Flanginian din Veneţia”².

Căpătăm din ce în ce convingerea că umanismului italian îi datoresc Arominii trezirea conştiinţii lor de popor latin. Explicaţia dată de Constantin Hagî Gehani în legătură cu cuvintele „torna, torna, fratre” pare a ni dovedi că la Academia din Moscopole³, de unde pornise învăţatul aromîn, vor fi fost cunoscute izvoarele istorice cu privire la originea elementului românesc sud-dunărean. Să nu uităm apoi ca Hagî Gehani învăşase limba latină la gimnasiul din Modra. Originea latină a dialectului aromănesc va fi fost constatată de învăţatul moscopolean.

Tot în aceeaşi epocă scrie Constantin Hagî Gehani un poem eroico-elegiac închinat „prea-puternicului şi neînvinsului Împărat al Romanilor Iosif al II-lea”, cu data de 1-iu August 1773, „în Halle din Saxonia”, şi un „poem safic de ziua naşterii neuitatului rege-filosof al Prusiei Frederic al II-lea”, cuprinzînd şaizeci de versuri saifice şi douăzeci adonice.

Părăsînd Halle, Constantin se duce, prin Viena, la Constantinopol, unde are ocazia să scrie poeme în cîntea Patriarhului şi a arhierilor din jurul acestuia. Apoi, prin Ţara-Românească, „prin Vlahia”, el se duce în Polonia, „în Lehia”, unde existau colonii aromăneşti originare din Moscopole⁴.

Zavira declară că nu ştie unde s'a dus Hagî Gehani din Polonia şi unde a murit. Sathas, care face biografia Moscopoleanului, după Zavira, adaugă următoarele: „Din Polonia el a revenit la Leida, în Septembrie 1776, unde, oprindu-se, a compus şi publicat

¹ Thunmann, *o. c.*, p. 178, nota *g*.

² J. A. Fabricius, *Bibliotheca graeca* (Hamburg 1722), XI, p. 800.

³ Pentru această şcoală superioară v. lucrările d-lor Per. Papahagi şi Victor Papacostea, citate mai sus; Evloghic Kurila Lavriotul, *Ἡ Μοσχοπόλις καὶ ἡ Νέα Ἀζαδηπία αὐτῆς* (revista *Θεολογία*, XII, pp. 69-85, 149-62 şi 314-36).

⁴ N. Iorga, *Note polone* (Acad. Rom., *Mem. Sect. Ist.*, seria a 3-a, II).

poemul către Ecaterina a II-a¹. În lista operelor lui Hagı Gehanı dată de Sathas figurează și „un poem eroico-elegiac pentru Ecaterina a II-a“, care lipsește din aceia a lui Zavira.

O operă a lui Constantin Hagı Gehanı păstrată la British Museum ni dovedește însă că, înainte de a se duce la Leida, în-vățățul Moscopolean a trecut, pentru a doua oară, prin Cambridge.

CARMEN HEROICO-ELEGIACUM

QUOD

Temporis præsentis circumstantiarum effectum breviter
expositis exponendis, humillime offert

ANGLIS, BELGISQUE,

PHILOMUSIS GENEROSISSIMIS,

AC STUDIOIS NOBILISSIMIS,

CONSTANTINUS TZECHANI MACEDO,

MATHESEOS ET PHILOSOPHIÆ STUDIOsus.

CANTABRIGIÆ,

Typis Academicis excudit J. ARCHDEACON.

MDCCLXXVI.

Titlul poemului dedicat Englesilor și Belgienilor de Constantin Hagı Gehanı (comunicat de British Museum).

¹ «.....μετέβη διὰ Βλαχίας εἰς Πολωνίαν καὶ ἐξεῖθεν ἐπανήλθεν εἰς Λούγδουνον, ἔνθα κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1776 διατρίβων συνέθετο καὶ ἐξέδοτο τὸ εἰς Αἰκατερίνην Β' ποίημα». K. N. Sathas, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, pp. 498-9.

În adevăr, Constantin Hagi Gehani publică, cu data de „24/13 August 1776, la Cambridge“ un „poem eroico-elegiac“. Acest poem e dedicat „Englesilor și Belgienilor, prea-generoși prieteni ai Muselor și prea-nobili studenți“, de „Constantin Gehani Macedoneanul, student în matematici și filosofie“:

*Carmen heroico-elegiacum quod temporis praesentis circumstantiarum effectum breviter expositis exponendis, humillime offert Anglis, Belgisque philomusis generosissimis ac studiosis nobilissimis Constantinus Tzechani Macedo, matheseos et philosophiae studiosus. Cantabrigiae. Typis Academicis excudit J. Archdeacon. MDCCLXXVI*¹.

Émile Legrand descrie această operă a lui Hagi Gehani: „În 4° de 2 file necifrate. Piesă foarte rară. De și puțin corect supt raportul sintaxei, titlul de mai sus e totuși conform originalului. Prima pagină conține titlul; a doua, două cugetări în grecește; paginile 3 și 4, versuri grecești datate și semnate astfel $\kappa\delta'/\iota\gamma'$ $\alpha\psi\omicron\varsigma'$ ἐν Κανταβρίγια. K. I'. M. Φ. Σ. Biblioteca Museului Britanic posedă din acest poem trei exemplare legate laolaltă: 11630 b. 6 (8)“².

Am cerut direcției Museului Britanic autorizația de a scoate o fotografie a acestei opere a lui Constantin Hagi Gehani. Fotograafia aceasta am și obținut-o.

Întreaga operă cuprinde treizeci și opt de versuri grecești. La început găsim câteva cuvinte latinești care resumă douăzeci și șase din aceste versuri: „Belisarius habet jam oculos, quibus lynceis uti prout par est, misero non licet. Date ergo ei obolum!“. Belisariu e de sigur autorul, care, setos de învățătură, a venit în Anglia pentru ca să se lumineze. Acest student călător, despre care Thunmann scrie că e „demn de o soartă mai fericită“, cere colegilor săi englesi și belgieni, prieteni ai Muselor, obolul lor. Cele douăsprezece versuri care urmează sint o „epigramă eroico-elegiacă“ închinată marelui Newton, gloria fericitei Britanii. Constantin Hagi Gehani, „student în matematici și filosofie“, ține deci să prea-mărească în versurile sale figura strălucitului matematician și gânditor engles.

De la Cambridge, Constantin se duce la Leida, unde îl întâlnim

¹ Émile Legrand, *o. c.*, II, pp. 218-9. Zavira și Sathas nu cunosc lucrarea.

² *Ibid.*

în Septembrie 1776 și unde publică un „poem eroico-elegiac pentru neuitata și neinvinsa Împărăteasă a întregii Rusii Ecaterina a II-a“:

Carmen heroico-elegiacum ad sacratissimam et augustissimam totius Russiae Imperatricem Catharinam Secundam. Ἔπος ἡρωελεγεῖον πρὸς τὴν ἀειμνήστον καὶ ἀήττητον πάσης Ῥωσσίας Αὐτοκράτορα Αἰκατερίναν τὴν Δευτέραν. *Lugduni Batavorum. Litteris Hoogveenianis. MDCCLXXVI*¹.

Papadopoulos-Vretos ni spune următoarele despre această operă a lui Hagi Gehani: „Acest poem e scris numai în grecește, de și titlul lui e în latinește și grecește, și cuprinde opt pagini. Pe ultima pagină poetul și-a însemnat numele astfel: cel prea-umil între studenții filosofiei, Constantin Gehani, 19 Septembrie 1776, la Leida“ („ὁ ἐν τοῖς φιλοσοφίας Σπουδαίοις ἐλάχιστος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΖΕΧΑΝΗΣ, Α. 10^η Σεπτ. αἴμας, ἐν Λεῖδᾳ“) ².

Tot Papadopoulos-Vretos ni spune că „Gehani (Constantin) a urmat cursurile Facultății de Filosofie a Universității din Leida“ ³.

Ce va fi determinat pe Constantin Hagi Gehani să scrie poemul pentru Ecaterina a II-a a Rusiei?

La 1769, în timp ce el colinda pentru studii Europa, Moscopollea, patria lui, a fost atacată de bandele musulmane. Imperiul otoman era în războiu cu Rusia. Populația creștină din Pelopones se răsculase la sosirea escadrei lui Orlov, care pornise spre Marea Egee. Bandele de Albanesi musulmani, în drum spre Pelopones, atacă bogatul oraș Moscopollea, ai cărui locuitori, partizani ai politicii rusești ⁴, se apără eroic ⁵.

În 1774, când se încheie pacea de la Chiuciuc-Cainargi, Constantin Hagi Gehani se întoarce în țara sa „spre a fi de folos compatrioților“. Moscopollea trecuse însă prin greaua încercare a primului atac musulman. În Ecaterina a II-a se întruhipa nădejdea tuturor creștinilor din Imperiul otoman. Înțelegem deci rostul poemului închinat Împărătesei Rusiei și publicat la Leida ⁶.

¹ Papadopoulos-Vretos, *Νεοελληνική φιλολογία*, II, p. 68 (no. 152).

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 340.

⁴ V. Papacostea, *Teodor Anastasie Cavalioti*, p. 22, nota 7. V. și cap. VIII al lucrării noastre citate mai sus.

⁵ Gh. Alexici, *Macedo-Rominii*, în *Convorbiri Literare*, XXXVII, p. 951.

⁶ V. Papacostea, *o. c.*, pp. 22, nota 7, și 50. Conaționalul lui Hagi Gehani,

În 1777 apare la Leipzig, în tipografia lui Breitkopf, o culegere de scrieri închinate lui Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării-Românești. În această culegere de 36 de pagini, alcătuită de Nicolae Vellară¹, găsim și scrierile a doi Moscopoleni: niște „elogii în prosă” (pp. 18-29) ale ieromonahului Ambrosie Pamperi, efimeriul capelei ortodoxe din Leipzig², și un „poem eroico-elegiac al lui Constantin Hagî Gheorghiu Gehani pentru prea-înălțatul Domn”, *Ἑτερον ἡρωελεγεῖον τοῦ Κωνσταντίνου Χατζῆ Γεωργίου Τζεχάνη πρὸς τὸν ὑψηλότατον αὐθέντην* (pp. 32-3)³.

În acest poem de douăzeci de versuri, Constantin Hagî Gehani laudă Domnia luminată și plină de foloase pentru „Vlahia” a lui Alexandru Ipsilanti și pomeneste și de „Doamna Ecaterina”.

Am văzut pe Constantin Hagî Gehani închinând poeme marilor suverani „luminați” ai secolului al XVIII-lea: Iosif al II-lea, Frederic al II-lea și Ecaterina a II-a. Învățatul moscopolean, care colindase marile centre culturale din Europa, nu putea să nu fie pătruns de spiritul filosofic al secolului său. Nu trebuie să ne surprindă deci faptul că Hagî Gehani Moscopoleanul, contemporan al lui Voltaire și al lui Diderot, închină poeme regelui Prusiei și Împărătesei Rusiei. Alexandru Ipsilanti, prin îmbunătățirile aduse în Țara-Românească și prin manualul său de legi, nu ia și el loc în rîndul „principilor luminați” ai secolului al XVIII-lea?

Pe Constantin Hagî Gehani îl înțelegem dacă-i studiem viața în legătură cu epoca în care a trăit. Dragostea Moscopoleanului pentru știință e foarte explicabilă la un om din secolul al XVIII-lea, la un contemporan al Enciclopediei.

învățatul Nicolae Zerdzuli din Mețova, director al Școlii din Iași, compune și el niște „discursuri de laudă pentru Ecaterina a II-a”, G. I. Zavira, *o. c.*, p. 497.

¹ Συλλογὴ διαφόρων ποιημάτων ἑγκωμιαστικῶν πρὸς τὸν ἐνριώτατον καὶ εὐσεβέστατον αὐθέντην καὶ ἡγεμόνα πάσης Οὐγκροδυνατίας κρείον κρείον Ἰωάννην Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην συλλεχθεῖσα μὲν παρὰ Νικολάου Βελλάρου οὗ τῇ διακρίσει τύποις ἐξεδόθη. Ἐπιμελεῖται δὲ καὶ διορθῶσι τοῦ ἱατροφιλοσόφου κρείον Θεοφῶ Μανδανάκου. Ἐν ἑκτῇ σελήνῃ 1777, ἐν Λειπζίῳ παρὰ τῷ τυπογράφῳ κρείῳ Βρεϊτκόπφ.

Această carte se găsește la Biblioteca Academiei Române. V. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, pp. 29-2, și E. Legrand, *o. c.*, II, p. 251.

² G. I. Zavira, *o. c.*, p. 190.

³ Zavira ni vorbește de „două epigrame pentru Ipsilanti, Domnul Vlahiei”, tipărite la Leipzig.

Dar poemul închinat lui Alexandru Ipsilanti într-o culegere în care mai figura și numele unui compatriot al lui Hagi Gehani ni dovedește cit de strînse au fost relațiunile Moscopolenilor cu țerile romine în epoca „Fanarioșilor“.

Viața, călătoriile și activitatea lui Hagi Gehani ni mai dovedesc că lumea balcanică nu a stat izolată de cea occidentală. Elementele culturii și ale civilizației apusene au putut pătrunde în regiunile locuite de ramura sud-dunăreană a neamului nostru¹.

Acesta a fost Constantin Hagi Gheorghiu Gehani Moscopoleanul, student călător și dornic de învățatură, poet în limba greacă clasică, matematician, filosof² și bun cunoscător al neamului din care făcea parte.

Nu știm unde și cum a murit acest fiu al neamului nostru. Sperăm că cercetări viitoare, vor lămuri în ce condițiuni și în ce loc și-a dat sfârșitul Hagi Gehani.

Studiul de față e de sigur departe de a fi complet. Cercetătorul care va încerca să dea o lucrare mai dezvoltată asupra lui Constantin Hagi Gehani, va trebui să consulte amănunțit bibliografia grecească și pe cea albanesă. Unli poate vor găsi lipsuri în articolul nostru. Li vom fi recunoscători dacă ni le vor semnala.

Modesta lucrare de față nu are altă pretenție decît aceia de a trezi interesul pentru curioasa și originala figură a învățatului moscopolean din secolul al XVIII-lea, asupra căruia va trebui să se scrie cîndva mai pe larg³.

¹ Pentru influența filosofilor Gassendi, Malebranche și Leibniz asupra lui Teodor Anastasie Cavalioti, v. studiul lui Victor Papacostea citat mai sus.

² Zavira mai pomeneste printre operele lui C. Hagi Gehani, „o nouă teorie a cvadraturii cerului, 1774, Ianuar 24“, o traducere a biografiei lui Scanderbeg, traducerea din latinește în grecește a gramaticii lui Reniu, traducerea din germană în greaca vulgară a doctrinei lui Platon și a Canonului vieții drepte și cinstite; G. I. Zavira, *o. c.*, p. 397.

³ Se mai vorbește de Constantin Hagi Gehan în *Jahrbücher der Literatur* (Viena. 1829), XI.VI, p. 60, — unde se pomeneste de „der Schwede und Hallische Professor Thunmann“ și de „Protopiria“ lui Cavalioti —; G. Missail, *Macedo-Romîni*, în *Albun Macedo-Romînu* (București 1880), p. 81; C. Erbiceanu, *Bărbații culti greci și români și profesorii din Academile din Iași și București din epoca zisă fanariotă* (An. Ac. Rom., Sect. Ist., seria II, vol. XXVII), p. 159; Per. Papahagi, *o. c.*, p. 33, nota 1; N. Iorga, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balkans* (București 1919), p. 44; C. H. Skenderi, *Ιστορία της ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ed. a 2-a, p. 25;

DĂRI DE SAMĂ

Valeriu Șotropa, *Introducere și bibliografie la istoria dreptului român*, Cluj 1934.

E o carte foarte muncită, în care cea mai largă informație e perfect dominată de gândire. Introducerea e clară și bine împărțită. Unele puncte de detaliu ar putea fi modificate. Foarte elocventă combaterea teoriei origini slave a dreptului românesc. O bună listă, originală, a elementelor tesaurului lingvistic latin, p. 70 și urm. Bogata bibliografie va fi de cel mai mare folos. E un început al acelei bibliografii generale a istoriei noastre, care ni lipsește așa de mult.

* * *

Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508-1830, tomul III, 1809-1836, fasc. III, 1817-1830*, București 1912-1936.

D. Dan Simonescu duce mai departe admirabila *Bibliografie românească* a lui Bianu și Hodoș, pentru care aceștia chiar pregătiseră o parte din acest îndelung așteptat volum al III-lea.

Firește că acest material modern n'are însemnătatea celui din volumele I și II. El impune însă prin bogăție. Unele cărți ca „Genealogia regilor și prinților Europei și calendarul anului 1817”, în grecește (Buda 1817), nu se cunoșteau. Tot așa manualul de comerț, în aceeași limbă, ieșit la Iași în 1817. Prefața arată că el era menit negustorilor de la noi (listă de prenumerați). Largă descriere a cărților lui Dimitrie (Daniil) Filipidi. Multe foi volante basarabene și galițiene. Bogata producție a teascurilor de la Buda.

Th. Capidan, *o. c.*, p. 50; Victor Papacostea, *Teodor Anastasie Cavalioti* (București 1932), p. 22, nota 7; p. 33, nota 3; p. 43, nota 2; p. 44 nota, și *Povestea unei cărți: Protopiria lui Cavalioti: Ein Unicum, in Omagiu lui Const. Kirițescu* (1937), p. 670; din lucrările lui Evloghie Kurila Lavriotul, *Γενήσιος ὁ Ἀγρυποκρατορίτης* (unde se dau și poeme de ale lui Constantin Hagi Gehani) și *Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀναδημία αὐτῆς*, publicate în revista *Θεολογία*, 1928-1933, nu mi-a fost accesibilă decît cea de-a doua (v. pentru Hagi Gehani, pp. 8, 56, nota, și p. 252, nota 1). V. și lucrarea recentă a lui Horváth Endre, *Ἡ ζοὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίτσα*, *Zavirasz György élete és munkái*, Budapesta 1937, p. 93.

Numele Moscopoleanului de care ne-am ocupat a fost redat în istoriografia românească supt formele „Cehan” și „Ceagani”. Am preferit o altă formă „Gehani”, pe care o credem mai apropiată de felul cum iscălia învățatul aromin: „Τζεχάνη” și „Tzechani”. În grecește τζε echivalează mai des cu *ge* al nostru decît cu *ce* redat prin τσ.

Un exemplar din *Noul Erotocrit* al lui Fotinò (p. 259) are iscălitura grecească a lui Constantin Negruți (Νεγροβίτης). Gramatica din 1818 a lui Govdelas (lași) pomenește Algebra lui din 1806. E un om foarte remarcabil, a cărui activitate ar merita urmărită serios, în afară de conflictul său cu Asachi. Între multe ilustrații, în general slabe (afară, firește, de cele, îngrijite, dar adesea fără caracter, din Viena), aceia, cu totul superioară, a ieromonahului Costantie la *Psaltirea* din 1820 (Sfinta Fotini e îmbrăcată în costumul de la noi atunci) (v. p. 343). Cea, foarte fină, a *Psaltirii* de la Neamț (1824) pare copiată de pe vre-un model rusec. Remarcabile și cele la cartea lui Nicodim de la Athos (Neamț, 1826), p. 513. Foarte bune altfel inițiala și frontispiciul de la *Carte folositoare de suflet* (1827). De același Costantie ar părea să fie inițiala la *Cazaniile* din București, 1828. Iscălește și planșe la *Psaltirea* rusească din București, 1830. Foarte frumos frontispiciul de la *Liturghiile* din Sibiu, 1827. Tipăriturile de piese grecești (ale lui Alfieri) pentru Teatrul din București p. 350. Afișul reprezentației rusești la boierul Crupenschi, în Iași, pp. 364-5. La pagina 380 a se îndrepta: Nazianz (tiparul e de o perfectă îngrijire). Una din proclamațiile lui Alexandru Ipsilanti am dat-o în facsimile în *Studii și documente*. Oda lui Scavinschi pentru Elenco Sturza (1825), p. 477. Citarea unor autori străini, cițiva rari, ar face să se atribuie traducerea lui Thornton altuia decît lui Dinicu Golescu. Broșura lui Sava Tököly că „Vlahii nu-s Romani“ (Buda 1827). Inovația Calendariului cu litere latine de la Buda al lui Ștefan P. Niagoe (1829). De același, *Unirea Cugetelor*, foaie volantă.

* * *

Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice, ediție critică cu note și variante de Mircea Eliade*; 2 vol. București (ed. Fundației pentru literatură și artă „Regele Carol II“).

Această nouă ediție a părții celei mai puțin cunoscute din operă, variată și plină de contradicții, de egocentrism romantic și de greșeli de gust, dar veșnic însuflețită de o înaltă cugetare și de un viguros spirit luptător, a lui Hasdeu e de sigur o operă meritorie, pentru care trebuie să se mulțamească editorului, care se găsește prea mult unde nu era cerut și unde e altfel decît s'ar cuveni inteligenței și culturii sale.

Prefața biografică, presintată original, pe ani, supt care se

așează cuprinsul, e foarte îngrijit făcută și, cu întrebuințarea întregului material de informație, poate să reserve și surprise. Păcat că, iarăși, concluziile sînt peste măsură de exagerate, cum e firea autorului. E vorba de o descoperire a lui Hasdeu, de o vădire, neîncercată pînă acum, a genialității lui, de o actualizare a acestui ginditor, ceea ce, și din motive de formă, e imposibil. Ni se pun în perspectivă „fragmentarii“, o ediție în douăzeci de volume, un studiu *Hasdeu și contemporanii săi*. D. Eliade întrebuințează de două ori calificativul de „uluitor“: „uluitoare“ sînt și aceste proiecte. Multe idei drepte însă și în introducere. Astfel cînd se arată legătura lui Eminescu cu creatorii, nu cu criticii de felul lui Maiorescu (p. XXXIX). Sînt pagini de pietate, care onorează pe comentator, dar nu conving.

Tot așa apărarea lui Hasdeu contra platitudinilor lui Gh. Panu și contra brutalităților lui Al. Philippide e o faptă bună. Pentru publicațiile de texte mențin ce spuneam în prefața la volumul V din *Studii și documente*.

Se începe cu poeziile, din care puține vor rămănea. Astfel *Muntele și valea* (p. 45). Durerea pentru moartea iubitei sale fiice l-a făcut însă, de sigur, poet pe Hasdeu. Cu greu se vor impune nuvelele romantice ale filologului și cugetătorului metafisic. *Răzvan și Vidra* e versificarea, în cea mai mare parte nefericită, a unui crez politic și social și s'a menținut prin căldurosul naționalism ce cuprinde. Satirele din *Aghiufă* pot servi doar pentru istoria luptelor politice.

Volumul al doilea are articole și essay-uri. Cu totul remarcabilă presintarea vechii vieți intelectuale a lașului din 1863. Are părți din cea mai bună critică (une ori foarte dreaptă pentru Asachi). Bine s'a făcut reproducindu-se conferințele, dar nu și articolele politice: nici ca fond, nici ca formă, ele nu merită să supraviețuiască. La urmă, o perfectă bibliografie.

* * *

Ioan Caranica, *130 de melodii populare aromînești*, text și note, București 1937.

În această culegere de peste o sută de cîntece macedonene, nu lipsesc elemente de viață istorică și socială. Se vede astfel cum se împarte rostul în viață al Rominilor din acele părți: păcurari, negustori, *hrisiți* (argintari), *guvensari*, cari fac „căldări și căldăruși“.

Sint și amintiri de haiduci. E vorba de iubitul care pleacă la munte cu turma și de cel care se pierde în străinătate (p. 32). Atacul Albanesilor și Anatoliților la Linutope și la Moscopole e amintit (p. 36): se arată rezistența Românilor. E vorba de cite-o „Arbineasă” (Albanesă). Bucata de la paginile 44-50 o cîntau înainte de războiu soldații noștri. Sint episoade de luptă și de crimă (p. 69); altele înfățișează haiduci. Foarte interesantă mențiunea „fiului de domn” (p. 72).

De o parte sint bucățile din părțile Veriei și de la „grupul de Sud”. Ele aduc înainte și pe cite un „capitan” (p. 78). Mențiunea lui Ali-Pașa, p. 80. cu aceste frumoase două versuri, pe care le traducem:

Mă țin dorul munților
Și-apele fîntinilor.

Apare căpitanul Jaca luptînd cu „Sultanul Mahmud” pe la Ȑmînciu (Meșovo). Și aici, haiduci (p. 34). „Arhonți” și „voevozi” la pagina 89. Se va găsi și amintirea eroicului proeot Teodor Vlahava, pp. 92-3. Apoi a unui Proiu, de pe vremea lui Ali-Pașa, p. 97, a lui Beicu, p. 98, a lui Leonida și Davali, p. 99. Plîngerea Perivolei pentru celnicii ei dispăruți, p. 100.

A treia serie vine de la Fărșeroți. E vorba și de Moreia, care e pentru dinșii „Mureaua”, singura „Grecie” pe care o cunosc ei (p. 120).

Deosebit, cîntece de sinziene și de nuntă. La pagina 134, „căr-vănarul”. Caravanele și hoții, *ibid.*, pp. 137-8. Armatolii, pp. 148-9. N. Iorga.

* * *

Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, IX, București 1937.

Noul volum al d-lui Veress cuprinde de sigur și lucruri de un mare interes.

Scrisorile domnești sint multe. O întreagă corespondență de pribegie a lui Radu Șerban, scoasă din Arhivele familiei Thurzó, dar și din partea Movileștilor, Gavrilăș (no. 1), Elisabeta (no. 4). Afaceri de pensii ale lui Nicolae Petrașcu (v. și n-le 34-5), lui Dionisie Rali Paleologul (n-le 94, 96, 124-5, 136). Știri despre marea conspirație creștină din 1614-5. O interesantă știre de spion din Moldova adusă de Romînul vice-șpan din Maramurăș, Petru Pogan (n-le 16, 20, 24). Și un preot Dan trimes de episcopul de Muncaciu în Moldova, no. 21. Cererea lui Vodă Tomșa de a pune

un Vlădică, după obicei, în Ungaria, no. 25. Pentru mănăstirea de la Sătmăr, no. 26. Știri asupra răscoalei din Moldova (1615), n-le 45-6. Ciudata Doamnă Ursula, a lui „Ștefan Despot“, cu fiul Carol, n-le 47, 50. Asupra aducerii lui Alexandru Movilă, p. 53 și urm. Și pentru luptele în jurul problemei moldovenesti în 1616. Foarte multe detalii pentru încercarea lui Radu Șerban și lui Homonnay în același an. Călătoria lui Polo Minio în Moldova, no. 102. Biserica lui Mihai Viteazul la Făgăraș; no. 110. Intervenția lui Bethlen pentru un preot român, no. 118. Năvala din 1618 a lui Lupu Mehedințeanul contra lui Alexandru-Vodă Iliaș, no. 138. Nunta lui Nicolae Petrașcu cu Ana, fiica lui Radu Șerban, *ibid.* Primul tratat, *romănesc*, al lui Gavril Movilă cu Bethlen, no. 140. Plingerea lui Nicolae Petrașcu pentru uciderea tatălui, no. 141. Scrisori din 1618 ale lui Radu Mihnea. Un Marcu-Vodă, ca fiu viteaz al vechiului Aron și al Stancăi, no. 166.

Știri noi despre moartea lui Radu Șerban și soarta Doamnei Elena, cu însemnarea datorilor răposatului, la anul 1620. Legături ale lui Bethlen cu Gavrilaș-Vodă (no. 183), cu Doamna Marghita, care semnează ungurește: „Margitt Azzony“, no. 184. Scrisori din 1621 ale lui Radu Mihnea, n-le 186-7. Ordinul pentru transportarea spre Moldova a trupului Doamnei Marghita; n-l 202. Nicolae Petrașcu cerind la 1626 de la Biblioteca Imperială din Viena *Syntaxis Artis mirabilis* de Petrus Gregorius, n-le 217-8. Apoi *Iudicium Ecclesiae Orientalis super confessionem augustanam* ori o prescurtare de Aritmetică. O intervenție decisivă a trufașului Toma Borsos, capuchehaiaua ardeleană la Poartă, pentru a se întări, la 1626, Alexandru Coconul, no. 222. Legături strinse la 1629 cu Alexandru-Vodă Iliaș, no. 227. Văduva lui Nicolae Petrașcu, Anca, n-le 228-9. Pribegii munteni din 1629, no. 231. O scrisoare a lui Alexandru Coconul (1629), no. 234. El apare ca mai bun prieten al Ardealului decât Miron-Vodă, n-le 236-7. Și o scrisoare de la tutorul Bartolomeiu Minetti, no. 238. Altă scrisoare a lui Alexandru Iliaș (frumoasă pecete), no. 235. Despre Drusiana Bogáthy, văduva lui Marcu-Vodă, n-l 239. Ultimele știri despre Gavrilaș Movilă, n-le 240-1. Semnătură latină a lui Moise-Vodă Movilă, no. 246. Pribegis de la Leon-Vodă, în 1630, n-le 247, 249. Negocieri cu Matei Basarab, no. 255. (Fără rost se intercalează un act din 1673, no. 256.) Scrisoare a Ancăi, văduva lui Nicolae Petrașcu, no. 257 (v. și n-l 274). Averele lui Gavrilaș și

văduva lui (1634), n-le 258-9. Ciudată afirmare a unui Ungur că Vasile Lupu e același ca Lupu Mehedințeanul și fiu al lui Aron-Vodă, no. 260. Scrisoare, dată și în facsimile, de la Mihai, fiul lui Nicolae Petrașcu, no. 265: era la studii (v. și n-l 272). Tratatul lui Gheorghe Rákóczy cu Matei-Vodă, no. 266. Testamentul lui Vodă-Gavrilaș (1635), no. 275. Scrisoare a lui Ioan Movilă cu prilejul morții fratelui, no. 276. Alta, cu pecete, no. 282. Scrisori ale lui Matei-Vodă (1636), n-le 277-8, ale lui Vasile-Vodă, n-le 279, 284.

Dar întâlnim aceiași cunoaștere neîndestulătoare a lucrurilor și une ori și a limbii documentelor.

Pentru cea d'întăiu, la p. 23, nu e vorba de Cazaci „nizami“, ci „nizovii“. La pagina 49 iscălitura întâiu nu e indescifrabilă: cetește: Stoica Logofăt, a doua e „Stanciul Sluj.“, a treia „Papa Vistier“. Sus, e „Oancea Logofăt“, pomenit și în document. La pagina 57, în pecete „Mar. Cralio“ nu e Mare Ban și „marchio“ al Craiovei. „Cazulii“ (p. 68, no. 57) sînt „Cazilbașii“, Persanii. La pagina 117 e a se ceti: † Διονύσιος, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἱερυόδου. Tot așa la pagina 165. La p. 153, Żolkiewski, nu Sulkowski. La pagina 155 Iarowa, nu Farowa. La pagina 169 nu poate fi „Stoica Po[pa]“, ci sau Postelnic sau Portar. La pagina 209, Borisi, în loc de „Boris“. La pagina 217, pircălabul de Hotin nu e Constantin „Ruska“, de și i se spune așa în document, ci Roșca. La pagina 316 Gürcezi e Ghiurgi, Georgianul. La n-l următor, 250, nu se zice „aurari“, cari aceștia sînt Țigani ce culeg aurul în riuri, ci argintari. La no. 252, iscălitura nu poate fi a lui Alexandru Iliăș.

Pentru partea a doua, ajunge a semna, la pagina 310: „moderna princeps“.

Observ, în sfârșit, că postscriptul la n-l 260 (= Iorga, în Hurmuzaki, XV, p. 1002) n'a „rămas nebăgat în samă“ de mine, ci de acela care a copiat scrisoarea pentru Academia Română. „Ion Toderașcu Logofătul“ e de fapt Teodor Ianovici; Șoldan Vornicul, nu e un „Vizon“ (!), ci traducerea e greșită.

* * *

Preotul D. Cristescu, *Sfânta mănăstire Arnota*, Rîmnicul Vilcil 1937.

Părintele D. Cristescu a cercetat cu iubire și răbdare trecutul Arnotei lui Matei Basarab. Numele e de sigur al unei așezări

țerănești numită și ea după un moș, Arnotă (cf. Calotă, Bașotă, etc.; v., de altfel, și acolo, p. 9, nota 1). Aflăm că s'au descoperit resturi din vechea inscripție. Autorul a adunat și o largă informație inedită. Un Udrea Cămărașul, nepotul Doamnei Elina, e însuși Năsturel; v. p. 27. V. și alt dar al lui, p. 28. Un număr de documente interesante. Foarte frumoase planșe, redind mai ales părți din splendida pictură.

* * *

Gh. Duzinchievici, *Documente din arhivele polone relative la istoria Românilor (secolele XVI-IX)*, București 1937.

D. Duzinchievici publică din bogata sa culegere de documente copiate în Polonia: o scrisoare a lui Mihai Viteazul (Tirgoviște, 1598), una a lui Ieremia Movilă către Constantin Corniact, apoi altele de la Brincoveanu (cu mențiunea lui Constantin Turculeț), una de la Nicolae Mavrocordat, apoi de la pretendenții Radu și Constantin Cantacuzino (1734), de la Grigore Ghica (mențiunea lui Alexandru Duca; și cererea tezaurului Mitropoliei dus în Polonia), de la Ioan Callimachi, de la boierul Saul, de la Constantin Moruzi. Un plan de refacere modernă a Daciei. Ideia generatoare e dreaptă și fecundă.

Trebuia atenție la nume.

Din scrisul meu era de întrebuințat și încercarea francesă de istorie universală.

* * *

Alexandru Lupeanu, *Evocări din viața Blajului*, Blaj 1937.

Multe elemente de istorie mai nouă, în această bună carte. Forma e deosebit de atrăgătoare. Pe alocurea e cea mai bună „istorie romanțată“. Interesantă represintația de teatru a școlarilor în 1756, p. 36 și urm. Și atestatul despre păstrarea miraculoasă a trupului episcopului Petru Aron. O cercetare a tipografilor blăjeni, învinuiți că fac monedă falsă, în 1765. Despre biserica dărimată dăunăzi — se vor fi luat fotografiile și măsurătorile? — din curtea reședinții metropolitane. Frumoasă caracterisarea mișcată a Mitropolitului Victor. Impresionantă, scena desrobirii la Blaj.

* * *

Revista „Cultura creștină“, *Blajul bicentenar, Omagiu* (ca n-le 4-5 din revista cu acest nume), Blaj 1937.

Se dau documente, vechi pagini despre orașul în care a fost

atita suflet românesc. Se reproduc și fragmente din scrieri mai vechi. Și corespondența politică a agentului episcopal la Viena de la începutul secolului al XIX-lea, p. 236 și urm. Știri noi despre legăturile mișcării lui Horea cu Blajul, de d. Coriolan Suciu (și după inedite).

* * *

Alex. Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale Românilor de peste munți acum o jumătate de veac* (în *Mem. Ac. Rom.*, seria III, XVIII, 9), București 1937.

E vorba de acea mișcare în anul 1885 a celor doi Ciurcu, a lui Secășanu și Ocășanu (plus un Droc-Bănciulescu și un Corneanu), care aduse, după stăruințele austro-ungare, expulsarea acestor Ardeleni, fățiș iredentiști, de Guvernul Ion Brătianu, care nu îndrăznea să refuze măsura. Cei de dincolo se leapadă în genere de astfel de idei „revoluționare”. Cercetarea pune în frumoașă lumină pe curagioșii agitari și aruncă umbră asupra societății românești încunjurătoare pe ambele cline ale Carpaților.

Se dă dosarul afacerii, corespondența între consulul austro-ungar Eisenstein și Ministeriul cesaro-regal.

Important n-l 2, din care se vede că ministrul de Externe, Cimpianu, își arătase părerea că trebuie să se meargă, într'un războiu viitor, cu Rusia, pentru ca, sau să căpătăm Ardealul sau, fiind anexați la Monarhia dualistă, să reapărem ca o „Romănie Mare”. În n-l 1 se denunță legăturile lui Ciurcu cu ofițerii și discursurile aprinse ale lui.

N. Iorga.

CRONICĂ

Revista de istorie „*Kwartalnik Historyczny*”, organul Societății istoricilor poloni, implinește, anul acesta cinzeci ani de existență. Cu acest prilej, ultimului număr (anul LI, fasciculele 1-2) al acestei reviste i s'a dat un caracter festiv, cuprinzînd aproape șase sute de pagini (VII + 510 + 49). Colaborează la acest număr aproape toți istoricii de samă ai Poloniei.

În primul articol găsim istoricul societății și al revistei între anii 1886 și, 1936, scris de „cei mai activi colaboratori ai *Kwartalnik-ului* în epoca amintită” (Fr. Papée, E. Barwiński, T. E. Modelski și K. Tyszkowski).

Urmează apoi articolele veteranilor societății: VI. Abraham, despre *episcopia latină în Łuck*, V. Bruchnalski, despre *raportul poeziei polone medievale față de retorică și poetică*, A. Brückner, despre *editurile din Silesia*, L. Ćwikliński, despre *literatura consacrată lui Tucidide*, Br. Dembiński, despre *misiunea lui Ignățiu Potocki la Berlin în anul 1792*, și Fr. Papée, despre *încoronarea lui Alexandru Jagelonul pe tronul princiar din Vilna*.

Ultima și cea mai importantă parte a revistei este consacrată istoricului istoriografiei polone între anii 1886 și, 1936. Șaisprezece istorici poloni, dintre cei mai cunoscuți, descriu în amănunțime istoriografia operelor istorice ce tratează despre Polonia. Ciclul de articole îl deschide L. Piotrowicz, care tratează epoca veche. K. Tymieniecki cercetează epoca medievală, I. Feldman, epoca modernă, VI. Konopczysński, cea cuprinsă între anii 1506 și 1795, iar M. Handelsman, epoca de după împărțire (1795-1918).

Apoi VI. Semkowicz scrie despre *științele auxiliare istorice*, preotul Umiński despre *istoriografia bisericească*, St. Kutrzeba despre *cercetări asupra istoriei dreptului polon*, M. Kukiel despre *istoriografia militară*. St. Inglot, *Cercetări asupra istoriografiei sociale și economice*, M. Gębarowicz, *Cercetări asupra archeologiei istorice*, A. Birkenmaier, *Cercetări asupra istoriei științelor matematice, naturale și medicinale*, Śt. Łempicki și K. Hartleb, *Cercetări asupra istoriei culturale*.

În afară de aceasta mai găsim două studii foarte interesante: Z. Wojciechowski asupra a două centre naționale în Polonia și întinderea lor geografică și O. Halecki, despre literatura consacrată „ideii iagelonice“.

T. Holban.

*

Știri de cea mai mare importanță, cu reproduceri de piese privitoare la monetăria Boilor, dușmanii lui Boirebista, a Vindelicilor, menționindu-se și monede din aceste regiuni dunărene, pe care Cimbrii și Teutonii le-au adus până la Vercelle, în Nordul Italiei, cu prilejul năvălirii lor, adăugându-se tot felul de lămuriri, până acum neintrate în circulația generală, cu privire la relațiile de comerț, nu fără a se atinge și legăturile cu Scii, cari dau „stilul animalic“, și cu Dacii din prima perioadă (și despre monedele romane care s’au găsit în Boemia) în notița d-lui Karl Pink în „*Forschungen und Fortschritte*“ din 10 Mart trecut.—Tot acolo și lucruri noi cu privire la diplomatica Francilor de la Clovis

până la Carol-cel-Mare. Se amintește că și fiii lui Carol Martel, de și numai majordomi, pomenesc de „grația lui Dumnezeu“, care li-a adus acest rost. Se înlătură cu noi argumente titlul de „vir inluster“ la nominativ, care se admitea pentru suveranii din acest timp: este vorba de un dativ, așa încît titlul se cuvine funcționarului către care se adresează documentul, și nu Suveranului. Dacă el este întrebuințat pentru Pipin la 752, aceasta s'ar datora scriitorului documentului, care n'a înțeles abrevierea din documentele merovingiene. La 760 același, arătînd sensul pe care-l va afirma Carol-cel-Mare cu atîta putere, că toată autoritatea vine de la Biserica sacră: „iuvante Domino, qui nos in solio regni instituit“. Cu dreptate observă autorul că aceasta este o scădere față de punctul de vedere al Merovingienilor, cari nu întrebuințează alt titlu decît numai acela de: „*Rex Fancorum*“.

*

Induioșătoare amintiri din vremurile de robie a Ardealului în cărticica părintelui Septimiu Popa, *Temnițele Clujului, Din însemnările unui popă românesc*, Cluj 1937.

*

Cea mai prețioasă parte din lucrarea, foarte personală, a d-lui I. M. Rașcu, *Convingeri literare*, București 1937, privește vădirea raporturilor dintre *Luceafărul* lui Eminescu și *Chute d'un ange* și alte bucăți ale lui Lamartine.

*

În *Musică și poezie*, II, 3, o notă a părintelui Nae Popescu despre Macarie Psaltul.

*

Note asupra instrucției publice în Turcia, Polonia și în Elveția, în *Revista Cursurilor și Conferințelor*, 1937.

*

În *La Rassegna italo-romena*, XVII, 2, d. Gino Lupo resumă călătoria recentă în România a profesorului Aldo Mielì.

*

În *Gînd și slovă oltenească*, II, 19-20, se dă un interesant cîntec al lui Tănislav (note cu privire la Dunăre, la Turci; inspirația trebuie să fie sirbească), precum și un număr de documente din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea.

*

În *Viața Basarabiei*, VI, 3-4, note de caracter literar despre mănăstirea Dobrușa (de G. V. Madan). O notă despre legăturile lui Pușchin cu francmasonii din Basarabia (de d. N. Codreanu); despre „jidovini“ și „jidove“ în Basarabia, la care se adaugă observații asupra pădurilor merce, de d. T. Porucic (firește că explicațiile de istorie antică imaginativă n'au nicio valoare). Știri despre Rominii din Ucraina de d. Efesie Negaschi.

•

În *Le monde slave* pe Februar, pe lângă mai multe articole privitoare la serbătorirea lui Pușchin, notele, de caracter general, ale d-lui Ferdo Šišić despre: „Ilirismul în dezvoltarea lui“, de la scriitorii secolului al XVII-lea până la Ludovic Gaj.

•

Multe reproduceri interesante despre stampe, mai ales din secolul al XIX-lea, în cartea, care a trecut neobservată, „Albumul lunii Bucureștilor“ (1936).

•

În revista *Rînduiala*, II, 2, d. I. Conea întrebuințează și un material istoric bogat pentru a hotări „destinul istoric al Carpaților“.

•

Noi elemente din civilizația preistorică a fierului în lucrarea d-lui Holger Altman (Stockholm 1936).

•

Un studiu mai întins despre Rusia și cele d'întăiu date privitoare la dinșii în cartea d-nei Elisabeth Swärdström, *Johannes Burens arbeten om svenska runeninskriften*, 1936.

•

În *Nuova Antologia*, de la 16 Ianuar, d. Giulio Bertoni face o însemnare despre ultimele publicații privitoare la limba românească.

•

În *Le monde slave*, IV, un articol despre „Istoria în Rusia Sovietică și influența asupra învățămîntului“.

•

D. Mihail Straja traduce după Dimitrie Șişmanov o presin-tare a literaturii bulgare (*Literatura bulgară*, Oradea 1936).

•

În „Archivum Europae centro-orientalis“, II-III, până la IV, se continuă divagațiile erudite ale d-lui Tremi-Tamás, care a părăsit total vechiul său nume german și semnează numai ungurește. Cum se poate aștepta, tinărul cercetător este darnic în insulte la adresa Românilor, lucru pentru care se pare că este angajat.

D. Béla Bartok își expune părerea cu privire la muzica maghiară și rupe sulțe cu d. Coriolan Petranu, care, firește, avînd destul temperament luptător, îi răspunde.

*

În *Arhiva pentru știința și reforma socială* 1936, D. Sabîn Manuilă dă știri puțin îmbucurătoare în ce privește „știința de de carte a populației României“, după rezultatele anchetei din 1930.

*

D. George Sofronie publică un nou studiu, *Contribuții la o reconstrucție a drepturilor minorităților*, București 1936. Considerații de caracter general.

De același, *Concepția franceză despre Societatea Națiunilor în 1919 și astăzi*, Cluj 1936. O conferință clară.

*

D. Mihail Manoilescu ni trimete studiul său, *Le parti unique*, Paris 1937, în care sînt gîndiri de caracter sociologic și filosofic și, alături, judecăți de istorie contemporană, care firește sînt discutabile.

*

Discutarea sensului mișcării de la 1821 în broșura d-lui Ioan C. Filitti, *Tudor Vladimirescu (rostul răscoalei lui)*, București 1937.

*

D. I. Donat adună în volum atît de prețioasele sale notițe asupra lăcașurilor oltene, *Fundațiunile religioase ale Olteniei, partea I-a. Mănăstiri și schituri* (Craiova 1937). Și hartă.

*

De N. Iorga, *Congresele de istorie de la Veneția și de la Roma*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937.

*

Al VI-lea volum din *Ion C. Brătianu, Acte și cuvîntări*, cuprinde anii 1880-1.

*

D. Andrea d'Angeli ni trimete din Padova o broșură cuprinzînd discursul său comemorativ despre marele musicant Pergolesi (*Commemorazione di Gio. Batta. Pergolesi*, Padova 1936).

*

Un Béla Bartok înainte de prefacerea lui agresivă e cel pe care-l traduce d. Const. Brăiloiu, în *Scrieri mărunte despre musica populară românească*, București 1937.

*

Ca și în prefața pe care i-am dat-o d-lui Ion I. Ghelase, nu putem decît să lăudăm cercetarea socială și economică a sa, *Mocanii* (București 1937), mai ales prețioasă pentru secolul al XIX-lea. De observat partea așa de bogată despre drumuri.

*

D. Ion Breazu a făcut o cuminte alegere, în care sint și revelații și surprinderi, din *Povestitorii Ardeleni și Bănățeni până la Unire* (Cluj 1937). În Prefață o grea năpăstuire a lui I. Codru Drăgușanu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În frumosul volum V din operele lui Stephan Ludwig Roth, editate de d. Otto Folberth (Sibiu 1937), o dare de samă (pp. 272-6) despre cartea lui Iosif Pap Sălăgean de Iliașfalva, „Scurtă istorie a credinței Rominilor“, Blaj 1845.

*

Nu poate avea nicio serioșitate cartea d-lui Sterie Diamandi, *Eroii revoluției ruse: Lenin, Trotski (sic), Stalin* (București [1937]).

*

Despre literatura olandesă din Sudul Africei, un articol în *Annali* ale Institutului Superior din Neapole, VIII, 4.

Tot acolo și o cercetare despre Iesuiși ca purtători de cultură italiană în Ungaria (de Francesco Nicosia).

*

Frumoase povești de d. Mihail Lungianu, *Prin țara lui Alb Împărat* (București 1937).

*

În cartea d-lui Virgiliu P. Arbore, *Pagini răzlețe din viața politico-culturală a vecinilor noștri slavi* (Focșani 1936), note de folclor despre Rominii de peste hotare, descrierea bisericilor de

ja Apşa, o dare de samă despre cartea d-lui Macurek relativă la România, despre literatura română în Cehoslovacia, despre Bulgarii la noi, şi capitole despre Cehoslovaci.

*

Nu se poate mai multă duioasă pietate decît în prinosul închinat de d. I. Gr. Opreşan memoriei lui Al. Vlahuţă (*A. Vlahuţă, Omul*, Bucureşti 1937).

În motto, aşa de frumoasele versuri din *Vlad Ţepeş* al marelui poet fac să se dorească publicarea acestei opere de adîncă maturitate.

*

D. dr. Emil Biedrzycki dă, în traducerea sa, *Scrieri alese* ale mareşalului Piłsudski (Bucureşti 1937).

*

În *Ţara Bîrsei*, IX, 2, note asupra *Pravilei Comerţiale* de la 1837 (Braşov), traducere de Emanuil Ioan Nichifor (se arată că e compilată). O proclamaţie a lui Mavrogheni era cunoscută din V. A. Urechîă.

*

Din lucrarea sa întinsă asupra lui Eminescu, d. D. Caracostea tipăreşte, în *Gîndirea* pe Mart, un capitol pe care-l întîtuiează: „Uvertura Luceafărului“. Este vorba de observaţii de tehnică.

*

Discuţia asupra vechilor păduri mănăstireşti în broşura d-lui inginer Cesar Cristea, *Păduri şi Amvon. Vetre mănăstireşti*. Bucureşti (1937). Discuţie polemică în legătură cu o lege recentă, dar nu lipsesc şi unele elemente de tradiţie istorică.

Materialul este luat din articole şi discursuri recente.

*

D. Vincenzo d'Amico caută legătura între aruspicii etrusci cu pietre ca inscripţia de la Pesaro şi fenomenele analoage în viaţa altor popoare (*Gli aruspici in rapporto alla questione etrusca*, anul XV).

*

În *Hesperia* şcolii americane din Atena, V, 4, d. Gorhem Philipps Stephens descrie „curtea de intrare din epoca lui Pericle“ (numeroase ilustraţii).

*

În *Nouvelle Revue d'Hongrie*, April 1937, d. V. Minorsky se ocupă de știrile persane privitoare la începuturile ungurești.

*

Asupra planurilor germane în Ceho-Slovacia, lucrarea d-lui Iosef Chmeleč, *Das deutsche Problem in der Tschechoslovakei*, Praga 1936.

*

Adunare de mărturii cu privire la Tudor Vladimirescu, în revista școlară de la Tîrgul-Jiului, *Amicul Tinerimii*, IX, 4.

*

În *Cultura Creștină* de la Blaj, XVII, 1, citeva documente publicate de d. Zenobie Piclișan. D. Coriolan Suciu începe o cercetare cu privire la „porunca” ce ar fi adus-o Horea de la Viena.

*

În *Rivista storica italiana* pe Decembre, d. Ercole continuă studiul său asupra aspirațiilor mediteraneene ale Casei de Savola.

*

În *L'hellénisme contemporain*, III-IV, anul al II-lea, un studiu întins al d-lui N. Lascaris despre „Teatrul grecesc înainte de revoluție”. Se pomenesc representațiile de la noi, cele de la Odesa; se vorbește pe mai multe pagini de tot ceea ce s'a făcut la București pentru aceste începuturi de teatru grecesc.

*

Asupra legăturilor dintre Germania și Răsăritul polon notița profesorului Albert Brachmann în *Forschungen und Fortschritte* de la 1-iu Mart 1937.

*

În *Un apostol al Moșilor trecut pe timpul lui Horia în Țara-Românească și urmașii lui ploeșteni*, de d. G. M. Petrescu-Sava (Gh. Zagoriț) (Ploești 1935), se vor găsi știri foarte interesante sau cu totul nouă despre vechiul Ploești (și despre „revoluția” de acolo). Și un chip necunoscut al lui Caragiale, cu fiul Matei (p. 37). Și curioase note despre detronarea lui Cuza-Vodă.

*

Despre revolta Timocanilor din 1876, și o notă în *Timocul*, III, 9-10.

*

D. G. T. Kirileanu dă o notă despre *Mitropolitul Dositei Filiti (1734-1826) și așezământul său pentru burse de studiu, 1827-1837*, București 1937.

*

Un document cu genealogia lui Petru Șchiopul și partea despre Români din geografia lui Rosaccio (sfârșitul secolului al XVI-lea), în N. Iorga, *Știri noi despre sfârșitul secolului al XVI-lea românesc* (din *Mem. Ac. Rom.*, 1937).

*

Foarte frumoase reproduceri de artă, în articolul d-nei Giuliana Galletti Gualtieri, în revista *Universo*, Maiu 1936.

*

Despre Danesii din Germania, d. Gudmund Schütt, în *Das süd-jütische Dänertum*, Copenhaga 1937.

*

Depeși suedese despre d-na de Pompadour, în *Historisk Tidskrift*, 1937, 1. Cluj / Central University Library Cluj

*

În *Cultura creștină*, XVII, 2-3, o notă a păr. Ștefan Manciulea despre meritosul vechiu geograf ardelean Ioan Rusu. Sfârșitul articolului d-lui Coriolan Suciu despre Horea și Iosif al II-lea, (note ale lui Al. St. Șuluțiu). Scrisori de-ale Vlădicăi Patachi de d. Z. Piclișan.

*

D. Gh. Zagoriț, acuma G. M. Petrescu-Sava, dă a treia ediție din atât de adinc cercetata sa lucrare *Tîrguri și orașe între Buzău, Tîrgoviște și București*, București [1937].

*

O biografie a președintelui Beneš o dă d. Jaroslav Papoušek, *Dr. Ed. Beneš, Sein Leben*, Praga 1937.

*

Citeva bune fotografii în broșura *Episcopia Argeșului, glas pentru reînvierea ei*, Pitești 1937.

*

Dureroase statistici asupra instrăinării pămîntului în Banat, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, IV, 16 (1936).

*

Idei generale drepte, cu oarecare lipsă de proporții, în Gabriel Drăgan, *Istoria literaturii române*, ed. a 2-a, București [1937]. Forma literară e frumoasă.

*

Multe amintiri interesante în cartea d-lui George D. Nedelcu, *Miniștri, magistrați, Consiliul Legislativ, publicațiuni, pagini consacrate amintirilor din galeria justiției*, București 1937.

*

D. Teodor Balan învie vechiul proces de „conspirație” națională al „Arboroasei” (= Bucovina), nobilă manifestare de studenți (*Procesul Arboroasei, 1875-1878*), Cernăuți 1937. Broșura anonimă *Răpirea Bucovinei*, larg răspândită în Moldova-de-sus, e făcută de Kogălniceanu pe baza materialului austriac găsit de Hurmuzaki.

*

Cartea diaconului Ioan Lancrănjan, *Încercări de reabilitare a gândirii creștine medievale* (București 1936), arată o largă lectură.

*

În „Buletinul comitetului internațional de științe istorice”, IX², rapoarte despre Cehoslovacia (O. Peterka), Turcia (N. Moschopoulos) și România (N. Iorga). Cu totul remarcabil raportul general asupra „despotismului luminat” de d. Michel Lhéritier: acestea sînt în adevăr pagini de istorie universală.

*

D. Aurelian Sacerdoțeanu dă o bună privire generală despre „evoluția scrisului și cartea până la apariția tiparului”, București 1937.

*

D. Radu Vulpe dă o ediție românească a „Daciei lui Părvan”, cu o notiță ploasă despre autor și o bibliografie a operelor lor.

*

În *Pagini literare*, IV, 5, d. Anton Balotă resumă clar și curgător ceea ce se știe despre originea și caracterul satului românesc. Forma e deosebit de frumoasă. Cartea face parte din volumul, supt presă, „Satul românesc, nuclee de viață națională”.

*

În *Revista cursurilor și conferințelor*, II, 3-4, d. G. Sofronie tipărește un studiu bine informat despre „fenomenul Unirii în lumina dezvoltării principiului național la Români”. Foarte bună

expunerea d-lui Karol Lutostawski despre „cauzele esențiale ale căderii republicii Poloniei în secolul al XVII-lea“ (ura monarhiilor absolute contra unui Stat construit pe altă basă).

*

D. Valeriu Butura, profesor în Cluj, ni trimete o însemnare despre plantele folklorului românesc ardelean, ca extras din „Buletinul Grădinii Botanice și al Museului Botanic de la Universitatea din Cluj“ (plante cunoscute și întrebuințate de Rominii din Transilvania).

D. Butura pleacă de la o osebite pe care am făcut-o odinioară și pe care o găsește și în felul de cugetare al poporului. Foarte folositoare numele românești pentru aceste plante, relevind: *cucurlețe*, forma *ciucoare*, forma *călugăr*; apoi *vetrice*, *turtea*, *ciumăkaia* (pentru: ciumăfaia) *peperigul*, *iarba de întruele* (de pus în legătură fără indoială cu ielele), *ferăstoiu* (de origine de sigur ungurească), *fierea pământului*, *buruiana de ghiug*, *gimberla de munte* (desigur ienuperul), *iarba pîrciului*, *buruiana de căimăceală* (aceasta vindecă boala copiilor), *iarba osului*, *sovîrvarița*, *iarba de dat*, *netoate*, *grețele* (pentru copii „nimurugoși“), *ibovnic* (pentru vacile bolnave).

Interesante și plantele: *soră cu frate*, *cetușnic* (în legătură cu cătușe-pisică), *poala Sîntei Marie* (nu „poala Sf. Măriei“), care se dă aceloră ce sufăr de alcoolism, care se chiamă acolo: îmbătăciune), *sovîrf*, care apare supt forma nouă *sovavîrf* (împreună cu „scăeuș“ și „oremături“), *cărindarul pământului* (care arată transformarea fonetică a cuvîntului calendar). Apoi *scaunul aceloră bune* („ale bune“ sînt fără indoială tot ielele, tocmai fiindcă sînt rele), *tămîioara* (întrebuințată ca „să nu aibă coconi“). Deci „coconi“ se păstrează în marginea Maramureșului, în sens de copii, la Borșa. *Strînsura*, tot maramureșean (fiindcă se întrebuințează la „strînsura la coș“, *horilca*, numit aici *horincă* (ceia ce ar însemna în părțile maramureșene: țuică) *cocenii căprești* (pe cari-i mănincă, firește, caprele), *limba vecină* („vecin“ ar avea aici înțelesul de „sătesc“, de la „vicus“), *urzica neagră*, *armurara* (pentru dalac, care se chiamă așa; originea trebuie să fie latină), *iarba pentru boala care se chiamă „măriu“*, *iarba carelor*, *toznicioara de ceas rău* („ceasul“ rău este epilepsia), *orletțul de p'îngă apă* (interesantă forma pentru „pe lingă“), *răciuna* contra

curgerilor de singe; *rindurile roșii*, *strinsurea* (care se fierbe în apă măduvită), *bulbucele*, *potca de pădure* (pentru bube de multe feluri care se cheamă: potcă).

*

În *Arhivele Olteniei*, Iulie-Decembre, d. Aurelian Sacerdoțeanu caută originea locală a lui Dionisie Eclesiarhul.

De d. Ion Donat o foarte prețioasă cercetare a tuturor fundațiilor bisericești din Oltenia (bine informat și lucruri noi); unele dintr'însele treceau chiar cu desăvîrșire neobservate. Extrem de important documentul de la pagina 302, în care este vorba de „acel boier Albu cel Mare, care s'a ridicat Domn peste capul Vladului-Vodă Țepeș, iar Vlad-Voevod a ieșit cu oaste și l-a prins pe el și l-a tăiat pe el și pe tot neamul lui“. Părintele Teodor Bălășel analizează încă un manuscris al lui Dionisie Eclesiarhul. D. D. Tudor descrie un număr de antichități oltene. Documentul privitor la Tudor Vladimirescu, care se dă în traducere din grecește, arată că d. I. Glogoveanu păstrează încă o parte din documentele privitoare la Tudor, pe lângă cele pe care ie-a comunicat și care au apărut în *Memoriile Academiei Române*. Multe acte mai noi, unul din 1567 și altul din 1587, privitoare la moșii, de la d. St. Nicolescu. O prețioasă însemnare de venituri oltenești în vremea mai nouă. Despre fintina lui Alexandru-Vodă Mircea, o notiță la pp. 462-3. D. V. Mihordea discută lucrarea sa despre „Pacea din Belgrad“ cu doi dintre criticii pe cari i-a întâlnit: folositoare examinare a amănuntelor.

*

În *Tradiție și actualitate românească, conferințe rostite la secțiunea de conferințe Focșani a Fundațiilor Culturale Regale*, II, Focșani 1936, îndreptări de d. M. Sadoveanu cu privire la Ion Creangă (preotul Șoldănescu, p. 151, trebuie să fie tatăl profesorului Șoldănescu de la Liceul din Iași: mi-a fost profesor de desen și mie, a învățat apoi la München, a făcut ilustrații pentru volumul I din *Acte și fragmente* ale mele și a murit tânăr; multe identificări locale; e de sigur cel mai bun studiu al marelui povestitor). Un foarte bun studiu al d-lui Dumitru Murașu despre „Eminescu în fața criticii literare“: se vede ce greu a răzbătut înțelegerea unei poezii atât de superioare, formată ea însăși pe încetul; Duiliu Zamfirescu e printre cei d'întăiu cari au avut simțul genialității aceluia adesea ridiculizat de suflere.

proaste și de suflete rele; culegem recunoașterea pe care cred că o merităm: „sămănătorismul a fost o binefacere pentru memoria marelui poet“ (p. 41); se face dreptate onestelor, laborioaselor silinți ale lui I. Scurtu; edițiile lui Chendi sînt pe drept criticate. Sînt pagini de bun simț și de pietate. Multe observații juste în ce spune d. Ion Pillat despre „sufletul clasic în poesia romină“. Interesante amintirile literare ale d-lui Ioan Ciocirlan (multe scrisori de preț).

*

În *Forschungen und Fortschritte*, XIII, n-le 20-1, un foarte important articol al d-lui Helmut Schlunk despre clădiri în Spania pe vremea „monarhiei asturiene“. Se notează clădiri bizantine pentru secolul al VII-lea, în opoziție cu noua arhitectură a secolului al IX-lea (mortar, arc rotund, nu în formă de potcoavă, ferești mari; influență carolingiană). Ilustrații. D. Robert Lehmann-Nitsche explică „urechile de măgar“ ale regelui Midas printr'o acoperire de cap din pielea animalului. Frumoasă sintesă a treptelor de cultură ale Siciliei de d. Hans Hochholzer.

*

D. I. Crăciun publică, în *Bibliotheca bibliologica* o „bio-bibliografie“ a d-lui Al. Lapedatu, și d. Iosif E. Naghiu aceia a pâr. episcop Nicolae Colan. Din aceasta din urmă aflăm că tînărul episcop a luat licența la București cu un studiu, rămas netipărit, despre stilul lui Dimitrie Cantemir în operele românești.

*

Excelentă conferința d-lui I. Crăciun, *Cartea românească în decursul veacurilor*, Cluj 1937 (din revista *Viața ilustrată*). Ilustrații.

*

În *Ion Cîmpineanu (1798-1863)*, conferința d-lui Alex. Lapedatu, se vor găsi și știri puțin cunoscute și puncte de vedere nouă. Bibliografie și portret. N. I.

*

În n-l trecut al „Revistei Istorice“, pp. 182-185, s'a atribuit greșit d-nei Sacerdoțeanu darea de samă asupra lucrării lui Franco Valseechi. Necunoscîndu-se autorul, acesta e rugat să ne comunice numele.

NOTIȚE

În *Libro verde italiano*, 1915, p. 97, telegrama ministrului Italiei din Niș (10 April 1915) că „s'ar putea o pace separată între Austro-Ungaria și Rusia”. Aceiași veste și din Sofia, după „cercurile politice din Viena” (13 April). Ar fi pentru „ca să se aibă minile libere contra Italiei”. Se confirmă și din Berlin la 15 (pp. 97-8).

În memoriile d-nei Minutoli, *Mes souvenirs d'Égypte*, I, Paris 1826, povestea fetei Negusului care a luat pe „un servitor al lui lord Valentia” și a lăsat în Egipt o „galbenă” nepoată (pp. 36-8). Și despre Abisinia însăși, pp. 37-9.

La etimologii, primele *bardace* își au numele după acele vase care se cheamă la Turci și Egipteni „bardaques” *ibid*, p. 150).

Unele observații și cu privire la Turci și la războaiele din Ardeal, în adunarea, de Luigi Cadorna, a celor mai caracteristice părți din opera vestitului general Raimondo Montecuccoli, care a luptat și la hotarele noastre, *Le più belle pagine di Montecuccoli scelte da Cadorna*, Milano 1922. Ele se întilnesc de la paginile 185 înainte și reprezintă o judecată de cel mai mare interes prin avantajile pe care știe să le tragă armata otomană. De la paginile 203 înainte, observații cu privire la Unguri în 1673 și biografia și bibliografia marelui general.

Aceiași soliditate în ce privește cercetarea problemelor de istorie și de etnografie pe care o dovedește și în lucrările sale privitoare la Romini o arată Robert Roessler în studiul, care merită și el ținut în samă, din Viena, 1872, *Die Aralseefragen*.

Influența iconografiei bizantine se poate observa și în vestita tapiserie a Apocalipsului în Catedrala de la Angers, pe care o reproduce A. Le Moy, în *L'Anjou* Paris 1924 (p. 115). Turnuri asemănătoare cu acelea ale bisericilor de lemn din Ardeal, din care s'a voit a se face o creație exclusiv românească, se întilnesc, nu numai în regiunile unde au fost semnalate pînă acum, dar pînă și în Franța apuseană. Astfel biserica din Vieil Bougé, pe care o reproduce același, la pagina 31.

Între tipăriturile mai noi de indulgențe patriarhale în românește, cea din 1885 apărută la tipografia patriarhală din Ierusalim, în numele lui Nicodim, care ocupa pe vremea aceia acest scaun. Textul este românesc, de jur împrejur ilustrații cu legenda grecească.

•

Vînzarea unei biblioteci particulare a făcut ca biblioteca Institutului de Istorie Universală să intre în stăpînirea unui exemplar cu desăvîrșire nou din „Filosofia cuvîntului și a năravurilor după Heineccius“, a lui Eufrosiu Poteca.

•

Tot Biblioteca Institutului Sud-est european, a ajuns în stăpînirea unui exemplar perfect conservat din originalul, tradus de Mîtropolitul Veniamin, al „Pietrei Scandelei“. Titlul complet, dat și în grecește, este următorul: „Lapis offendiculi sive Expositio originis et causae discidii“.

•

La scrierile ciudatului publicist Mihail Anagnoste, care a isprăvit într-o totală turburare a gîndului, trebuie să se adauge broșura din 1870: *Unde am ajuns?*

Ici și colo, pe lingă obișnuita lui polemică enervată, se întîlnesc și unele amănunte privitoare la împrejurările de atunci.

Pentru a se vedea unde poate merge birfeala acestui om vădit desechilibrat, iată caracterisarea lui Cuza-Vodă, pe care spune că „l-am cunoscut foarte bine“: „o natură dintre cele mai stranii, cu judecată dreaptă, cu spirit, cu inima curată, dar cu toate acestea un om de nimic; el încă de la vîrsta de optsprezece ani, cînd eu l-am cunoscut și ședea în Paris, neavînd vre-o altă grijă decît de a avea păharul lingă dînsul, fără să fie în stare a se indeletnici măcar un minut de alt ceva, a scrie două rinduri, sau a ceti un jurnal. Plăcerile sale chiar nu se urcau pînă a merge la un destin, necum (*sic*) la o școală sau altă adunare“.

În ce privește, acum, pe Carol I-iu: „acesta este un om cu totul altul. Creșterea, obiceiurile, purtarea sa sînt de o natură opusă. Dar ce poate face el cu o Constituție pe care am botezat-o: „neputința organizată“?

Și unele interesante concluzii, din care nu lipsește oarecare adevăr.

Autorul se luptă cu un Nicolae Stătescu, pe care-l acuză că „a ucis pe (*sic*) Madame Hellade, soția poetului, după ce a chinuit-o mai mulți ani“.

În cartea lui Richard Fester, *Neue Beiträge zur Geschichte der hohenzollernschen Thronkandidatur in Spanien*, Lipsca 1913, care întrebuintează și lucrarea lui Zingeler, *Karl Anton, Fürst von Hohenzollern*, Stuttgart 1911, se pune la îndoială (p. 27, nota 2) exacta cronologie, pentru cutare moment, a însemnărilor lui Carol I-*iu*. E posibil să fi suferit une ori, în prelucrarea Mitei Kremnitz. În cartea sa despre prințul Karl Anton o observase Zingeler (p. 153). Salazar, negociatorul candidaturii Hohenzollern pentru tronul spaniol, găsește pe prințul Leopold potrivit, „malgré sa bonhommie“, pe principesa, Antonia de Portugalia : „charmante“ (pp. 28-9). Interesant ce se spune într'un memoriu de sora lui Carol, Ștefania, măritată cu Pedro, regele Portugaliei : „Si Pedro V et dona Estéphanie d[*e*] Hohenzollern avaient vécu, ils seraient aujourd'hui rois d'Ibérie“ (p. 31). Foarte interesantă și părerea de rău a lui Salazar că prințul Carol e reținut în România ; el se gîndește și la fratele mai mic, Frederic : „Quel dommage que le prince Charles de Hohenzollern soit en Roumanie ! Il est très populaire ici (en Espagne). Si le prince Léopold ne se décidait pas, que pensez-vous de son autre frère ? On pourrait le marier à une fille du duc de Montpensier : elles sont charmantes sous tous les rapports“ (p. 39). Asupra ideii lui Salazar de a avea cu orice preț un Hohenzollern, cu gîndul și la principele Carol, și p. 46. Aceasta pentru că la el, ca și la mareșalul Prîm și la de los Rîos, idealul era *unirea iberică* (a Spaniei cu Portugalia). Se amintește că Ștefania, sora lui Carol și lui Leopold de Hohenzollern, fusese cerută de Napoleon al III-lea, pe care l-a refuzat (pp. 108-9). În 1865 Leopold și Antonia fură invitați de Napoleon la Paris (cf., și după Zingeler, p. 109, nota 2). Pentru refuzul lui Carol I-*iu*, în 1869, la Paris, de a răspunde unei invitații pentru că era să fie de față și generalul revoluționar Saldanha, se citează, pe lingă însemnările regale, și Schlözer, *Römische Briefe*, 1913, p. 285. A fost vorba de o căsătorie a prințului Frederic cu o Montijo, rudă a împărătesei Eugenia (p. 158).

În *Eine Jugend vor 100 Jahren, Briefe und Tagebuchblätter des Carl von Mutius*, Berlin 1930, pe lângă note despre Franța la căderea lui Napoleon, pe care tânărul ofițer german l-ar dori oferit spre sacrificiu ca un Labédoyère împușcat, pe lângă observații sincere despre viața socială în provincia franceză, cu totul de vechiu regim după atîția ani de Revoluție și accesibilă la legături amicale cu străinii, pagini de mare interes despre Rusia lui Alexandru I-*iu* (1817), unde von Mutius merge în suita prințesei prusiene Charlotte, care devine Alexandra, soția viitorului Țar Nicolae. Bunica, văduva lui Pavel cel asasinat, o princesă de Württemberg, conduce și mai departe societatea rusească. Alexandru e inconsecvent și influențabil, Nicolae, rece față de frumoasa lui soție. O mare revistă militară rusească atrage această judecată: „puternică porcărie, imensă consumație de praf, proastă luptă de cavalerie, cavalerie proastă aproape în genere“. „Împăratul, pasiv.“ Miloradovici, cara a fost la noi, e descris ca spirit cavaleresc; se laudă felul lui de a umbla cu soldații. În schimb, Diebici e socotit ca inferior. Se laudă un colonel Suchtelen, a cărui rudă (văduvă?) a fost quasi-soția în exil a lui Alexandru-Vodă Ghica. Cu toată familiaritatea petrecerilor din residențele de la țară, la care participă prințul Wilhelm de Prusia, viitorul Împărat german, sentința lui von Mutius e aceasta: „Rușii nu duc nimic până la capăt, nici măcar politeja“.

Admiră Sfîntul Sofia din Novgorod. La Tver comandă prințul de Oldenburg, soțul Marii-Ducese Ecaterina, care, cerută și de Napoleon, era să fie regină a Daciei la noi. În Cremlinul Moscovei, steagurile turcești cucerite și brancardul de la Pultava al lui Carol al XII-lea. Colecția de monede a Grecului Zosima.

În Polonia, portrete ale lui Napoleon în toate casele. La Varșovia, din punct de vedere militar, „triumful dresurii“. Marele Duce Constantin trăiește cu o d-nă Friedrich, devenită contesă Alexandrov; fiul cu dinsa i-l botează Țarul.

*

La bibliografia războiului balcanic din 1913, cartea, de caracter pur militar, dar ici și colo și cu elemente politice (declarație a regelui Bulgariei Ferdinand, etc.), a locotenent-colonelului Boucaille, *La guerre interbalkanique*, Paris 1914.

•

Interesantă broșura, dînd știri cu privire la luptele între partidele românești, care s'a publicat la 1861 în București, de un K. Z. X., supt titlul de: „Oglinda verității sau trecutul și prezentul“.

*

Cea mai veche carte de limba italiană e a lui Ieronim Abbiatici, „*Dialogu italiano-romănu cu începuturi de gramatică în lecțiuni*, dedicatū nobilei națiunii (sic) române, București, Imprimeria Statului, numită Nifon, 1860-1862“.

Publicată cu litere cirilice, dă pe 152 de pagini o întinsă presintare de forme și conversații fără actualitate.

*

Expresia „Moldovean get beget, coada vacii“ se explică prin pasajul din Bandini (ed. Urechia, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XVI, p. 324), în care se spune că, pentru a dovedi une ori, pe vremea lui Vasile Lupu, că o vacă e în adevăr a sa, cineva trebuia să jure ținându-i coada: „deinde siquis bovem aut vaccam amisit, pro invento debet iurare, caudam illius tenendo, quod sit sua“. Și, mai departe: „in altum tenendo caudam vaccae“.

*

Asămănări între muzica populară italiană și cea armenească au fost observate și de Jean Jacques Rousseau, în scrisoarea sa asupra muzicii franceze, cu prilejul unei audiții la Veneția, unde se știe că „filosoful“ a fost o bucată de vreme secretar al ambasadei Franciei.

*

Nu s'a observat în „Cronologia tabelară“ (*Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. Iorga, p. 29), mențiunea la 7022 (1513-4) a pietrei de mormint a unui Ioan Blagodescul, originar „după apa Dunării“, pe care l-a călugărit Băsarabă Neagoe.

Nu poate fi decit încă un pretendent, altfel necunoscut.

*

O interesantă cumpărătură e aceea din 1883 a *Operele lui Euclide și Copernic*, din Viena, de către o „Madame la princesse de Cantacuzène“, locuind la Paris. Am găsit actul de livrare.

*

Smărăndița Arghiropol, căreia îi adresează la 1822 (?) o declarație de dragoste în franțuzește beizadeaua Petrachi Mavrogheni, viitorul om de Stat. (Rudolf Suțu, *Iași de odinioară*, II, Iași 1928, p. 494), e sora bunicului meu după mamă, Gheorghe Arghiropol.

*

Cu privire la Carra, autorul Istoriei Moldovei, se găsește în cartea lui E. d'Argill, *Le centenaire de 1789*, Charlieu 1889, p. 190, mențiunea că era din Pont-de-Veyle și i se zicea „le misérable”. Era printre cei cari năvăliră la Tuilerii și a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea. Convenția-l trimise la Blois; săvârșind escese e rechemat de Robespierre. Moare pe eșafod, cu Girondinii.

N. I.

*

CETIND CRONICILE.

În Cronica lui Nicolae Costin (p. 27) Doamna lui Duca-Vodă, mergind la Munteni, trece Siretiul la „Mărcești”.

Mărășeștii de azi pot veni de la Mareș. Dar nu e o pronunție moldovenească pentru acești „Mărcești”. Atunci numele ar veni de la un moș Marcu.

*

„Pătășcă”, de la „pat”, e și azi, în Moldova, car, carul funebru. La Neculce se găsește termenul pentru car în genere: „au făcut pătăști și au fugit pe potică în Țara Ungurească” (p. 218, ed. Kogălniceanu).

*

„Blem” pentru „haidem” se află în anecdotele lui Neculce pe care le-am reprodus în *Studii și documente*, III („blem la Ru-mele”). El se mai află și la pagina 218 din ediția Kogălniceanu: „blemi pe la mine”.

*

„Cotela lingă Brașov” din Neculce (p. 219) e Codlea.

*

„Au început a se slobozire tâlhărit în Moldova și Brăneștii de la Cernăuți” (p. 215), trebuie îndreptat: „în Braniștea de la Cernăuți” (altă „braniște” era la Iijia, de unde numele de familie Brănișteanu).

N. I.